TOPLUMSAL

tarih

345

EYLÜL 2022

TOPLUMSAL TARİH | **AYLIK TARİH DERGİSİ** | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | **FİYATI: 35 TL.** | ISSN: 1300-7025

Doğan Kuban: Mimarlık Tarihine Adanmış Bir Ömür

ÇARŞI-PAZAR KİMDEN SORULUR? | **İKLİL SELÇUK**

Merhaba,

Yaz bitti, güz başlıyor. Umarız tüm okuyucularımızın keyfi yerindedir. Bu ayki dosyamız "Doğan Kuban: Mimarlıkta Tarihyazımına ve Korumaya Adanmış Bir Ömür" adını taşıyor.

Geçen sene 22 Eylül'de kaybettiğimiz, Türkiye'de Mimarlık Tarihi denince ilk akla gelen öncülerden biriydi Doğan Kuban. Kendisi aynı zamanda Tarih Vakfı'nın da kurucularındandı. Ölümünün sene-i devriyesinde onu eserleri ile anmak ve kaybının büyüklüğünü siz okuyucularımızla birlikte bir kez daha hatırlamak istedik. Yaşamlarının bir döneminde yolları Doğan Kuban'la kesişmiş ve onun çalışma alanındaki önem ve katkısını doğrudan deneyimlemiş insanların gözünden hocanın hayatını ve ömrünü vakfettiği çalışmalarını dosyamızda bulabilirsiniz.

Dosya harici yazılar Murat Metinsoy söyleşisi ile başlıyor. Metinsoy, Namık Sinan Turan ile söyleşisinde Cumhuriyet'in inşası sürecine toplumun etkisini incelediği son çalışmasının ana hatlarını ve ilham kaynaklarını bizlerle paylaşıyor.

Efdal Sevinçli, Meşrutiyet'in ilanının ardından yaşanan özgürlük ortamı içerisinde İzmir'de örgütlenen Osmanlı Matbuat Cemiyeti ve Muharrir Gazetesi'ni mercek altına alarak dönemin atmosferi ile basın çalışanlarının örgütlenme ve grev faaliyetlerini masaya yatırıyor.

Aytek Soner Alpan, Kurtuluş Savaşı'nın askerî mücadelenin ötesine geçen sosyal tarihinin hâlâ yazılmayı beklediği tespitinden hareketle 1919-1922 Türk-Yunan Savaşı sırasında cephedeki Yunanlı askerlerin çıkardığı asker gazetelerini bize tanıtıyor.

İklil Selçuk, yazısında Osmanlı Coğrafyasında çarşı pazar kural ve kontrolünün hangi adalet ideallerinden etkilendiği, nasıl uygulandığı, ayırt edici özellikleri ve zaman içinde nasıl evrildiği sorularına cevap arıyor.

Bilim Tarihi Güncesi'nde konuk yazar John Henry, Francis Bacon'ın üniversitelerde üretilen doğal dünyaya dair bilginin pratik kullanıma açılması için verdiği mücadeleyi ve bunun değerini anlatıyor.

Bir sonraki sayıda görüşmek üzere.

Erhan Keleşoğlu

İÇİNDEKİLER

Ordumuz Düşmanı Dumlupınar Meydan Muharebesi'nde Mağlup Etti

2 EYLÜL 1922 **İLERİ**

Kudretli ve kahraman ordumuz düşmanın kuva-yı külliyesini Dumlupınar Meydan Muharebe'sinde kamilen mağlup ve münhezim etmiştir. Şiddetli takip harekâtına devam edilmektedir. Yunan ordusu kahramanlarımızın tazyikatı karşısında geri çekilmekte olup süvarilerimiz Uşak'a hâkim olan tepeleri ve Uşak- Alaşehir yolunu ayın yirmi dokuzunda işgal etmişlerdir. İzmir'e giden şimendifer hattı kesilmiştir. Bursa'nın tahliyesi hakkında yeni şayialar vardır. Aldığımız malumata nazaran 31 tarihli tebliğ-i resmimiz sağ cenah ordumuzun yeni muvaffakiyetlerini bildirmekte olup Eskişehir ve Bilecik şehirlerimizin istirdadını mübeşşirdir. Eskişehir ile Afyonkarahisar'ı arasındaki mıntıkalar düşmandan külliyen tathir edilmiştir.

Bursa hattındaki düşman ordumuzun savletine (saldırısına) maruz bulunmaktadır.

Son dakikada istihsal eylediğimiz yeni haberlere göre gerek İstanbul'da ve gerek Yunanistan limanlarıyla Tekfurdağı'nda bulunan birçok vapurlar Mudanya'ya giderek gerek tahliye harekâtında istihdam edilmek ve gerek mecruhları getirmek hususunda emir almışlardır. Çatalca'dan aldığımız son malumat Mudanya tarikiyle Bursa'dan birçok ağırlıkların Silivri ve Tekfurdağı'na nakli suretiyle Bursa'nın tahliyesine başlandığını haber vermektedir.

Süvarilerimiz Uşak'ın garbinde icra-yı harekât eylemektedirler.

Kocaeli ve sağ cenah guruplarımızın harekât-ı tazyiki neticesinde bu cepheye dair mühim muvaffakiyetler elde edilmek üzeredir. Yunan ordusu bütün cephede sıkıştırılmıştır. Büyük ve kati muzafferiyet haberlerinin tevalisi muhakkaktır. Son dakikaya kadar Bilecik, Eskişehir, Kütahya ve Uşak şehirlerimizin istirdadına dair zafer haberleri varit olmamışsa da anbean mezkûr haberlere de intizar edilmektedir.

Ordular İlk Hedefiniz Akdeniz'dir İleri!

5 EYLÜL 1922 **TEVHİD-İ EFKÂR**

Mustafa Kemal Paşa milli orduya hitaben bir emr-i yevmi neşretti. Başkumandanın, orduları kullanmakta olduğu kadar kelimelere de hâkim bulunduğunu ispat eden bu nefis hitabeyi derç etmekle iftihar ediyoruz. Askeri muharririmiz dünkü makalesinde Başkumandanımız bütün milleti kanatlandıran takip emrinin "istikamet İzmir... marş marş!" olduğunu yazmıştı. Bugün Başkumandanımızın emr-i yevmisinde bizzat daha kati, daha şanlı bir surette "Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!" diyor. Bu münasebetle, geçen sene bu tarihlerde, Mustafa Kemal Paşa düşmanı Anadolu'nun harem-i ismetinde boğacağız demişti. Serdar-ı ekremimiz sözünü tuttu, dediğini yaptı ve düşmanı Anadolu'nun harem-i ismetinde boğdu.

Darülfünun'da

5 EYLÜL 1922 **VAKİT**

Darülfünun Garp Edebiyatı Tarihi Müderrisi Cenap Şahabettin, Devlet-i Osmaniye Avrupa Münasebatı Tarihi Müderrisi Ali Kemal, Edebiyet-ı Farisiye Tarihi Müderrisi Hüseyin Daniş beyler Meclis-i Vükela kararıyla azledilmişlerdir.

Mağlup ve Esir Yunan Kumandanları Ankara'da

6 EYLÜL 1922 **TEVHİD-İ EFKÂR**

Ankara 5 Eylül- Esir Yunan kolordu ve fırka kumandanlarından bir kısmı şehrimize getirilmişlerdir. Diğerleri de şehrimize müteveccihen yola çıkarılmış bulunmaktadırlar.

Henüz Halas Bekleyen Ahalimize ve Yunan Ordusuna Mustafa Kemal Paşa'nın Tayyarelerle Dağıtılan Beyannamesi

7 EYLÜL 1922 **İKDAM**

6 Eylül Ankara-Mustafa Kemal Paşa'nın imzasını ihtiva eden beyannamesi tayyarelerle işgal edilmiş bölgelerin ahalisine ve Yunan ordusuna dağıtılmıştır. Halası bekleyen halka hitap eden beyannamelerde ordumuzun yıldırım gibi yetişeceği bildirilmiş ve düşmanın zulmünden kaçmak için dağlara çekilmeleri tavsiye olunmuştur. Yunan ordusuna dağıtılan Rumca beyannamelerde ise Mustafa Kemal Paşa icra edilen ve edilecek olan tahribattan, mezalimden bütün Yunan ordusunun efrat ve erkanının şahsen mesul tutulacakları beyan edilmiştir.

Bir Mustafa Kemal Arıyorlar

10 EYLÜL 1922 **VAKİT**

Şehrimizdeki Rumca gazeteler artık ahvalin hakikatini anlamaya ve biraz da itiraf etmeye başladılar. Şimdi düşündükleri, Yunanistan'ın bu felaketli vaziyetten nasıl kurtulacağıdır. Yunan gazetesi "Yunanistan'ı bu felaketlerden mümkün olduğu ka-

dar az zararla çıkarmak için Mustafa Kemal gibi bir Yunanlıya ihtiyaç vardır." demiştir.

Şanlı Ordumuz Dün İzmir'i Kurtardı

10 EYLÜL 1922 **TEVHİD-İ EFKÂR**

Başkumandan: "Ordular İlk Hedefiniz Akdeniz'dir İleri!" demişti. Türk orduları yıldırım gibi bir süratle beş günde hedeflerine vasıl oldular.

İstanbul da Yunanlılardan Temizleniyor

10 EYLÜL 1922 **VAKİT**

İstanbul'da bulunan Yunan heyet-i askeriyesi şehrimizden tebâûd etmiştir (uzaklaşmıştır). Geriye yalnız bir Yunan binbaşısı kalmıştır.

Dün İzmir Öğleden Evvel Saat On Bir Buçukta Mürsel Paşa Süvarileri Tarafından İstirdat Edilmiştir

11 EYLÜL 1922 **İLERİ**

İzmit 10- (Resmidir) Muzaffer ordumuzun kahraman süvarileri bugün Cumartesi öğleden evvel saat on bir buçukta halkın sevinci ve göz yaşları arasında İzmir'e dahil olmuştur. Anadolu Ajansı üç seneyi mütecaviz bir devre-i iftiraktan (ayrılık devresinden) sonra ana vatana kavuşan güzel yurdumuzu meserretle selamlar ve halaskar ordumuza ve azimkar milletimize şükran ve tebriklerini arz eyler.

Mürsel Paşa'nın Başkumandanımıza tebşiri: Süvari Kumandanı Mürsel Paşa Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya keşide ettiği bir telgrafnamede muzaffer milli ordumuzun yıldız süvarilerinin düşmanın son mukavemetini kırarak dokuz Eylül on bir buçukta İzmir'e girdiğini tebşir etmekte ve halkın göz yaşlarını, derin hürmetlerini iblağ eylemektedir.

Mustafa Kemal Paşa

11 EYLÜL 1922 **TEVHİD-İ EFKÂR**

Ankara'dan alınan bir telgrafa nazaran Mustafa Kemal Paşa İzmir'e muvasalat etmiş halk tarafından göz yaşları arasında pek hararetli istikbal edilmiştir.

İstanbul'da Vatenperverane Tezahürat

11 EYLÜL 1922 **VAKİT**

Evvelki akşam binlerce halktan mürekkep bir alay Fatih'ten Beyoğlu'na kadar gitmiş ve tezahüratta bulunmuştur. Dün de İstanbul'da Kadıköy cihetlerinde ve şehrin her tarafında büyük nümayişler yapılmıştır.

Kahraman Ordumuz Yeşil Bursa'mızı da Düşmandan Tahlis Etmiştir

12 EYLÜL 1922 **VAKİT**

Kahraman ordumuz Bursa'yı da düşmandan tahlis etmiştir. Evvelki günden beri Bursa afakında şanlı bayrağımız dalgalanmaktadır. Muhabir-i mahsusumuzun telgrafı iki kelimeden ibarettir: "Bursa'ya girdik" bu sebeple ilk payitahtımızın ne suretle tahlis edildiğine dair henüz mufassal malumat mevcut değildir. Rumca gazeteler bir iki günden beri Bursa'nın yandığına dair haberler işâa ediyorlardı. Bu haberlerin doğru olmadığı tahakkuk etmiştir. Filhakika Yunanlılar her yerde olduğu gibi Bursa'dan ricat ederken şehri yakmak istemişlerdir. Bu sebeple bazı yerlerde yangın çıkmışsa da söndürülmüştür.

Ankara Mütemadi Bir Bayram İçinde

15 EYLÜL 1922 **VAKİT**

Ankara 12 Eylül Anadolu Ajansı- İzmir'i müteakip Bursa'nın istihlası, Afyonkarahisar ve Dumlupınar muzafferiyetlerinden beri Anadolu'nun her tarafında devam eylemekte olan tezahürat-ı meserretkaraneyi cihanda misli görülmedik bir neşe ve heyecan tufanına inkılap ettirmiştir. Son hafta geceli gündüzlü mütemadi bir bayram havası içinde geçmiştir. Her yerde muazzam ihtifaller tertip olunarak bize bu güzel günleri gösteren kahraman ordumuza arz-ı şükran ve tevali-i muvaffakiyatı için dua edilmekte ve kurban kesilmektedir. Dün Büyük Millet Meclisi önünde toplanan ve Ankara sokakları dolduran cemm-i gafir pek parlak tezahüratla yeşil yurdun istihlasını tesit etmiştir. Bütün kıtaat-ı askeriye talimgah efendileri mektepler imalat işçileri milli elbiseleriyle halk ve esnaf mümessillerinin resmi geçitleri saatlerce sürmüştür. Fener alayları musiki ve raks eğlenceleriyle tezahürat bütün gece devam etmiştir.

Başkumandanımız Ekalliyetleri Himaye Ediyor

15 EYLÜL 1922 **İLERİ**

Paris- Matin gazetesi Hıristiyan Ekalliyetlerin Türk ordusundan endişe etmelerine mahal kalmadığını takdir ediyor. Kıtaat İzmir'e dahil olur olmaz Mustafa Kemal Paşa himaye ve iaşelerini deruhte etmek suretiyle bu ekalliyetlerin menafini bizzat deruhte eylemiştir.

İzmir'deki Yangın Pek Müthiştir

16 EYLÜL 1922 **İKDAM**

İzmir Amerikan Ajansı- İzmir ateşler içindedir. Amerikalılar şehirden çıkarılıp Atina'ya sevk ediliyorlar. Frenk mahallesinde birçok bina ve bu meyanda Amerika Konsoloshanesi kül olmuştur.

Amerika efrad-ı bahriyesi itfaiye hidematında istihdam edilmişlerdir. Ateş Ermeni mahallesinden çıkmıştır. İtalyan tebaası İtalyan gemilerine nakledilmektedirler. Ateşi zapt etmek mümkün olamamış ve hasarat milyonlara baliğ olmuştur.

Yangında telef olan Ermeni ve Rumların miktarını tayin etmek mümkün değildir. Tahkikatta bulunan doktor ve diğer Amerikalılar muhterik olanların miktarını bin kişi tahmin etmektedir. Gece telef ve muhterik olanların adedi belli değildir. Limanda bulunan torpido muhripleri bütün gece projektörlerini rıhtıma tevcih ederek halkın bulundukları mahalleri tenvir etmişlerdir. Mültecilere imkân derecesinde muavenet edilmiştir. Aynı zamanda Türk nizamiye efradı mültecilerin etrafında bir kordon tesis etmişlerdir.

İşgalden beri ilk defa olarak o gün cenub-i şarki rüzgârı esmekte bulunduğu cihetle alevler garp istikametine teveccüh etmiş ve bu suretle Türk mahalleleri masun kalmıştır.

Amerikalıların mali zayiatının pek ağır olduğuna ihtimal veriliyor. Birçok tütün depoları muhterik olmuştur. Amerikalıların tahminen mecmu zayiatı 5 milyona baliğ olmaktadır. Amerika Hıristiyan Gençler Cemiyeti ve Fransız mektepleri ve birçok İngiliz ticarethaneleri yanmıştır. Bütün hasarat 60 milyon dolar tahmin edilmektedir.

Pek Yakında Bir Konferans Akdi

18 EYLÜL 1922 **VAKİT**

Ajans Havas'ın işar ettiğine göre Britanya Kabinesi sulh konferansında müstemir (devamlı) bir suret-i tesviye bulunmasına intizaren Boğazların bitaraflığının muhafazası hususunda Fransa ve İtalya ile tamamen itilâf etmiştir. İngiltere Şark meselesinin müttefiklerle Türkler, Yunanlılar ve aynı zamanda bulunacak çare-i tesviyede hayati bir alakası bulunan Sırbistan ve Romanya'dan müteşekkil olarak yakında inikat edecek olan bir konferansta umumi bir çare-i tesviyeye iktiran ettirilmesini kabul etmiştir.

Trakya'da İhtilal

18 EYLÜL 1922 **VAKİT**

Reuters Ajansı - Edirne'de ihtilal hareketinin vuku bulduğuna dair Yunan menabiinden gelen haberleri teyit etmektedir.

Üçüncü Yunan Fırkasının isyanı: Mevsuk istihbaratımıza nazaran, Bandırma'dan Tekfur Dağı'na nakledilen üçüncü fırka, Tekfur Dağı'nda isyan ilan etmiştir. Kral taraftarı zabitan sû-i muameleye hedef olmuş, hatta bir yüzbaşının katledildiği rivayet edilmektedir. Askerler, karaya ihraçlarında yaşasın Venizelos ve yaşasın cumhuriyet diye bağırmak suretiyle havaya ateş etmişlerdir. Efrat Kostantin ile idare-i hazıra aleyhinde bulunarak kral taraftarı zabitana karşı olan husumetlerini izhar zımnında şöyle bağırmışlardır: "Bizi perişan bir hale sokanlar ve bize ihanet edenler kahrolsun!" Bu askerler zabitlerine serkeşlik göstermekte, zabitan kendilerini daire-i itaata ithal edememektedir.

Başkumandanımız

20 EYLÜL 1922 **İLERİ**

Darülfünun Edebiyat Fakültesi Meclis-i Müderrisini dünkü içtimaında talebe tarafından verilen bir istida ve talepname üzerine Gazi Başkumandan Mustafa Kemal Paşa hazretlerini fakültenin fahri müderrisliğine tayin eylemiştir.

31 Ağustos İd-i Milli

22 EYLÜL 1922 **VAKİT**

31 Ağustos'ta Dumlupınar'da vuku bulan ve "Başkumandan Muharebesi" olarak tesmiye edilen (adlandırılan) ve düşman ordusunun mahvını intaç ederek bütün meseleyi halleden harbin vuku bulduğu 31 Ağustos günü İd-i Milli (ulusal bayram) olacaktır.

Ankara Hükümetine Verilen Nota

25 EYLÜL 1922 **VAKİT**

Paris'te Fransa Başvekili ve Hariciye Nazırı Mösyö Poincare, İngiltere Hariciye Nazırı Lord Curzon ve İtalya'nın Baş Sefiri Kont Sforza arasında Şark meselesi hakkında cereyan eden müzakerat neticesinde ittihaz edilen mukarrerat, dün Hamit Bey'e verilen müşterek bir nota ile Ankara Hükümeti'ne tebliğ edilmiştir. Dün öğle vakti Hamit Bey, Fransız fevkalade Komiseri General Pelle'i ziyaret ettiği esnada Paris'te üç müttefik devlet tarafından Şark meselesi hakkında verilen karara muttali olmuş ve Hamit Bey'le General Pelle arasında cay-gir olan muhadenet (dostluk) dolayısıyla bu mukarreratı muhtevi olan nota Hamit Bey'e tevdi edilmiştir. Nota Hamit Bey tarafından hemen İzmir'de bulunan Mustafa Kemal Paşa ile Ankara'daki Hariciye Vekaletine tebliğ edilmiştir.

Notanın metninde de anlaşılacağı üzere, Trakya'da 1916 senesinde kabul edilmiş olan Meriç hududu muteber olmak üzere Edirne de dahildir. Nota bütün Şarki Trakya'nın Türkiye'ye iadesini kabul etmekle beraber, Boğazların serbestisinin temini ve ekalliyetlerin himayesi için Cemiyet-i Akvam'ın murakabesi gibi şartlar ileri sürülmektedir. Notada, Trakya'da

hakimiyet-i Osmaniye'nin iadesi kabul edilmekle beraber, bazı mıntıkaların askerlikten tecridi de mevzubahis olmuştur.

Edirne ve Şarki Trakya'nın her noktasında idare-i mülkiye ve askeriyemizin bilfiil tesisi ile gayr-i kabil telif görülen bu nokta oldukça mühim görülmektedir. Gayri askeri bir hale getirilecek olan mıntıkada yalnız memurin-i mülkiye ve polis ve jandarmamızın bulunmasına devletlerce muvafakat edilmekte ise de kıtaat-ı askeriyemizin bu noktaya adem-i duhulü Trakya üzerinde tesisinde ısrar ettiğimiz hakimiyet-i katiye-i Osmaniye ile gayr-ı kabil-i teliftir. Bu nokta-i nazardan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin, devletlere vereceği cevabi notada Trakya ve Boğazlar ve ekalliyetler meselesi hakkında bazı kuyud-i ihtiraziye dermeyanına lüzum hissedileceği tahmin edilmektedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, ekalliyetler hakkında şimdiye kadar Saint Germain Muahedesinde esasen kabul edilmiş olan esasatı kabul etmeye amade olduğunu mükerreren beyan etmiştir.

Notada, gerek müzakere-i sulhiye esnasında ve gerek ondan evvel Boğazlarda bi- tarafisi ilan edilmiş mıntıkaya ordumuzun dahil olmaması hakkında müttefik devletlerin bundan evvelki talepleri tekid edilmekte ise de bu talebin hükümetçe şayan-ı kabul görülüp görülemeyeceği malum değildir. Fakat bu noktanın kabulü takdirinde bile Boğazlar ve İstanbul mıntıkası dahilinde devletlerce yapılmakta olan bilcümle sevkiyat-ı askeriyenin tehiri ve ancak bunun kabulü halinde harekât-ı askeriyemizin tehiri kabil olacağı tarzında bir kayd-ı ihtirazinin dermeyanı muhtemel görülmektedir.

Sulh müzakeratı ile Mudanya'da veya İzmit'te cereyan edecek olan mütareke müzakeresinin tarihi henüz belli değildir. Bu müzakerelere mübaşeret tarihi Hükümet-i Milliye tarafından verilen cevapta tasrih edilecektir. [...]

Mudanya veya İzmit'te Türk, Fransız, İngiliz ve İtalyan heyet-i askeriyesi ile cereyan edecek müzakeratta Trakya hudutları tayin ve tasrih edilecek, ittihaz edilecek mukarrerat, mukaddemat-ı sulhiyeyi teşkil edecektir.

Bu müzakerede bulunacak olan heyet-i askeriyemiz Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın taht-ı riyasetinde bulunacak ise de müttefik devletlerin kimler tarafından temsil edileceği kati surette malum değildir. Bununla beraber, müttefik devletlerin işgal kıtaatı kumandanları olan General Charpy, General Harington, General Monbelli taraflarından temsil edilmelerine muhakkak nazarıyla bakılmaktadır.

Atina'da Askerlerin İhtilali ve Bir Darbe-i Hükümet Teşebbüsü

28 EYLÜL 1922 **VAKİT**

Dün akşam geç vakitte alınan malumata nazaran Kral Konstantin terk-i taht ve taç etmiştir. Dün öğle üzeri halk saraya hücum ederek, Kralın hayatı her türlü tehlikeden masum kalmak şartıyla çekilip gitmesini söylemişlerdir. Bu isyan Miralay Plastiras tarafından idare edilen Efzonlar tarafından çıkarılmıştır. Bu teklif karşısında Kral terk-i hükümet etmiş ve Kabine de istifa eylemiştir. İsyan hakkında fazla tafsilat mevcut değildir.

Yunanlılar Meriç Hududuna Razı Oluyorlar

28 EYLÜL 1922 **VAKİT**

Müttefiklerin kararı Atina'da şiddetli bir tesir tevlit etmiştir. Yunan matbuatı Trakya'nın zayiatından Yunanistan için tevellüt edecek tehlikeler hakkında ısrar etmektedir. Müttefikin Konferansı'nın Edirne ile beraber Meriç'e kadar Trakya'yı Türklere terk ettiğine dair haber üzerine hasıl olan gerginlik azalmıştır.

Müttefikin İşgal Kuvvetleri Kumandanına Yeni Cevap

30 EYLÜL 1922 **İKDAM**

İstanbul İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Harington, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği son telgrafında bitaraf mıntıkaya giren kıtaatımızın geriye çekilmesini talep etmiş ve Başkumandanımızla görüşmek arzusunu izhar eylemişti. Harington'un bu telgrafına Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği cevapta: Trakya'da Yunanlılar tarafından ahali-i İslam aleyhinde ika edilen mezalimden son derecede müteessir olduğu kaydedildikten sonra, vakayi harbiye üzerinde aleyhimizde mühim bir tesiri olan Yunan donanmasının ba'dema Marmara'ya duhulüne müsaade edilmemesi hakkında teminat-ı lazıme itası talep edilmektedir.

Cevapta İstanbul ahalisine karşı tatbik edilen takyidatın (şartların) lağvedileceği ve Anadolu sahilinde seyrüseferlerin serbestçe icrasına müsaade olunacağı ümidi izhar edilmektedir.

Bundan sonra Başkumandanımız, bilumum işgal edilmiş arazimizdeki esliha, mühimmat ve müessesatın tarafımıza ait olduğundan tahrip edilmemesini talep etmekte ve hatime-i makal olarak Çanakkale'deki İngiliz kuvvetlerinin- Fransa ve İtalya askerleri gibi bitaraf mıntıkadan çekildiği takdirde kıtaatımızın da geri alınacağını ve bi taraf mıntıka dahilinde ancak teşkilat-ı mülkiye ve asayişi temine kafi miktarda polis ve jandarma bırakılacağını bildirmektedir. Cevabın nihayetinde Başkumandanımız:

"Çanakkale mıntıkasındaki kıtaatına bulundukları yerde kalmaları ve hiçbir hadiseye meydan vermemeleri hakkında kati emir verildiğini bildirmiş ve "zat-ı alileriyle görüşmek şerefine nail olabilmek için en yakın fırsattan istifade edeceğim." Teklifinde idare-i kelam etmiştir.

Murat Metinsoy ile Yeni Kitabı Üzerine Söyleşi

MURAT METİNSOY'UN *THE POWER OF THE PEOPLE: EVERYDAY RESISTANCE AND DISSENT IN THE MAKING OF THE MODERN TURKEY, 1923-38* [HALKIN GÜCÜ: MODERN TÜRKİYE'NİN OLUŞUMUNDA GÜNDELİK DİRENİŞ VE MUHALEFETİN ROLÜ, 1923-38] ADLI KİTABI CAMBRIDGE ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI TARAFINDAN YAYIMLANDI. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ İKTİSAT FAKÜLTESİ'NDE ÖĞRETİM ÜYESİ OLAN METİNSOY İLE KİTABI ÜSTÜNE KONUŞTUK.

SÖYLEŞİ: NAMIK SİNAN TURAN

Murat Metinsoy

Kitabınız "Halkın Gücü" adını taşıyor. Cumhuriyet'in inşası sürecine toplumun etkisini inceliyor. Türkiye tarihindeki en radikal siyasi ve toplumsal reformların yapıldığı bu yılları sıradan insanlar ve gündelik yaşam açısından inceleme fikri nasıl oluştu?

Beni bu konuda çalışmaya yönlendiren çeşitli ilham kaynaklarım oldu. Öncelikle iki savaş arasına denk gelen Cumhuriyet'in ilk yılları günümüz Türkiyesi'nin temellerinin atıldığı yıllar. Aslında tüm dünyada devletlerin toplumlara müdahalelerinin zirveye çıktığı bir dönem. Türkiye'de de kapsamlı yenileşme girişimleri oluyor. İmparatorluk'tan ulus-devlet inşasına geçiliyor. 1929 dünya ekonomik krizini ve ekonomik sefaleti aşmak için sanayileşme atılımları yapılıyor. Bu yenileşme süreci Cumhuriyet tarihinin en çok üzerinde durulan yönü. İnsanların bu baş döndürücü süreci nasıl deneyimledikleri ise tarihimizin en çok ihmal edilen konularından. Kitabım genelde yukarıdan ele alınan modern Türkiye'nin bu kuruluş yıllarını aşağıdan, toplum açısından ele alıyor.

Beni motive eden ikinci unsur genelde profesyonel tarihçilerin pek hoşlanmadığı tarihin nasıl kullanılacağı meselesi. Tarih bilgisi insanlara yön gösterir. Özgürlükçü-çoğulcu bir toplum için tarihin demokratikleştirilmesi şart. Batı'da böyle oldu. Tarih devletlerin ve büyük adamların öykülerinin ötesine geçti. Milliyetçi siyasi tarihlerin görmezden geldiği toplumsal kesimler ve yaşam deneyimleri tarihe dâhil edildi; güncel siyasette olduğu kadar geçmişteki önemleri de vurgulandı.

Cumhuriyet tarihçiliğinde ise devlet, liderler, entelektüeller, ideolojiler ve en iyi ihtimalle örgütlü muhalefet, makro iktisadi ve toplumsal yapı analizleri başat konular olarak kaldı. Bu hem geçmişe hem de güncel konulara bakışımızı daraltarak yanlış siyasi analizlere ve geleceğe dair isabetsiz tahminlere neden oldu. Özellikle son yirmi yılda Türkiye siyasetine dair gerçekçi olmayan iyimser öngörüler gerçekleşmedi.

Bu yanılsamanın kaynağında Türkiye siyasetine ilişkin ezberler vardı. Bu ezberler birbirine zıt olsa da aynı paradigma içindeki iki hegemonik tarih okumasınca besleniyordu. İlki, en basit resmi tarihten nüanslı modernleşme anlatılarına kadar uzanan yelpazede Cumhuriyet döneminin övgüsünü yapan modernleşmeci tarihçilikti. Bu yaklaşım Cumhuriyet modernleşmesinin yarattığı travmaları ve toplumun rolünü çoğunlukla görmezden geliyordu. İkincisiyse, eleştirel yaklaşımlardı. Onlarsa Cumhuriyeti salt bir travmadan ibaret görüyordu.

Buna karşın, her iki yaklaşım da ortak özelliklere sahipti. İkisi de devlete, bürokratlara ve yüksek siyasete takılıp kalmıştı. Aralarındaki tek fark birinde "özgürlükçü, ilerici, kalkınmacı" diye nitelenenlerin, diğerinde "iktidar hesabı yapan, otoriter, totaliter, elitist, toplum mühendisliği" olarak sunulmasıydı. Her iki okumanın doğruluk payları kadar, kör noktaları vardı. İkinci ortaklıkları ise, insanların Cumhuriyet'ten ister müstefit ister mağdur olsunlar, neticede ona maruz kalan edilgen nesneler olarak resmedilmesiydi. Muhalefeti ele alan tarihçiler bile bu çerçevenin dışına çok az çıkabildi. Otoriter rejim altında bastırılmış muhalif aydınlardan, isyanlardan, grevlerden ve sol hareketlerden öteye gidildiği olmuyordu.

Özellikle eleştirel yaklaşım ulusal ve küresel politik trendlere paralel ilerliyordu. 12 Eylül darbesi ve 1980'ler önemli bir kırılma noktası oldu. Dünyada sosyal devletin, sosyalizmin ve ithal

ikameci sanayileşmenin kriziyle yeni sağ ve neoliberalizm zafer ilan etmişti. Tüm bunlar gerek siyasette gerek tarihte ulusal kalkınma ve modernleşme politikalarına yönelik şüphe ve sorgulamaları artırdı. Sivil toplumcu söylemin yükselişine paralel, Türkiye'de de ekonominin ve demokrasinin bütün sorunlarını İttihatçılardan Kemalistlere miras kaldığı düşünülen "güçlü-merkeziyetçi-bürokratik devlet geleneği" ile açıklamak moda oldu. Bu siyasi görüşlerin kaynaklarından biri, Cumhuriyet'i Asyatik - despotik - bürokratik olduğu iddia edilen Osmanlı devlet geleneğinin mirasçısı gören çalışmalardı. Bunlardan en önemlisi İdris Küçükömer'in 1969'da yayınlanan *Düzenin Yabancılaşması-Batılaşma* başlıklı kitabıydı. Bu yaklaşım 1980'ler sonrasında akademik tarihçilikte daha fazla öne çıktı. Şerif Mardin'in Edward Shils'den uyarladığı merkez-çevre teorisi ise benzer bir yaklaşımla 1980'lerden itibaren en popüler kuram oldu. CHP'nin temsil ettiği düşünülen eğitimli, bürokratik, muktedir kesimlerin oluşturduğu "merkez"in toplum kesimlerine tekabül ettiği iddia edilen "çevre" üzerindeki baskı ve denetimine odaklanan birçok çalışma yapıldı. Mete Tunçay'ın 1981'de yayımlanan *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması* kitabı da Cumhuriyet'i dar bir bürokratik kadronun iktidar hesaplarına indirgeyerek bu süreçteki çalışmalara yön verdi.

Sonuçta son kırk yılda geçmişle hesaplaşan çalışmalardan geniş bir literatür oluştu. Ulus inşası ve modernleşme süreçlerinin toplumsal maliyetlerini anlamamız için bu literatürün çok önemli katkıları olduğu bir gerçek. Fakat sıradan insanların Cumhuriyet'in radikal değişim süreçlerini nasıl deneyimledikleri, zorluklarla nasıl başa çıktıkları, toplumsal çatışmalar, bunların ardındaki sosyoekonomik, psikososyal ve toplumsal cinsiyete dayalı karmaşık etmenler ve tüm bunların Cumhuriyet modernleşmesine etkisi tarihimizin bilinmezleri arasında kaldı.

Ben kitabımda bu bilinmezleri sorguluyorum. Dezavantajlı kesimlerin Cumhuriyet'in kurulduğu dönemdeki yaşam deneyimlerini, hayat mücadelelerini, direnişlerini, düşünce ve beklentilerini ortaya koyuyorum. Sıradan insanların Türkiye siyasetine ve modernleşme sürecine alttan alta yaptığı, genelde mikroskobik merceklerle görülebilecek etkisini gösteriyorum. Modern Türkiye tarihinin tabandaki dinamiklerini irdeliyorum.

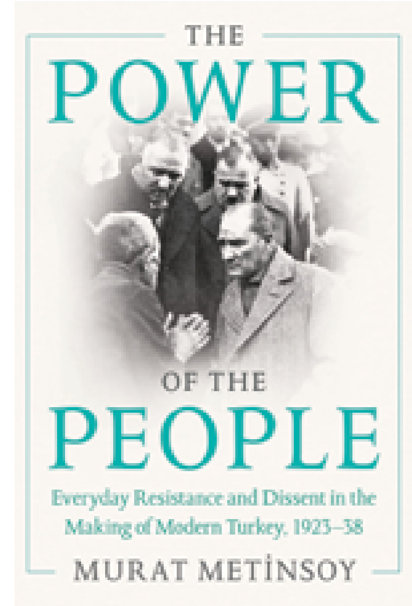
Kitabınızı tek parti dönemindeki muhalefet ve toplumsal hareketlerle ilgili diğer çalışmalardan ayıran nedir?

Erken Cumhuriyet yıllarındaki toplumsal hareketleri ve muhalefeti inceleyen çalışmaların büyük bölümü aslında hâkim paradigmanın etkisinde kaldı. Ekseriyetle örgütlü direnişlere, sola, sendikal hareketlere ve sosyoekonomik yapılara odaklandı. Bense ihmal edilmiş toplumsal kesimleri ve onların önemsiz gibi görünen gündelik yaşam deneyimlerini inceleyerek farklı bir yaklaşım izliyorum. Kitabım sadece fabrika işçilerini değil zanaatkârları, kadın ve çocuk emekçileri, küçük esnafı, dar gelirli memurları, kayıt dışı çalışanları, kır ve kent yoksullarını, köylüleri ve tarım emekçilerini de içeriyor. Toplumsal mücadeleleri de örgütlü, ideolojik, programlı hareketlere indirgemek yerine, zımni, gündelik ve anonim tepkileri, yaşam mücadelelerini ve direnişleri inceliyorum. Cumhuriyet tarihçilerinin genelde edilgen ve etkisiz addettiği insanların mücadele ve direnişlerin farklı formlarla da olsa tabandaki yaygınlığını ve Türkiye siyasetine etkisini ortaya koyuyorum.

Kitabımın kapağına koyduğum resim bu açıdan anlamlı. Bu fotoğraf genelde Atatürk'ün ve Cumhuriyet'in halkı ne kadar önemsediğini sembolize eder. Bense bu fotoğrafta da tarihte gördüğüm gibi farklı bir anlam gördüm. Köylü bir vatandaş, devletin zirvesinin karşısına çıkıp, dert yanıyor ve taleplerde bulunuyor. Bence bu fotoğrafın da Cumhuriyet tarihinin de öznesi sadece iktidardakiler değil; aynı zamanda sesini duyulur kılmaya çalışan insanlar. İşte tarihe bu fotoğrafa baktığım gibi bakarak, insanların seslerinin ve mücadelelerinin izini sürdüm ve onları tarihin merkezine getirmeye çalıştım.

Kitapta otoriter rejimler altında bile halkın farklı muhalefet ve direniş yöntemleriyle iktidarı etkileyebildiğini gösteriyorsunuz. Bunu açabilir misiniz?

Tarihçiliğimizin bize, siyasi kültürümüzde otorite ve iktidar kadar, muhalefetin ve direnişin de ne denli etkili olduğunu hatırlatması gerekiyor. Alışıldık örgütlü muhalefet ve direniş kavramları bunu mümkün kılmıyor. Hâlbuki muhalefet ve direniş her tarihsel bağlamda farklı biçimde gerçekleşir. Otoriter rejimlerde siyaset daha çok gündelik yaşama kayıyor. Ben de muhalefeti ve direnişi insanların gündelik yaşamdaki mücadelelerini içerecek şekilde ele alıyorum. Erken Cumhuriyet döneminin bu çerçeve içinde farklı bir resmini sunuyorum. Dar gelirli ve yoksul toplum kesimleriyle devlet arasındaki ilişkileri gündelik yaşam içinde inceliyorum. Kentlerin çeperlerinden köylere, fabrika ve dükkanlardan tarlalara, evlerden, camilerden kahvehanelere kadar varan çeşitli "plebien" kamusal alanlarda; dilekçe ve mektup yazmaktan söylentilere, vergilere ve tekellere karşı kaçakçılıktan çeşitli toplumsal suçlara ve eşkıyalığa kadar uzanan geniş bir eylem yelpazesinde insanların kendilerini ifade etme ve koruma çabalarını ele alıyorum. Ayrıca, sadece tabandaki hareketliliği değil, devletin bunlar karşısında politikalarına nasıl ayar vermek zorunda kaldığını, bu anlamda toplumun devlete ve modernleşme sürecine alttan alta yaptığı etkileri gösteriyorum.

The Power Of The People: Everyday Resistance and Dissent in The Making of the Modern Turkey, 1923-38 **(Halkın Gücü: Modern Türkiye'nin Oluşumunda Gündelik Direniş ve Muhalefetin Rolü, 1923-38)**

Peki, gündelik yaşamda devlet ve toplum ilişkileri ve insanların hayat mücadeleleri çerçevesinden bakıldığında nasıl bir Cumhuriyet tablosu görüyoruz?

İlk olarak, Atatürk ve İnönü liderliğindeki CHP hükümeti toplumdan

Kapalı olmasına rağmen Eyüp Sultan Türbesi'ni ziyaret edenler, 1929

kopuk değil. Toplumu da yerel parti ve devlet teşkilatlarını da yakından takip ediyor. Atanmış da olsalar, milletvekilleri at sırtında köy köy, kasaba kasaba gezip seçim veya teftiş bölgelerindeki halkla temas kuruyor. Onların ihtiyaç, talep ve şikâyetlerini düzenli rapor ediyor. Bunlar Ankara'da titizlikle değerlendiriliyor. Kimi raporlarda Atatürk'ün, İnönü'nün veya ilgili bakanların notları ve imzaları var. Dilekçeler de öyle… Mesela TBMM Arzuhal Encümeni, CHP Genel Sekreterliği, kamu kurumları, yerel parti teşkilatları ve kongreleri her yıl binlerce dilekçeyi ayrıntılı olarak değerlendirip yanıtlıyor. Jandarma ve polis raporları da yöneticilere toplumun sesini ve temayüllerini taşıyor.

Kısacası, devlet ve toplum arasında bugüne dek farkına varılmamış iletişim kanalları var. Bu kanallar, toplumsal girdilerin siyasi karar alma sürecine dâhil olmasını sağlıyor. Politikaların uygulanması esnasında da toplumun etkisi sanılandan daha büyük. İnsanlar toplumsal ve idari olarak kendilerinin üstündeki kişi ve kurumlarla kimi zaman uyuşuyor, kimi zaman ters düşüyor, kimi zaman onlarla pazarlık ve mücadele ederek aslında onları pratikte değiştirebiliyor. Bunlar gündelik yaşamın sıradanlığı içinde, alttan alta gerçekleşiyor. Tüm bunlar, erken Cumhuriyet siyasetinin, her biri yekpare ve birbirinden izole "elitler-halk," "merkez-çevre," "güçlü devlet-zayıf toplum," "laiklik-dindarlık," "modernite-gelenek" gibi ikili karşıtlıklara indirgenmesinin geçmiş gerçekliklere pek tekabül etmediğini gösteriyor.

Kitap insanların siyasete etkileri kadar, Cumhuriyet'in yönetim tarzına da yeni bir ışık tutuyor. Sadece toplum değil, onunla etkileşim içinde, aşağıdan bir Cumhuriyet incelemesi var.

Aslında yapmak istediğim tam da bu. Kemalizmi, Cumhuriyeti ve CHP'yi bir ideoloji, doktrin, liderler tarihi olarak değil, gündelik yaşamdaki pratikleri ve toplumdaki yeri açısından ele alıyorum. Devlet politikalarının gündelik yaşamdaki mücadele ve müzakerelerle esnetilip yerel koşullara uyarlandığını gösteriyorum. Sonuçta, Cumhuriyet modernleşmesinin sadece devletin dayatmalarıyla gerçekleşmediğini, toplum tarafından yeniden şekillendirildiğini iddia ediyorum. Reformlarla kökleşmiş pratikler kombine edilerek, melez formlar ve deneyimlerle pek çok sorun aşılıyor. Atatürk'ün de İnönü'nün de laiklik politikası sanıldığı kadar katı değil. Mesela, bugün olası bir iktidar değişiminde muhafazakârların başörtüsüyle ilgili kaygıları olduğu söyleniyor ya; hâlbuki CHP hiçbir zaman başörtüsü yasağı getirmediği gibi insanların dini hayatına da müdahale etmiyor. Cumhuriyet inkılapçı ruhun en ateşli zamanlarında bile katı, ideolojik, toplumu dışlayan bir yönetim anlayışı sergilemiyor.

Döneme dair bu yenilikçi yaklaşımınızın kaynakları neler? Cumhuriyet tarihine hangi farklı kuramsal ve metodolojik kavramlarla yaklaştınız.

İlk olarak, açık söylemek gerekirse en önemli ilham kaynağım Osmanlı-Türkiye tarihi kadar dünya tarihini okumak oldu. Bu, Türkiye tarihini dünya tarihinin bir parçası olarak görmemi sağladı. Erken Cumhuriyet dönemine denk gelen iki savaş arası yıllar insanlık tarihinde devletlerin toplumlara nüfuzunun en çok arttığı dönem. Stalinist Sovyetler Birliği, Mussolini'nin Faşist İtalya'sı, Hitler'in Nazi Almanya'sı, Franco İspanya'sı, Salazar Portekiz'i, Pehlevi'nin Şahlık İran'ı, Doğu Avrupa, Japonya ve Latin Amerika'da faşist, diktatoryal veya militarist hareketler… 1920'ler ve 1930'lar dünyasında sağlı sollu otoriter rejimler pandemisi yaşanıyor. Bu dönemi inceleyen tarihçiler uzun süre devlete ve otoriter ideolojik akımlara odaklandı. Toplumu edilgen gören totalitarizm kavramı özellikle Soğuk Savaş yıllarında Sovyetlere karşı psikolojik harbin bir parçası haline gelerek, en popüler kavram oldu. Bu durum bizim tarihçilerimizi de etkiledi. Atatürk dönemi sıklıkla otoriter-totaliter olarak nitelendirildi. Maalesef Soğuk Savaş zihniyetini siyasetimiz de Cumhuriyet tarihçiliğimiz de üzerinden atamadı. İki savaş arası dönemdeki diğer ülkelerin deneyimleri üzerine yapılmış yeni çalışmalarda tarihi ve siyaseti şekillendiren toplumsal aktörlerin açığa çıkarıldığını görüyoruz. "Totalitarizm" kavramı çoktan tarihin çöp sepetine atıldı. Stalin dönemi üzerine Sheila Fitzpatrick, Lynne Viola, Sarah Davies; Nazi Almanya'sı üzerine Alf Lüdtke, Detlev Peukert, Ian Kershaw; İran Şahlık rejimi hakkında Stephanie Cronin, Asef Bayat ve daha pek çok tarihçi siyaseti şekillendiren toplumsal dip dalgaları açığa çıkardı. Bu araştırmalar bana ilham kaynağı olmanın yanı sıra Türkiye deneyimini karşılaştırma olanağını da sundu.

Tabii, daha öncesinde Christopher Hill, Rodney Hilton, George Rude, Emmanuel Le Roy Ladurie, Clifford Geertz, Carlo Ginzburg, Lucien Febvre, Marc Bloch gibi tarihçilerin "aşağıdan tarih," "mikro tarih," "tarihsel antropoloji" ve "tarihsel sosyoloji" yaklaşımlarıyla yaptıkları çığır açıcı çalışmaları geçmişe bakışımı devletten farklı yerlere çekmeye başlamıştı. Yine siyaset bilimi, sosyoloji, iktisat, tarih ve antropoloji alanlarında iktidar, hegemonya, kamusal alan, özne, direniş gibi kavramlara yönelik farklı tanımlamaların toplumsal yaşamın karmaşıklığını anlaşılır kılmak için önemli imkânlar sunduğunu gördüm. Michel Foucault'nun iktidar pratikleri kadar buna karşı direnişlerin de toplumsal alanda, toplumun kılcal damarlarında aranması gerektiğine dair düşüncesi beni gündelik yaşamın incelenmesine daha çok ikna etti. İngiliz Marksist tarihçi E.P. Thompson'ın fabrika işçisi dışında köylüler, zanaatkârlar gibi farklı emekçi grupları da işçi sınıfına dâhil eden ve işçi sınıfının çalışma hayatı dışındaki gündelik, kültürel yaşam deneyimlerine ve mücadelelerine odaklanan yaklaşımı, Türkiye gibi köylülüğün ve zanaatkârların yoğun olduğu ve emekçi kesimlerin ekonomi kadar kültürel gelişmelerden de derinden etkilediği bir toplumu anlamak için çok daha uygun bir çerçeve sağlıyor. Thompson'ın "ahlaki ekonomi" kavramı da erken Cumhuriyet'te toplumun kültürel tepkilerinin ardındaki sosyoekonomik etmenleri anlamak için; Eric Hobsbawm'ın "sosyal eşkıyalık" kavramı, devletin kriminalize ettiği toplumsal tepki ve direnişleri kavrayabilmek için çok açıklayıcı. Yine, Michel de Certeau'nun "taktikler" dediği insanların günlük hayatta üretim, tüketim ve kaynakların dağılımıyla ilgili zorluklarla baş etme stratejileri; James C. Scott'ın açık, programlı ve ideolojik toplumsal hareketlerin riskli veya imkânsız olduğu kırsal toplumlarda veya otoriter rejimlerde örgütsüz, zımni, gündelik direniş mekanizmalarını ve bunların etkilerini anlamayı kolaylaştıran "gündelik direniş biçimleri" ve "alt-siyaset" kavramları; Albert O. Hirschman'ın "terk etme" ve "ses yükseltme" kavramları, insanların gündelik mücadele ve direnişlerini görebilmek için etkili modeller. Alman gündelik hayat tarihçileriyse (*Alltagsgeschichte*) emekçi kesimlerin mikro ölçekli olsa da makro sonuçlar doğurabilen davranışlarına vurgu yaparak, işçi sınıfı siyasetinin alanının sendikal ve sol hareketin ötesine taşınmasını öneriyor. Sömürge dönemi ve sömürge sonrası Hindistan'ında köylülerin ve emekçilerin rollerini ortaya Ranajit Guha, Dipesh Chakrabarty, Partha Chaterjee gibi Maduniyet Ekolü (*Subaltern Studies*) tarihçileri de benim için büyük bir ilham kaynağı oldu. Postyapısalcılığın "yapıbozum" (*deconstruction*) yönteminden esinlenen metin analizleriyse sıradan insanların seslerini ve stratejilerini keşfetmek için etkili bir yöntem. Zira bu insanlar arkada fazla yazılı kayıt bırakmıyor. Onların seslerini ve deneyimlerini iğneyle kuyu kazar gibi, resmî belgelerin satır aralarını okuyarak, tersten okuyarak, alt-metinleri tahmin ederek elimizdeki metinlerden süzmek gerekiyor. Mikhail Bakhtin'in radikal dil teorileri de iktidarın hegemonik kavramlarının, onları kullanan insanlar tarafından iktidarın kullandığından farklı anlamlarda ve farklı amaçlarla, hatta iktidara karşı nasıl kullanabildiğini, sıradan insanların söylemsel stratejilerini anlamak açısından son derece yararlı. Bunların yanı sıra, devletin de toplum içindeki somut haliyle ele alınmasını öneren Michael Mann'ın devletin gücünü onun politikalarını uygulama kapasitesiyle ilişkilendiren "altyapısal güç" ve "despotik güç" ayrımı, beni devleti ve siyaseti analiz ederken bile merceğimi salt devlete odaklamamam konusunda uyardı. Joel S. Migdal'in devletlerin ve siyasetin yasalarla, liderlerin abartılı söylemleriyle ortaya çıkan "devlet imajı" ile değil, politikaların hayata geçirilmesi esnasında ortaya çıkan "devlet pratikleri" ile anlaşılmasını, yani toplumla etkileşim içinde kavranmasını önerir. Bu kitapta tüm bu tarihçi ve kuramcıların izi var.

Kitabın bir başka önemli yönü, insanların gündelik yaşamlarıyla ilgili alışılmışın dışında kaynaklar kullanması. Bunlar modern Türkiye tarihini anlamak için ne gibi imkânlar sağlıyor?

Sıradan insanların, özellikle de çoğu okuryazar olmayan köylülerin deneyimlerini incelemek epey güç. Çoğu, arkasında yazılı belge bırakmıyor. Genelde isyan gibi büyük sorunlar çıkardıklarında resmî belgelerde öne çıkıyorlar. Tarihçiler de onların fail oldukları tek durumun bu belgelere yansıyan isyanlardan ibaret olduğunu sanabiliyor. Kimi zaman bu insanların seslerini ve deneyimlerini, çok sayıdaki ve farklı türlerdeki belgelerin satır aralarından parça parça okumak, bu parçaları bir araya getirerek bütünü tahayyül etmek gerekiyor. Bu farklı kaynaklara erişmek de onları okumak da alışıldık kaynaklarla çalışmaktan çok farklı. İğneyle kuyu kazmak gibi. Dil bilmek gerekiyor. Osmanlıcayı kastetmiyorum. O dönemin insanlarının ve o belgeleri tutanların ruhunu, yaşam deneyimlerini, kaygılarını, retoriklerini kavrayarak, farklı kaynaklarla karşılaştırarak, alt-metinleri tahmin ederek, kimi zaman tersten okumak gerekiyor.

Devlet politikalarına ve örgütlü hareketlere ilişkin kaynaklarsa daha bol ve erişilebilir. Genelde devlete ve örgütlü hareketlere odaklanılmasının bir nedeni de bu. Ayrıca, yakın tarihin politik yönü nedeniyle ağır bir sansür var. Halen içişleri ve adalet bakanlıkları gibi kamu kurumlarına ait evrakın büyük bölümü Cumhuriyet Arşivi'nde erişilebilir değil. Buna karşın buzdağının görünen kısmından görünmeyen kısımlarına dair sondalar yapmak zor olsa da, imkânsız değil.

Ben Cumhuriyet'i salt büyük kent merkezlerindeki değil taşradaki haliyle de anlamak için milletvekillerinin seçim bölgesi raporlarına, yerel idarecilerle merkezi hükümet arasındaki yazışmalara, CHP'nin yerel kongre tutanaklarına, resmi makamlara gönderilen dilekçelere ve mektuplara baktım. Defalarca ret aldıktan sonra yoğun ısrarlarım sonucu bıktırmış olmalıyım ki, Emniyet ve İçişleri Bakanlığı arşivlerine bir kurşun kalemle not almak, fotokopi almamak şartıyla da olsa girebilme iznini aldım. Tarihimizin kara kutusu bu arşivlerdeki jandarma ve polis raporlarını, tutanakları ve yazışmaları sınırlı da olsa kullandım. Ulusal ve yerel gazetelerin iç sayfalarındaki gündelik yaşama dair haberlerle okuyucu mektuplarını, muhalif fikirleri ifade eden söylentiler, halk şiirleri, fıkralar, şakalar gibi halk kültürü unsurlarını da kullandım.

Nihayet, siyasi ve toplumsal sorunlara, bastırılan seslere kurmaca metinler üzerinden parmak basan Sabahattin Ali, Orhan Kemal, Yaşar Kemal, Kemal Tahir, Kemal Bilbaşar,

Vaizler Millet Okulu'nda yeni alfabeyi öğreniyor. *Köroğlu*, 13 Şubat 1929

Reşat Enis, Fakir Baykurt gibi toplumcu romancılarımızın eserleri Anadolu insanının yaşamını ve hissiyatını anlamak için kullandığım paha biçilmez kaynaklar oldu. Çünkü edebiyatçıların bürokratlar gibi sansürleme yönündeki kaygıları daha az. Zira metinlerinin kurgusallığı onlara bir güvenlik sağlıyor. İhtiyatlı kullanılmaları gerekse de resmî belgelerin çoğunlukla nüfuz edemediği veya geçiştirdiği konularda edebi eserler paha biçilmez ipuçları sunuyor.

Geçmişe bakışımız şimdiye ve geleceğe dair tasavvurlarımızla da çok ilintili. Demokratik bir geleceği inşa etmek için de tarihimizi toplum merkezli okumak bu anlamda çok önemli olmalı.

Kesinlikle. Her bilim dalı gibi tarih de zamanın ihtiyaçları ışığında yeniden şekillenir. Tarih sadece geçmişle değil, gelecekle de ilgilidir. Akademik profesyonel tarihçiler bunun vurgulanmasından pek hoşlanmasa da, doğrusu, tarihin bir başka boyutu da geleceğin inşasıdır. Yakında Cumhuriyet bir asrı devirecek. İkinci yüzyılında Cumhuriyet ilk yüzyılında yaşadığı sorunlardan, kamplaşmalardan, çatışmalardan ders alarak, şeffaf, adil ve etkili bir demokrasi ile taçlandırılmayı bekliyor. Böyle toplumsal ve siyasi gelecek inşaları, geçmişteki kutuplaştırıcı önyargıları ve onları besleyen tarihsel ezberleri ortadan kaldıran, farklı yaşam deneyimleriyle ve düşüncelerle empati kurmayı teşvik eden, yurttaşların hak ve özgürlüklerinin mücadelelerle elde edildiğini hatırlatan, toplumsal ve siyasi mücadeleleri ihanet veya suç değil, demokrasinin kurucu unsurları addeden yepyeni bir geçmiş tasavvuru gerektirir.

Yani muktedirler yerine toplumu önceleyen bir siyaset, tarihe de benzer bir şekilde yaklaşmayı gerektiriyor. Böyle bir tarih yazımı topluma özgüven ve özsaygı verir. İktidarın toplumun üzerinde olduğu ve ondan hesap sorduğu bir siyaset anlayışının tarihe bakışı nasıl ki "ulu hakanlar" veya "reisler" çevresinde dönüyorsa; toplumun iktidardan hesap sorduğu demokratik bir siyasetin gereksindiği siyasi kültür ise muktedirlere direnenlere ve adaletsizliklere itiraz edenlere dikkat çeken bir tarih olacaktır. Böyle bir yaklaşım kimlikleri katı, katışıksız ve ayrıcalıklı değil zamana ve koşullara göre değişen unsurlar olarak göreliliştirir. Toplumdaki kutuplaşmaları aşan deneyimleri, ara formları, melez kimlikleri öne çıkarır. Geçmişte de bugün de ak-kara gibi indirgemeler yerine, gri alanları ortaya koyar. Yaşam tercihlerinin, fikirlerin ve deneyimlerin çoğul, heterojen, eklektik ve meşru olabildiğini gösterir.

Ayrıca, bugün hem siyasi söylemde hem tarihte sadece Cumhuriyet devrimlerini tartışmanın ötesine geçmek gerekiyor. Eleştirel tarihçilik uzun süre sadece Cumhuriyet yergisi yapmak olarak anlaşıldı. Hâlbuki bu yeterli değil. Tek-partili döneme otoriter, baskıcı vs. demekle iş bitmiyor. Mesele, tarihe toplum penceresinden bakmak. Bugün de sorunlarımızın çözümü için ihtiyacımız olan şey insanların somut sorunlarını, iş, aş, onur, yaşam tarzları ve değerleri için verdikleri mücadeleleri hem siyasetin hem de tarih yazımının merkezine getirmek. Ben de kitabımda Cumhuriyet'in ilk yıllarına bu çerçeveden yaklaşıyorum.

Erken Cumhuriyet tarihi güncel siyasi tartışmalarda fazlaca yer alıyor. Sizin bulgularınız günümüzdeki tartışmalara nasıl bir ışık tutuyor?

Cumhuriyet tarihi fazlaca politize bir alan. Eleştiri adı altında son yıllarda çokça tahrifat da yapıldı. Dokunulması güç tabular ve hassasiyetler ayrı bir sorun. Farklı siyasi hareketlerin kendi erken Cumhuriyet güzellemeleri veya yergileri var. Bugün artık görüyoruz ki "Kemalist" Cumhuriyet tarihleriyle "İslamcı" Cumhuriyet tarihlerinin ortak bir noktası ikisinin de devlet merkezci olması. O nedenle geçmişi gerçek hayattaki karmaşıklığıyla ve farklı aktörleriyle kavrama konusunda da günümüzdeki karmaşık toplumsal ve siyasi gerçeklikleri kavramakta da yetersizler. Dahası katılaşmış politik duruşları ve kimlikleri meşrulaştırıyorlar.

Benim kitabımsa Türkiye tarihinde ve siyasetinde halkın önemli bir aktör olduğuna işaret ediyor. İnsanlar otoriter rejimler altında bile farklı yollarla haklarını, yaşam tarzlarını korumaya çabalıyorlar; baskı ve tahakküme direniyorlar. Bunlar devletin gücünü ve hegemonyasını sınırlayabiliyor. Devleti, toplumun ihtiyaç ve hassasiyetlerini dikkate alan bir siyaset izlemeye zorlayabiliyor. Devletin toplum karşısındaki esnek tutumunun tek göstergesi 1945 sonrası çok partili sisteme geçiş değil. Devletin tekellerle, vergilerle modernizasyon projeleri için kaynak yaratma çabası toplum tabanına yayılmış, dar gelirli ve orta halli insanların kaçakçılık, vergi kaçırma gibi pratikleriyle sınırlandırılıyor. Kırsal kesimde toplumsal çatışmalar, talepler ve şikâyetler köylüleri az da olsa rahatlatmaya çalışan popülist tarım politikalarını getiriyor. Bu sayede köylülük bu dönemde varlığını koruyacak ve gelecek on yıllara damgasını vuracak. Kentli emekçiler grevden, sendikadan mahrumlar; ama farklı yöntemlerle haklarını arıyorlar; devleti çeşitli sosyal politikalar tasarlamaya zorluyorlar. Laikleşme süreci de gündelik yaşam içindeki pratiklere bakıldığında, katı dayatmalardan ziyade devletle toplum arasında karşılıklı tavizler, uzlaşmalar ve modern ile gelenekselin kombine edilmesiyle oluşan melez pratiklerle ilerliyor. Bugün "muhafazakârlar CHP'nin başörtüsünü yasaklamasından korkuyor" ifadesi bu açıdan hem İslamcı hem de Kemalist tarihlerin yarattığı bir yanılsama ve yapay bir endişe. Umarım kitabım Cumhuriyet'in yeni yüzyılında, tarihinin de yeniden yazılması sürecine bir katkı yapar.

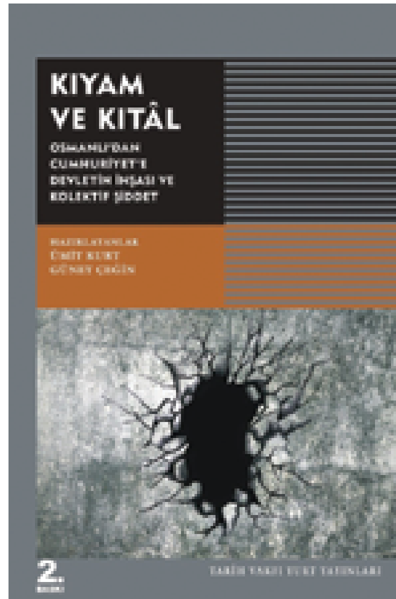
HAZIRLAYAN: **MELİKE TURAN**

Tarih Vakfı, Toplumsal Tarih Akademi: Osmanlı-Türkiye Çalışmaları Dergisi adıyla akademik bir tarih dergisi çıkarmaya başlıyor. Derginin genel yayın yönetmenliğini Tarih Vakfı Başkanı Mehmet Ö. Alkan üstlenirken, yayın yönetmenleri Nurşen Gürboğa ve Yaşar Tolga Cora, yayın yönetmen yardımcıları ise Firuzan Melike Sümertaş ve Cengiz Yolcu'dur. Yılda iki sayı olarak çıkacak dergi, geç Orta Çağ'dan yirmi birinci yüzyıla uzanan geniş bir tarih aralığında, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye tarihine odaklanacak.

Dergide Osmanlı ve Türkiye toplumlarını, imparatorluğun sınırlarının ulaştığı coğrafyayı ve bu coğrafyada ortaya çıkmış olan diğer devletleri ve siyasi yapıları Osmanlı ve Türkiye toplumları ile etkileşimleri bağlamında incelemesi amaçlanıyor. Tercih edilen dili Türkçe olmakla birlikte İngilizce yazılara da yer verilecek olan dergi, basılı ve çevrimiçi olmak üzere Aralık ve Mayıs aylarında yayımlanacak. Bu çerçevede, derginin ilk sayısını 2022 yılının sonlarında yayınlanması planlanıyor.

Ümit Kurt ve Güney Çeğin tarafından hazırlanan *"Kıyam ve Kıtâl"* ikinci baskısıyla yeniden raflarda. Kitapta, Osmanlı ve Türkiye tarihçiliğinin, isyan (kıyam) ile kitlesel katliamların (kıtâl) sarkaç gibi işlediği, mağduriyet ve maduniyet ilişkisinin iç içe girdiği tarihsel sekanslarına odaklanılıyor. Osmanlı'nın son dönemini biçimlendiren milliyetçi ideolojiler ile politik şiddet pratikleri arasındaki ilişkiselliğin merkeze alındığı çalışma, az ele alınmış pek çok meseleyi son dönemin "yeni" tarihçileri ve araştırmacılarının özgün katkıları ve müdahaleleriyle tartışılıyor.

Kitaplarımızı Tarih Vakfı Yurt Yayınları'nın web sitesinden (www.tarihvakfi.org.tr) sipariş edebilirsiniz. Tarih Dostumuz olarak da tüm yayınlarımızdan %50 indirim kazanabilirsiniz. (https://www.tarihvakfi.org.tr/tarih-dostu)

Tamamen gönüllülük esasına dayanarak hiçbir devlet kurumuna veya özel sermayeye dayanmadan, tamamen kendi mütevellilerinin, Vakıf Yönetimi'nin ve gönüllülerin kaynaklarıyla ve vakfın kendi yaptığı faaliyetlerden elde ettiği ve yarattığı kaynaklarla faaliyetlerimizi sürdürmeye devam ediyoruz. Ancak Türkiye'nin içinden geçtiği zorlu ekonomik koşullarda birçok vakıf-yayınevi gibi biz de ekonomik açıdan oldukça zorlanıyoruz.

Son dönemde kitap ve dergi basımı için gerekli olan başta boya, tutkal gibi ham maddelerin maliyetleri hızlı şekilde artmasıyla birlikte global olarak kâğıt fiyatlarının ve tedarik maliyetlerinin artması basılı yayın üretim maliyetlerini olumsuz yönde etkiledi. Bunların yanı sıra artan kargo masrafları, faturalar, personel maliyetleri de günden güne mali yükümüzü arttırmaktadır.

Bu sebeplerden ötürü Tarih Dostu üyeliği bağış miktarlarında bir değişikliğe gitmek zorunda kaldık. Yeni Tarih Dostu aylık bağış miktarı 100 TL, öğrenciler için Tarih Dostu aylık bağış miktarı ise 50 TL olarak güncellendi. Tarih Dostu olan bağışçılarımıza, hem 28 yıldır aralıksız yayınlanan ve Türkiye'nin en uzun süreli tarih dergisi olan Toplumsal Tarih Dergimiz her ay ücretsiz olarak gönderilecek, hem Yurt Yayınlarımızdan çıkan tüm kitaplarda %50 indirim, etkinliklerimizde %10 indirim imkânı sağlanacaktır.

Tarih Dostu kampanyamızla ilgili tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr'den bilgi alabilir, https://fonzip.com/tarihvakfi/tarih-dostu adresi üzerinden Tarih Dostu olabilirsiniz.

Etkinliklerimiz ve yeni projelerimiz için Vakfımızın sosyal medya hesaplarını takip edebilir, internet sitemizi ziyaret edebilir, ayrıca Tarih Dostu olarak siz de Vakfımıza destek olabilirsiniz.

Doğan Kuban: Mimarlıkta Tarihyazımına ve Korumaya Adanmış Bir Ömür

Doğan Kuban, Aşkabat'ta

Doğan Kuban İTÜ Mimarlık Fakültesi'nin efsanevi hocalarından biriydi. 1926'da doğdu. Yüksek Mühendis Mektebi'ne girdi. İTÜ Mimarlık Fakültesi mezunu olarak 1949'da yüksek mühendis mimar diploması aldı. 1952'den başlayarak Mimarlık Fakültesi kadrosuna katıldı. Sonra, İtalya, ABD ve Suudi Arabistan'da geçireceği bir-iki yıllık öğretim üyeliği dönemleri hariç, bu kurumda hocalık ve dekanlık yaptı. Akademik ve bilimsel çalışmalarının yanısıra başta Divriği Ulu Camii ve Şifahanesi ile Edirne Selimiye Camisi olmak üzere birçok anıtın korunması ve restorasyonu için uğraştı. Yaşamı boyunca onlarca kitap, yüzlerce makale yazdı ve birçok ödül aldı. Emekliliği sonrasında gazete ve dergi yazılarıyla daha geniş kitlelere ulaştı ve tanınırlığı mimarlık camiası dışına taştı. Mimarlık tarihi ve koruma alanına katkı sağlayacak ulusal ve uluslararası bilimsel yapılanmaların kurucusu oldu, başkanlığını yaptı. Öte yandan mimari tasarıma olan ilgisini de profesyonel işbirlikleriyle, özellikle ulusal ve uluslararası yarışma katılımıyla sürdürdü.

22 Eylül 2021'de yitirdiğimiz Kuban için doğum tarihi olan 8 Nisan'da fakültesinde meslektaşları, öğrencileri ve dostları bir anma toplantısı gerçekleştirdiler. İleriki sayfalarda yer alan yazılar o toplantıda yapılan konuşmaların metne dökülmüş halidir. Bu metinleri yazanların hepsi de yaşamlarının bir döneminde yolları akademik ortamda Doğan Kuban'la kesişmiş ve onun çalışma alanındaki önem ve katkısını doğrudan deneyimlemiş kişilerdir.

Yegân Kâhya, Kuban'ın İstanbul Teknik Üniversitesi'ndeki eğitimine, mimarlık tarihine duyduğu ilgiyle başlayan akademik kariyerinde hocası Prof. Verzone'nin etkisine ve tümüyle İTÜ'de geçen akademik yaşamına odaklanıyor.

Gülsün Tanyeli makalesinde Kuban'ın danışmanlığını üstlendiği yüksek lisans ve doktora tezlerini masaya yatırıp yönlendirdiği araştırmaların çeşitliliğini sergiliyor.

Ayşıl Yavuz, ODTÜ'deki eğitimi sırasında İTÜ ile kurulan ilişkileri ve Kuban'ın akademik yaşamına nasıl bir tesirde bulunduğunu anlatıyor.

Can Binan, yazısında Kuban'ın Türkiye'deki koruma alanının en önemli tarihsel figürlerden birisi olduğunu anılar ve belgeler aracılığıyla gözler önüne seriyor.

Son doktora öğrencisi Yıldız Salman, Kuban'ın büyüdüğü, yaşadığı İstanbul ile olan ilişkisini, kentin kendi tabiriyle "çöküşü"nü engellemek için verdiği büyük mücadeleyi bizimle paylaşıyor.

Aygül Ağır, Kuban'ın sadece Türkiye'de değil dünyanın her yerinde yüzlerce kütüphanede bulunan kitaplarıyla görkemli bir miras bıraktığını ispatlıyor.

Jale Erzen, çok yönlü kişiliğine atıflarda bulunarak Kuban'ın Türkiye'de mimarlık ve sanata katkılarının altını çiziyor.

İlknur Aktuğ Kolay, Kuban'ın çalışmaları sırasında mimarlık tarihine çok yönlü bakmasını, mimari dönemin yapım özelliklerinin yanısıra bu özelliklerin ortaya çıkmasına neden olan olgulara interdisipliner bir bakışla yaklaşma gerekliliğine olan inancını aktarıyor.

Uğur Tanyeli, Kuban'ın verdiği eserler aracılığıyla Türk Mimarlık Tarihyazımında yaratmış olduğu derin değişim ve dönüşümü analiz ediyor.

İTÜ ile Harvard Üniversitesi işbirliğinde gerçekleştirilen Kalenderhane Camisi restorasyon uygulamasında, Kuban ile birlikte çalışmış olan Ayla Ödekan bu sürece ilişkin deneyimlerini ve Doğan Kuban'ın ekip oluşturma yaklaşımını yazıya döküyor.

Zeynep Ahunbay, Doğan Kuban'ın ilgi odaklarından Divriği Ulu Cami ve Darüşşifası ile Edirne Selimiye Külliyesi'ndeki çalışmalarının, koruma için verdiği uğraşların kıymetine işaret ediyor.

Nur Akın, Doğan Kuban'ın akademik yaşamındaki yerini ve kendisini nasıl "tarihi çevre koruma"ya yönlendirdiğini kaleme alıyor.

Şirin Akıncı, Kuban ile birlikte Türkmenistan'da yürüttükleri restorasyon uygulama deneyimini ve onunla ilgili hatıralarını aktarıyor.

Teknik Üniversite'den Bir "Doğan Kuban" Geçti...

YEGÂN KÂHYA

GELENEKSEL HİYERARŞİK İLİŞKİLER YERİNE RASYONEL YAKLAŞIMI BENİMSEYEREK ASİSTANLARINA, ÖĞRENCİLERİNE SERBEST BİR DÜŞÜNME VE TARTIŞMA ORTAMI YARATAN DOĞAN BEY'İN TAŞKIŞLA 105'TEKİ ODA KAPISI HER ZAMAN AÇIKTI.

Doğan Kuban, kendisini mimarlık alanıyla tanıştıran ve geleceğini de bir anlamda biçimlendirecek olan Teknik Üniversite'ye, o tarihteki adıyla "*Yüksek Mühendis Mektebi*" ne ilk adımını 1943 yılında, henüz 17 yaşındayken atar. Ankara Gazi Lisesi'nden gelerek matematik, fizik, kimya gibi konularda yapılan zorlu giriş sınavlarını kazandığı Yüksek Mühendis Mektebi'ne girmiş olmanın önemini "*Yüksek mühendis olmak çok önemli bir şeydi. En itibarlı rozet yüksek mühendis mektebi rozetiydi*" diye vurgulamaktadır. Mülkiye, Tıbbiye, Harbiye gibi okullar arasından ülkedeki "en prestijli okul" olarak gördüğü için Yüksek Mühendis Mektebi'ni seçtiğini; okula başlarken aklında belirgin bir meslek olmadığını; kendisini mimarlık alanına yöneltenin o tarihte Mimarlık Şubesi Şefi, daha sonra Mimarlık Fakültesi Kurucu Dekanı ve İTÜ Rektörü olan akrabaları Ord. Prof. Emin Onat olduğunu aktarır.[1] İkinci sınıftan itibaren Gümüşsuyu binasında yatılı olarak okuyan Kuban, 24 saat sıcak suyu olan, dönemi için oldukça konforlu sayılabilecek bu yurt ortamını evi gibi benimsemiştir. Muzaffer Sudalı, Vedat Dalokay, Bozkurt Güvenç, Attila Arpad gibi isimlerle birlikte okuyan Kuban, 2. sınıfa geçtiğinde "İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi" ne dönüşen okuldan 1949 yılında "Yüksek Mühendis Mimar" diplomasıyla mezun olur.

Asistanı olduğu Ord. Prof. Verzone ile birlikte derste

Fotoğraf Kuban Arşivi

MERAKLI VE ÇALIŞKAN BİR AKADEMİSYEN

Askerlik ve mecburi hizmet görevlerini tamamladıktan sonra 1952'de Teknik Üniversite'nin Mimarlık Tarihi ve Rölöve kürsüsünde akademik kariyerine başlayan Kuban, o tarihte Kürsü Başkanı olan Ord. Prof. Paolo Verzone'nin[2] asistanı olarak mimarlık tarihi, sanat tarihi, rölöve derslerinde anlatılanları Fransızcadan Türkçeye çevirmekte; onunla birlikte sahafları dolaşarak kürsü kitaplığı için kitap seçmekte; Verzone'nin İstanbul ve Anadolu'da incelediği anıt ve arkeolojik alanlarda belgeleme ve çizimler yapmakta, notlar almaktadır. Mühendis kökenli iyi bir mimarlık tarihçisi olan Verzone'nin yanında meraklı, çalışkan, okumayı seven ve zamanını tümüyle işine ayıran genç bir akademisyen adayı olarak uygun bir gelişme ve kendini yetiştirme ortamı bulmuştur.

KORUMA ALANININ BİÇİMLENMESİNE DOĞRU

Verzone'nin Teknik Üniversite'de anlattığı mimarlık tarihi derslerinden birinin alt başlığı "*Bina Restorasyonu*" dur. Kuban, eski yapılardaki strüktürel hasarlar, çatlakların türleri, bunların tanınması ve onarım yöntemlerinin anlatıldığı bu dersin öğrenciler arasında "çatlak dersi" olarak adlandırıldığını aktarmaktadır. Bu ders, ülkenin mimarlık eğitimi programına koruma konusunda giren ilk ders olarak restorasyon uzmanlık alanı için önemli bir adım olmuştur. İsmi daha sonra "*Mimarlık Tarihi III: Modern Mimarlık Tarihi ve Abidelerin Restorasyonu"* olarak güncellenen dersi, Prof. Verzone'nin 1957'de ülkesine dönüşünden itibaren uzun yıllar Doğan Kuban anlatmıştır.

Mimarlık tarihine duyduğu ilgiyle başlayan akademik kariyerinde, 1958'de eylemli doçent olarak Kürsü Başkanı olduğu Mimarlık Tarihi ve Rölöve Kürsüsü'nden, Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Anabilim Dalı'na uzanan süreçte mimarlık tarihi, sanat tarihi, koruma uzmanı mimarlardan seçkin bir akademik kadro oluşturan Kuban'ın, kültür varlıklarını mimarlık ve sanat tarihi açısından irdelemenin yanısıra bunların koruma sorunları ve onarımlarını da giderek daha fazla gündeme taşıdığını görmekteyiz.

İTÜ Mimarlık Fakültesi Öğretim üyeleriyle Taşkışla Dekanlık Kulesi avlusunda "Türkiye'de Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Eğitiminde Bir Öncü: Paolo Verzone" Sergi Broşürü, İTÜ Mimarlık Fakültesi 2004

Kuban'ın koruma konusuna ilişkin Verzone'nin restorasyon dersi ve alan gezileriyle başlayan, İtalya'da yaptığı gözlem ve incelemeler, izlediği ders ve seminerler ve yoğun okumalarla gelişerek kuramsal bir boyuta evrilen yönelimi, katıldığı Venedik Tüzüğü'nün hazırlık çalışmaları, toplantılar ve ardından ICOMOS'un kuruluşu ve uluslararası gelişmelerle güçlü bir ivme kazanmış olmalıdır. Bu ortamlarda edindiği bilgi ve deneyimleri kadrosu ve öğrencileriyle paylaşan Kuban, restorasyon olgusunun akademik ortamda bir uzmanlık alanı olarak oluşmasına önemli katkılar vermiş; yazıları, yönlendirici görüşlerinin yanısıra önemli anıtların onarım süreçlerinde de doğrudan veya danışman olarak sorumluluk üstlenmiştir.

Kuban'ın uluslararası işbirliği kapsamında Prof. Cecil L. Striker'la gerçekleştirdiği İstanbul Kalenderhane Camisi kazı ve restorasyonunun yanısıra Edirne Anıtları monografik çalışması ve alan araştırmaları, Edirne Sarayı kazısı, Safranbolu Asmazlar Konağı restorasyonu gibi kapsamlı çalışmalar, anıtların belgelenmesinden, korumaya yönelik önerilerin geliştirilip uygulanmasına kadar çeşitli aşamalarda, bu çalışmalara katılan öğretim üye ve yardımcılarının yanısıra öğrenciler için de deneyim kazandıkları ayrı bir okul olmuştur.

Prof. Kuban, 1973'te amacını "Türkiye kültürünün her çağdan kalan anıt ve sitelerinin bilimsel olarak incelenmesi, anıt ve site koruma konularında proje ve uygulamalar yapılması ve bu konuda uzmanların yetişmesine yardımcı olmak" olarak tanımladığı İTÜ Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü (MTRE) 'nü kurar.[3] Uzun bir süre koruma konusunda etkin bir kurum olarak pek çok ilki gerçekleştiren enstitü, yayınladığı MTRE Bülteni ile de bu konuda yapılan çalışmaları ve uzmanları biraraya getiren bir iletişim ve tartışma ortamı oluşturarak, koruma olgusunun daha geniş çevreler tarafından ilgi görmesine de vesile olur. Mimar, mimarlık tarihi ve sanat tarihi uzmanları, arkeolog, fotoğrafçı gibi birçok uzmanı bünyesinde barındıran bu araştırma enstitüsü, zaman içinde Kuban ve kadrosunun ülke çapında yaptığı gezi, inceleme, araştırma, proje ve öğrenci çalışmalarının verilerinden oluşan zengin bir arşiv malzemesi de biriktirmiştir.

Korumanın anıttan yerleşme ölçeğini de içine alacak boyuta taşınması konusu, uluslararası gelişmeleri takip eden Kuban'ın akademik/bilimsel ortama aktardığı güncel başlıklar arasındadır. 1975 Avrupa Mimari Miras Yılı kapsamında öne çıkan Safranbolu'nun yanı sıra İstanbul, İzmir, Gaziantep, İznik, Kastamonu, Sivas, Erzurum ve Lefkoşa gibi

Öğrencileriyle bir inceleme gezisinde Fotoğraf Kuban Arşivi

tarihi kentlerin koruma rapor ve projelerinin hazırlanması, bu çevrelerin korunması konusunda önemli ilk adımlar olmuştur. Kuban, bu raporlarını daha sonraki yıllarda kitap olarak da yayınlayacaktır.[4]

Divriği Ulucamisi ve Darüşşifası ile Selimiye Camisi Kuban'ın meslek yaşamı boyunca özel ilgi gösterdiği anıtlar olarak öne çıkmaktadır. Kuban her iki anıtsal yapı için ayrıntılı araştırmalar yapmış, seminer ve toplantılar düzenlemiş, hazırladığı rapor ve yayınlarla daha iyi anlaşılmalarına çaba göstermiş; yaptığı değerlendirmeler mimarlık tarihine yeni yorumlar getirmiştir.[5] Açılışı Taşkışla'da yapılan ve daha sonra uluslararası platforma da taşınan "*Cennetin Kapıları*" başlıklı sergi, Kuban'ın Divriği Külliyesi ve özellikle heykelsi taç kapılarının koruma sorunlarına dikkat çekme, ilgililer ve kamuoyunda farkındalık oluşturma çabalarının bir sonucudur.

Anıt ve çevrelerin korunması konusunun evrensel gelişmeler bağlamında düşünsel bir temele oturtulması için gösterdiği bilimsel çaba ve çalışmalarla bugünkü lisansüstü eğitiminin de temellerini atan Kuban koruma alanında pek çok meslek ve bilim insanının yetişmesine ortam sağlayarak alanın kurumlaşmasında yönlendirici olmuştur.

ÜNİVERSİTE'YE HİZMET

70'li yıllarda Mimarlık Fakültesi bünyesinde oluşturduğu yüksek lisans ve doktora programları ile Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü (MTRE) gibi konu alanında dönemi için öncü bilimsel yapılanmaların yanısıra üniversite içinde de çeşitli görevler üstlenmiş, İTÜ tarafından kuruluşuna destek olunan KTÜ'de üç yıl süreyle mimarlık tarihi dersleri vermiş; 1971-77 arasında Üniversite Senatörü olmuş, 1974-77 yılları arasında da İTÜ Mimarlık Fakültesi Dekanlığı yapmıştır. Kuban, konuları farklı açılardan, bazen de en aykırı bakışla ele alan üslubu, doğru bildiğini söylemekten çekinmeyen cesareti, özgüveni ve heybetli duruşuyla akademik kurul ve toplantılarda varlığını hep hissettiren, çoğu kez de görüşlerini büyük gruplara kabul ettiren karizmatik bir kişilik olarak her zaman ilgi çekmiştir.

Başkanı olduğu Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Anabilim Dalı, 2547 sayılı YÖK kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte kendi içinde iki anabilim dalına ayrılmıştır. Tanınmış bir mimarlık tarihçisi olmanın yanı sıra koruma alanında da etkin bir bilim insanı olan Prof. Kuban, projelendirme ve uygulamayı içeren restorasyon eyleminin doğrudan mimarların uğraştığı bir alan olmasını dikkate alarak ve ayrıca koruma eğitimini biçimlendirmeye devam etmek hedefiyle, "*Restorasyon Anabilim Dalı*" olarak tanımlanan kürsünün başına geçmiş ve burada kendi yetiştirdiği akademisyenlerle birlikte çalışmalarını sürdürmüştür.[6]

Geleneksel hiyerarşik ilişkiler yerine rasyonel yaklaşımı benimseyerek asistanlarına, öğrencilerine serbest bir düşünme ve tartışma ortamı yaratan Doğan Bey'in Taşkışla 105'teki oda kapısı her zaman açıktı; odasından çıktığında ulaştığı kürsünün giriş holü onun düşündüklerini, okuduklarını, güncel olay ve konuları tartıştığı; katıldığı toplantıların ardından bilgi, izlenim ve yorumlarını aktardığı; yönelttiği sorularla çevresindekileri konuşmaya kışkırttığı bir aralıktı. Genellikle iki kişiyle başlayan sohbet, giderek konuşmaya katılan kürsü efradıyla zenginleşir, dışarıdan katılımlarla zaman zaman kapının dışına taşardı. Ayaküstü birçok konunun konuşulduğu bu ortam özellikle gençler için önemli bir iletişim platformuydu. Bir çekim odağı olarak en iyi öğrencileri etrafına toplamış olan Kuban, akademik yaşamı boyunca verdiği çok sayıdaki ders ve seminerin yanısıra 29 doktora, 32 yüksek lisans olmak üzere altmışın üzerinde lisansüstü tez çalışması yaptırmıştır.

İTÜ Mimarlık Fakültesi Dekanı 1974-77
Fotoğraf: İTÜ Mimarlık Fakültesi Arşivi

ULUSAL VE ULUSLARARASI TANINIRLIK

İlk kez 1954 yılında İTÜ Mimarlık Fakültesi olanaklarıyla yurtdışında görevlendirilen ve daha sonra İtalyan Hükümeti'nden de burs alarak araştırma olanaklarını artıran Kuban, 1962-63'te Fulbright bursuyla Michigan Üniversitesi Ann Arbor Sanat Tarihi Bölümü'nde konuk öğretim üyesi olarak ders ve seminerler vermiş, Harvard Üniversitesi bursuyla gittiği Washington Dumbarton Oaks Bizans Araştırmaları Merkezi'nde misafir öğretim üyesi olarak araştırmalar yapmış; aldığı burslarla daha sonraki yıllarda da aynı yerde çalışmalarını sürdürmüştür. Doçentlik ve profesörlük tezleri buralardaki kütüphanelerde yaptığı araştırmaların sonucunda gerçekleşir. Minnesota Üniversitesi, Michigan Üniversitesi, M.I.T. School of Architecture and Urban Planning, Suudi Arabistan Dammam Kral Faysal Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Kuban'ın davet alarak uzun süreli konuk öğretim üyesi olarak ders verdiği kurumlardır. Kral Faysal Üniversitesi'nde ayrıca bir lisansüstü programı da oluşturmuştur.

Merkezi Cenevre'de bulunan Ağa Han Mimarlık Ödülü Yürütme Komitesi üyesi ve ICOMOS Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi üyesi olan Prof. Kuban, 1965'de ICOMOS'un Türkiye'deki kuruluş çalışmalarına katılmış, bir dönem başkanlığını yapmıştır.[7] ICOMOS'un uluslararası konferanslarında Türkiye Ulusal Komitesi'ni temsil etmiştir, uluslararası bazı kongrelere UNESCO uzmanı olarak katılmıştır. IRCICA Uluslararası İslam Tarih, Sanat ve Kültür

Evindeki kitaplığında çalışırken
Fotoğraf: N. Topçuoğlu, *Arredamento Mimarlık*, Sayı: 43, s. 119

Araştırma Merkezi Başkanı seçilerek merkezin İstanbul'daki kuruluş çalışmalarını gerçekleştirmiştir.

Kuban, konuk öğretim üyelikleri ve temsil görevlerinin yanı sıra yurt içi ve yurt dışındaki üniversite, müze ve araştırma merkezi gibi çok sayıda bilim kurumu tarafından davet edilerek İstanbul başta olmak üzere Anadolu'nun pek çok kentinde ve Avrupa, Amerika, Asya ve Afrika olmak üzere dört kıtanın birçok ülkesinde konferanslar vermiş, seminer ve sempozyumlara katılmıştır. Aldığı burslar, mesleki temsil ve davetler sayesinde, mütevazı bir öğretim üyesi olarak kendi olanaklarıyla karşılayamayacağı çok sayıda seyahat yaptığını, bu vesileyle eşi Sabiha Hanım'la birlikte dünyanın pek çok ülkesini görme fırsatı bulduklarını sıklıkla tekrarlardı. Gittiği ülkelerde zamanını kütüphanelerde geçiren Kuban, kalan zamanında ise çevredeki anıtları, tarihi çevreleri inceleyerek mesleki gözlemler yapar, müze ve sanat galerilerini gezer, bol bol fotoğraf çeker ve bunları daha sonra derslerinde kullanırdı. Yurt dışına gitme olanağının az, bilgiye ulaşmanın çok sınırlı olduğu o tarihlerde Kuban'ın dersleri, gerek konuların güncel gündemlerle birlikte ele alınış biçimi; gerekse görsel açıdan çok zengin bu slaytlarla öğrenciler için doyumsuz bir şölene dönüşürdü. Seyahatlerden dönüşte, mesleki alandan sosyal yapıya kadar her alanda yaptığı gözlemleri yorumlarıyla birlikte aktarır; özenle seçerek satın aldığı kitapları kürsüye getirerek bizlerle paylaşmayı hiçbir zaman ihmal etmezdi.

KAMUYA HİZMET

Doğan Bey akademik çalışmalarının yanısıra kamu ve topluma hizmet konusunda da sorumluluk almaktan hiç kaçınmazdı. Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu (GEEAYK) üyesi olarak kurulun diğer akademisyen üyeleriyle birlikte uzun yıllar koruma konusunda ülke gündemini yakından izlemiş, uluslararası gelişmeler doğrultusunda yönlendirmeye çalışmıştır. Kültür Bakanlığı Yüksek Kültür Kurulu üyesi ve İstanbul III Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Başkanı olarak da önemli sorumluluklar üstlenmiş, Bakanlık ve Belediyeler başta olmak üzere kamu kurumlarının kültür varlıklarının korunmasına yönelik toplantı ve çalışmalarına katılmış, hazırladığı raporlarla görüş ve önerilerini aktarmış, İTÜ adına katıldığı çeşitli komisyonlarda Üniversite'yi güçlü bir şekilde temsil etmiştir.

TTOK Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yönetim Kurulu üyesi olan Doğan Kuban, TAÇ Türkiye Anıt ve Çevre Değerlerini Koruma Vakfı, Tarihi Evleri Koruma Vakfı ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı'nın (Tarih Vakfı) kurucularındandır.

ÖDÜLLER

Amerikan Mimarlar Enstitüsü Yabancı Şeref Üyesi; İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü Muhabir Üyesi; TÜBA Türkiye Bilimler Akademisi Şeref Üyesi; ICOMOS Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi Türkiye Milli Komitesi Onur Üyesi olan Prof. Doğan Kuban'a, "*...Mimarlık tarihi alanındaki tüm dünyaya örnek olan başarılı çalışmalarıyla Mimarlık ve Sanat Tarihi'ne mimarlık eğitimi içinde önemli yer kazandıran ve somut sorunlara önerdiği bilimsel temelli çözümlerle örnek bir bilim adamı olması...*" dolayısıyla İstanbul Kültür Üniversitesi tarafından 2011 yılında "Onursal Doktora" ünvanı verilmiştir.

Bir çok saygın mesleki ve bilimsel kuruluştan önemli ödüller de almıştır: 1990 Kültür Bakanlığı Kültürel Miras'ın Korunmasına Hizmet Ödülü; 1990 TMMOB Mimarlar Odası Mesleğe Katkı Ödülü; 1994 TÜBİTAK Hizmet Ödülü; "Sinan'ın Sanatı ve Selimiye" adlı kitabı ile 1997 Aydın Doğan Vakfı Sosyal Bilimler Ödülü; 2006 MİM ED ARCH Üstün Hizmet Ödülü; "Osmanlı Mimarisi" adlı kitabı ile YEM Yayın'a kazandırdığı 2008 Memet Fuat Yayıncılık Ödülü; 2008 Dünya Kardeşlik Birliği Mevlana Yüce Vakfı Ödülü; 2009 Ulusal Eğitim Derneği Eğitim Onur Ödülü; Ülkeye ve Türkçeye emeği nedeniyle 78. Dil Bayramı Onur Ödülü; 2010 TÜYAP Kitap Fuarı Onur Yazarı Ödülü, 2016 Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Cumhuri-

yet Ödülü, 2019 Cumhurbaşkanlığı Kültür ve Sanat Büyük Ödülü'nün de sahibi olan Kuban, 2021 yılında Uluslararası Mimarlar Birliği (UIA) Jean Tschumi Mimari Yazın Ödülü'nü aldı. Jüri raporunda: "*Ödül; mimarlık, koruma ve restorasyon alanında "sessiz dev", Türk mimarlık tarihçisi ve koruma uzmanı Doğan Kuban'a verilmiştir. Çalışmaları İstanbul, Kazakistan ve Türkmenistan'ın zengin mimari miras değerlerine odaklanmıştır. Kuban yaşamı boyunca; Türk, İslam ve Anadolu mimarisinin ihtişamını ve karmaşıklığını dünyaya tanıtan, geleceğin mimarlarına ve bilim insanlarına paha biçilemez bir kaynak oluşturan ve ilham veren yetmişten fazla eser üretmiştir*" açıklamasıyla Prof. Kuban'a verilen bu ödülün takdiminde "*mimarlık, koruma ve restorasyon ve eğitim alanındaki eşsiz katkıları*" nedeniyle dünyadaki mimarlar adına kendisine teşekkür edilmiştir.[8]

Prof. Doğan Kuban'a bir ödül de aramızdan ayrıldıktan sonra gelir: Forum İstanbul 2022 Cumhuriyetin Çınarları Özel Ödülü. Bu ödül, "*Türkiye'nin ilk ve en önemli mimarlık tarihçilerinden olan Türk mimar, akademisyen, yazar Kuban'a yaşam boyu gerçekleştirdiği önemli çalışmalar ve katkılar dolayısıyla*" bu yıl haziran ayında verilmiştir.

GERÇEK BİR OKURYAZAR

Asistan olarak atandığı 1952 yılından itibaren Teknik Üniversite'de geçirdiği çok verimli bir akademik yaşamın ardından 1993'te yaş haddinden emekli oldu. Bu emeklilik, hala çok genç ve üretken bir döneminde olan Doğan Kuban için bürokratik işlerden uzakta, berrak bir zihinle çalışmalarını daha yoğun sürdürme, birikimini aktarma dönemi oldu. 90'lı yaşlarının ortalarına kadar, yaklaşık 30 yıl boyunca hiç ara vermeden evindeki çalışma masasında düşün/yazın üretimini sürdürdü. Bugün arkasında mesleğe, çevre ve ülke sorunlarına adanmış bir yaşam, yetiştirdiği öğrencileri ve mimarlık tarihi ve kuramı, kültür tarihi, kültür varlıkları ve koruma konusunda geniş bir perspektifle ele alınarak yayımlanmış çok sayıda makalenin yanı sıra 50 civarında kitap bırakan Prof. Kuban, İTÜ öğretim üyesi olarak yaptığı yayınlarla dünya üniversitelerinin kütüphanelerinde de yerini almıştır. Kuban, sağlığında adına kitaplar yazılan nadir akademisyenlerden biridir.[9]

Yaşamını meslektaşları, öğrencileri ve kitaplar arasında geçirmiş gerçek bir okuryazar olan Prof. Doğan Kuban'ın, Fakülte ve kürsüsünde kütüphane oluşturma[10] çabaları ve Mimarlık Fakültesi'ne, mimarlık eğitimine ve ulusal/uluslararası bilim alanına yaptığı değerli katkıları dikkate alınarak, ayrıca mimarlık öğrencilerinde İTÜ'nün geçmişi ve güçlü kadroları konusunda farkındalık oluşturmak amacıyla Mimarlık Fakültesi Kitaplığı'nın adı 2019 yılında "İTÜ Mimarlık Fakültesi Prof. Doğan Kuban Kütüphanesi" olarak düzenlenmiştir. Kendisinin isteği üzerine ailesi tarafından İTÜ'ye bağışlanan kişisel kitapları ise bugünlerde Taşkışla'daki bu kütüphanede yerlerini almak üzeredir.[11]

70'lerin sonu 80'lerin başında İTÜ'de Devrim Tarihi dersleri de vermiş olan Kuban çevre sorunlarının yanısıra ülke sorunları ve geleceğe dair bir çok konuda da düşünce üretmiş, bu düşüncelerini de haftalık bir dergideki köşesinde okurlarıyla buluşturmuştur.[12] Yazdıkları ülke çapında geniş kitleler tarafından ilgiyle takip edilen Kuban, bu yazılarıyla mimarlık ve kültür alanındaki tanınırlığının da ötesine geçerek topluma malolmuştur.

SONSÖZ

Mimarlık Fakültesi'ne girer girmez "*Mimarlık Kavramları*" dersinde tanıdığım, lisans ve lisansüstü eğitiminde öğrencisi, 1984 yılından itibaren de Restorasyon Anabilim Dalı'nda asistanı olarak yıllar boyu derslerine katılma, birlikte çalışma, tartışma, toplantı ve gezilerine eşlik etme fırsatı bulduğum, kendisinden çok şey öğrendiğim Doğan Bey, Cumhuriyet'in yetiştirdiği, toplumsal sorunlara duyarlı bir aydın, evrensel düzeyde saygın bir bilim insanı, çok yönlü bir entelektüel, İTÜ Mimarlık Fakültesi tarihinde bir ekoldür.

Geniş bir ilgi alanı olan Prof. Kuban, konuşurken düşünen, düşüncelerini sürekli daha ileriye taşıyan, öne sürdüğü görüşleri tekrar tekrar sorgulayarak kendini, yine kendisi yenileyen bir bilim insanıdır ve bu özelliğiyle hangi yaşta olursa olsun, her zaman bulunduğu ortamdaki en genç kişi olmuştur; bildiğimiz dünyadan ayrılışının birinci yılında da fikirleriyle hala gençliğini korumaktadır. Artık bizlerle birlikte olmasa da, yazdığı onlarca kitap, yüzlerce makale, bildiri, hazırladığı projeler, raporlar, öncülük ettiği alanlar, yeni bakışlar kazandırdığı konular ve yetiştirdiği meslek ve bilim insanları ile yaşamaya; bizler de ondan öğrenmeye devam ediyoruz...

YEGÂN KÂHYA - İTÜ MİMARLIK FAKÜLTESİ ÖĞRETİM ÜYESİ

DİPNOTLAR

1 M. Yıldırım (söyleşi), *Bir Rönesans Adamı "Doğan Kuban Kitabı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2007, s. 66-67.
2 Mimarlık Tarihi derslerini vermesi için Mimarlık Fakültesi'ne davet edilen Torino Mimarlık Fakültesi öğretim üyesi; 1952-1957 yılları arasında İTÜ Mimarlık Fakültesi'nde misafir öğretim üyesi olarak bulunmuştur.
3 İstanbul Teknik Üniversitesi 1974-75 Kılavuzu, İstanbul 1974, s. 66.
4 D. Kuban, *Türkiye'de Kentsel Koruma – Kent Tarihleri ve Koruma Yöntemleri*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2001.
5 Kuban'ın bu yapılar hakkında bir çok rapor, makale ve bildirisinin yanısıra kitapları da vardır: *Divriği Mucizesi, Ortaçağ İslam Bezemesi Üzerine Yorumlar*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1999; *Cennetin Kapıları – Gates of Paradise*. Yem Yay., İstanbul 2010; *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye*, Emlak Bankası Yay. İstanbul 1997, 2. Baskı 1998; *Sinan's Art and Selimiye*, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 1997.
6 M. Yıldırım, *a.g.e.*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2007, s. 268.
7 D. Kuban, *"ICOMOS'un İlk Yılları ve Türkiye'de Koruma"*, *Kuruluşundan Günümüze ICOMOS Türkiye*, (haz. B.Çelebioğlu, Y. Salman) Ege Yay., İstanbul 2017, s. 5-6.
8 https://www.uia-architectes.org/en/competitions-and-prizes/uia-gold-medal-triennial-prizes/the-jean-tschumi-prize-for-architectural-writing-critique/ ; http://www.mimarlarodasi.org.tr/index.cfm?sayfa=belge&sub=detail&bid=14&mid=14&tip=0&Recid=15456
9 Müjgan Yıldırım (söyleşi), *Bir Rönesans Adamı "Doğan Kuban" Kitabı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. İstanbul 2007; Faruk Şüyün (haz.) *Osmanlı'dan Cumhuriyete Bir Kültür Çınarı Doğan Kuban*, TÜYAP 2010; Ceren Çıplak Drillat (söyleşi) *Mimar Doğanlar... Üç Doğan* Kırmızı Kedi Yay., İstanbul 2021.
10 Foto: Dekanlığı sırasında İTÜ'de kütüphanenin açılışı (1975), M. Yıldırım, *a.g.e.*, s. 237.
11 Foto.: N. Topçuoğlu, *Arredamento Mimarlık*, Sayı:43, s. 116-121.
12 *Cumhuriyet Bilim Teknik/ Cumhuriyet Bilim Teknoloji Dergisi.*

Doğan Bey'in Akademik Halesi ya da Gölgesinde Yeşerenler

GÜLSÜN TANYELİ

KUBAN, TEZ TARİHÇESİ ÇOK KISA OLAN TÜRKİYE AKADEMYASINDA BU ÖĞRETİM PRATİĞİNE İLİŞKİN BİLGİNİN HENÜZ EMEKLEME DÖNEMİNDE OLDUĞU BİR ARALIKTA ÇALIŞTI.

Doğan Bey benim Taşkışla yaşamımın neredeyse tamamında etkili ve yönlendiricidir. Önce lisans öğrenimimde hocam, sonra yüksek lisans tezimin yürütücüsü ve ardından da doktora babam oldu. Doğan Bey'e Doğan Abi diyen 3-4 kişi vardı tanıdığım. Feyyaz Kuğu, Afife ve Selçuk Batur, Atilla Yücel. Ben hep Doğan Bey dedim, bizim kuşağımız da öyle.

Doğan Bey, orada başlamasa da, artık İstanbul Teknik Üniversitesi'nin Mimarlık Fakültesi'ne evsahipliği yapacak Taşkışla'da öğrenciliğini tamamlar ve 1952'de asistandır. Fakültenin kuruluşunun 12. yılında doçent, 20. yılındaysa profesör olur. Bu dönemde daha sonra ele alacağı konularda onun yönlendirmiş olan isimlerden söz edilse de, *N. Eldem* 1994'te hazırladığımız küçük kitapçıkta "Kuşağının kaderi gereği, Kuban'ın gerçek hocası yine Kuban olmuştur." demişti.

Mimarlık Fakültesi'nde doktora verilmeye 1960'larda başlanır. Oysa, Doğan Kuban Mimarlık Tarihi ve Restorasyon alanında doktora yürütücülüğü yapmaya profesörlüğü ertesinde başlayacaktır. O dönemde İTÜ'de Fakülte bünyesinde ve muhtemelen Türkiye'de mimarlık tarihi alanında kabul edilecek ilk tez Bülent Özer'in ve 1962 tarihli. Tez yürütücüsü, Verzone'den sonra kürsünün yetkilisi olan Kemali Söylemezoğlu'dur. 1959'da Mimarlık Tarihi ve Rölöve Kürsüsü'nün asistanı olan Afife Batur'un tezini de Söylemezoğlu yürütecek, ama 1973 yılındaki jürisinde Nezih Eldem ile birlikte Doğan Kuban da bulunacaktır.

Doğan Kuban'ın profesör olma tarihi 1965 yılıdır ve yürütücüsü olduğu ilk tez o tarihlerde başlamış olmalı. Kürsünün asistanı Berge Aran'ın "Anadolu'da Roma Devri Mimarisi"ne ilişkin tez çalışması 1971'de kabul edilecektir. Doğan Bey, bir daha bu dönemle ilgili –Sevim Silay Aslan'ın Perge'deki Güney Hamam'a ilişkin yüksek lisans tezi dışında- çalışma yaptırmayacaktır. Belli ki bu konulara ilişkin önerilerde tez sahipleri belirleyici olmuş ve Doğan Bey itiraz etmemiş olmalı. Ancak bu konuda daha sonraları benim ve dönem arkadaşım Müren Özçay Beykan'ın Antik dönem mimarlığı üzerine çalışma yapma isteklerimize sıcak bakmamış ve onay vermemişti. Ben çalışmamı Osmanlı mimarlığı üzerinde gerçekleştirirken M. Beykan tezini İstanbul Üniversitesi'nde Klasik Arkeoloji alanında tamamladı.

Öncelikle asistanlarına doktora yaptırmaya başlayan Kuban, emekliliği ertesine kadar 29 doktora, 30'dan fazla yüksek lisans tezi yürütecektir. Mimarlık Fakültesi ve sonrasında iki farklı enstitüden hazırlanmış olmaları sebebiyle, bunların İTÜ kütüphane sisteminde görünmeyişi sağlıklı bilgi derlemeyi ve görünürlüğü zorlaştırmaktadır. Özellikle 5+1 yıl olarak yüksek lisans eğitiminin tamamlanması sürecinde Doğan Kuban yürütücülüğünde hazırlanan tezlerden bazılarının kayda girmemesi nedeniyle toplamda hata olabilir.

Doktora yapanların onikisi İTÜ'de akademik yaşamlarına başlamış olsa da yurtiçi ve yurtdışında başka okullara gidenler olmuştur. ODTÜ Mimarlık Fakültesi'nin kurulması ertesinde akademik kadrosunda yer alan altı kişi doktorasını Doğan Kuban yürütücülüğünde tamamlayacaktır

Doktora çalışma konularında ağırlık İstanbul'dan olmakla birlikte Ankara, Kula, Amasya, Kastamonu ve Kerkük gibi kentsel ölçekli örnekler de ele alınmıştır. Ancak Doğan Bey'in kendisinin de bir söyleşisinde vurguladığı gibi, en fazla ilgisini çeken alan koruma/restorasyon çalışmaları için yapıları anlamaya yöneliktir. Şöyle der: "Restorasyon binadan binaya değişen bir olgudur. Restorasyon yapmak için yapının, herhangi bir artifaktın, kendi yapıldığı döneme ilişkin özelliklerini bilmen lazım. Mimarlık tarihi, sanat tarihi onları bildiğin zaman neye cevap olarak onun yapıldığını düşünebilirsin, onu anlamadığın zaman korumanın bir anlamı yok. Çünkü neyi koruyacağını bilemezsin. Dolayısıyla, restorasyon önce yapının kendi döneminde, kendi üslubu içinde kendi yapıldığı zamanında hangi ağırlıkla, neye ağırlık verilerek yapıldığını anlatan bir bilgiden bahseder."

1982'de Mimarlık Tarihi ve Restorasyon olarak iki ayrı anabilim dalının oluşumu sonrasında yürütücülüğünü yaptığı doktoraların sahipleri çoğunlukla restorasyon alanında çalışmaya devam etseler de, başlıklar hep söyleşide tanımladığı üzere ara kesittedir.

Yapım teknikleri çözümlemelerine dayalı araştırmalar ağırlıkta olmakla birlikte, doğrudan korumayla ilişkili olan dört çalışma yapılmıştır: Can Binan, Zeynep Aygen, Nur Altınyıldız ve Yıldız Salman tarafından. Dolayısıyla Doğan Bey kurucusu ve sonra da yöneticisi olduğu koruma/restorasyon alanını aslında hep mimarlık tarihi tarafından beslemeye devam etmiştir ve kuşkusuz bunda temelde mimarlık tarihçisi olmasının yadsınamaz bir rolü olmuştur.

Yüksek lisans ve doktora tezlerinin her ikisini de Doğan Bey'le yapan dört kişiyiz. Diğerleri İlknur Kolay, Şirin Akıncı ve Yıldız Salman. Yüksek lisans tezlerinde bana yaptırdığı "Topkapı Sarayı Haremi III. Osman Taşlığı Cephesi" araştırmasına kadar neredeyse sadece ahşap konutlar ve onların yeniden kullanım olanaklarını sorgulatan tezler yaptırmıştı. Kaldı ki, benim çalışmama da "Ahşap Saraylar" kitabında yer vermişti. Daha sonraki yüksek lisans tezlerinde ağırlıklı olarak, çoğu İstanbul'daki, anıtsal yapıların ele alındığı görülür. Ancak bu tezlerden bazıları sonraki araştırma konuları için öncü niteliğindedir. Örneğin, Darphane yapılarıyla endüstri mirası örneklerine ve yönettiği son yüksek lisans tezinde çalışılan Ankara'da Yeni Mahalle araştırmasıyla modern mirasın korunması konularına da başlangıç yapar.

Doğan Bey pek çok alanda olduğu gibi lisansüstü öğretimi alanında da öncüdür. Sonraki kuşakların önemli kesimi onda tez yaptı. Tez tarihçesi çok kısa olan Türkiye akademyasında bu öğretim pratiğine ilişkin bilginin henüz emekleme döneminde olduğu bir aralıkta çalıştı. Lisansüstü ders programları, ders içerikleri, tez yürütme teknikleri, hatta tez yazım formatlarının tesis edilmediği bir aralıkta yol açtı. Kuşkusuz bazen el yordamıyla ilerlemek zorunda kaldı. Kuşağının tüm üyeleri gibi kendisi yüksek lisans ve doktora tezi yapmamıştı. Bu önemli engeli aşabilmesi ve gerçekten de "hocalık" yapmayı başarabilmesi istisnai zekâ ve kavrayışının bir sonucudur herhalde. Tüm kariyerinde olduğu gibi tez yürütme alanındaki verimi de şaşırtıcıdır.

GÜLSUN TANYELİ – İTÜ MİMARLIK FAKÜLTESİ ÖĞRETİM ÜYESİ

Doğan Kuban Yürütücülüğünde Hazırlanan Tezler

DOKTORA TEZLERİ

Berge Aran, **Anadolu'da Roma Devri Mimarisi: Plan Bakımından Bölgesel Özellikleri Üzerinde Bir Araştırma, 1970**, İTÜ Mimarlık Fakültesi. *İTÜ ve Graduate School of Architecture and Urban Planning, UCLA.*

Zeynep Nayır (Ahunbay), **Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası (1609-1690)**, İTÜ Mimarlık Fakültesi, 1975. *İTÜ Restorasyon.*

Ayda Arel, **Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci**, İTÜ Mimarlık Fakültesi, 1975. *İTÜ ve Ege Üni.*

Ayla Ödekan, **Osmanlı-Öncesi Anadolu Türk Mimarisi'nde Mukarnaslı Portal Örtüleri**, İTÜ Mimarlık Fakültesi, 1976. *İTÜ Mimarlık Tarihi.*

Üstün Alsaç, **Türkiye'deki Mimarlık Düşüncesinin Cumhuriyet Dönemindeki Evrimi**, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 1976. *KTÜ ve DAÜ.*

Yüksel Yoldaş, **İstanbul Mimarisi İçin Kaynak Olarak Evliya Çelebi**, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 1977. *VGM.*

Ahmet Işık Doğan, **Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütuvvet Yapıları**, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 1977. *İTÜ MMF.*

Sevgi Aktüre, **19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekânsal Yapı Çözümlemesi**, İTÜ Mimarlık Fakültesi, Ankara, 1978. *ODTÜ Mimarlık.*

Ajaz Anwar, **3. Murat Devri Minyatürlerinde Mimari (1574-95)**, İTÜ Mimarlık Fakültesi, 1978. *National College of Arts, Lahore, Pakistan.*

Semra Adalı (Ciner), **Son Osmanlı Dönemi İstanbul Ahşap Konutlarında Cephe Bezemeleri**, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 1979. *DGSA-MSGSÜ.*

Nur Fersan (Akın), **Küçük Anadolu Kentlerinde Tarihsel Dokunun Korunması İle İlgili Bir Yöntem Araştırması**, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 1980. *İTÜ Restorasyon, İKÜ.*

İnci N. Aslanoğlu, **1923-1938 Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı (Sosyal, Ekonomik, Kültürel Ortam Değişimi ve Mimarlığa Yansıması)**, İTÜ Mimarlık Fakültesi, 1980. *ODTÜ Mimarlık.*

Yıldırım Yavuz, **Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi ve Mimar A. Kemaleddin Bey**, İTÜ Mimarlık Fakültesi, 1980. *ODTÜ Mimarlık.*

Jale N. Erzen, **Mimar Sinan Dönemi Cami Cepheleri**, İTÜ Mimarlık Fakültesi, 1981. *ODTÜ Mimarlık.*

Serim Denel, **Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekanlarda Değişim ve Nedenleri**, İTÜ Mimarlık Fakültesi, 1982. *ODTÜ Mimarlık.*

Ayşıl Tükel Yavuz, **Anadolu Selçuklu Dönemi Mimarisinde Tonoz Kullanılışı**, İTÜ Mimarlık Fakültesi, 1983. *ODTÜ Mimarlık.*

Ahmet Ersen, **Erken Osmanlı Mimarisinde Cephe Biçim Düzenleri ve Bizans Etkilerinin Niteliği**, İTÜ FBE, 1986. *İTÜ Restorasyon.*

İlter Büyükdığan, **İkinci Murat Çağı Edirne Hamamlarında Alçı Mukarnas Bezeme**, İTÜ FBE, 1988. *Trakya Üni., Maltepe Üni.*

İlknur Aktuğ (Kolay), **Batı Anadolu 14. Yüzyıl Beylikler Mimarisinde Yapım Teknikleri**, İTÜ FBE, 1989. *İTÜ Mimarlık Tarihi.*

Gülsün Tanyeli, **Osmanlı Mimarlığında Demirin Strüktürel Kullanımı (15.-18. Yüzyıl)**, İTÜ FBE, 1990. *İTÜ Restorasyon.*

Nadide Seçkin, **Topkapı Sarayı'nın Biçimlenmesine Egemen Olan Tasarım Gelenekleri Üzerine Bir Araştırma (1453-1755)**, İTÜ FBE, 1990. *YTÜ Mimarlık, Kırklareli Üni.*

Can Binan, **13. Yüzyıl Anadolu Kervansarayları Koruma Ölçütleri Üzerine Bir Araştırma**, İTÜ FBE, 1990. *YTÜ Mimarlık.*

Zeynep Aygen, **Koruma ve Kullanıcı Katkısı Tarihsel Temeller ve Günümüzdeki Olanaklar**, İTÜ FBE, 1992. *MSGSÜ Mimarlık.*

Suphi Saatçi, **Kerkük Kenti ve Ev Mimarisi**, İTÜ FBE, 1993. *MSGSÜ ve FSMVÜ.*

Kani Kuzucular, **Amasya Kenti'nin Fiziksel Yapısının Tarihsel Gelişimi**, İTÜ FBE, 1993. *İTÜ Restorasyon.*

Kutgün Eyüpgiller, **Kastamonu Kent Tarihi, (Fiziksel Gelişimi, Anıtsal Yapıları ve Konutları)**, İTÜ FBE, 1995. *İTÜ Restorasyon, İÜ Mimarlık.*

Nur Altınyıldız (Artun), **Tarihsel Çevreyi Korumanın Türkiye'ye özgü koşulları (İstanbul 1923-1973)**, İTÜ FBE, 1997. *Bilkent Üniversitesi, KHAS, BAU.*

Şirin Akıncı, **İstanbul'un Fethinden Lale Devrine Kadar Osmanlı Kargir Mimarisinde Yapım Teknikleri 1453-1730**, İTÜ FBE, 1998.

Sakine Yıldız Salman, **Boğaziçi Tarihi Sit Alanının Yok Olma Süreci ve Kalan Sınırlı Değerlerin Korunma Olasılıkları**, İTÜ FBE, 2004. *İTÜ Restorasyon.*

YÜKSEK LİSANS TEZLERİ

Bülent Peközsoy, **Yıldız Sarayı Güvercinlik Restorasyonu**, İTÜ Mimarlık Fakültesi, 1979.

Neslihan Talman, **Açık Sofalı Ahşap Konutların Günümüz Koşullarına Uygun Bölümlenmesi İçin Tipolojik Bir Araştırma**, İTÜ Mimarlık Fakültesi, 1979.

Fatma Güçlü, **Ahşap Konutlarda Isıtma ve Isı Yalıtımı ve Değerlendirme Yöntemleri Örnekler ve Detaylar**, İTÜ Mimarlık Fakültesi, 1979.

Aydın Yamaner, **Rasim Paşa Yalısı**, İTÜ Mimarlık Fakültesi, 1979.

İlknur Aktuğ, **Ahşap Konutlara Yerleştirilecek Bir Sulu Hacim Ünitesinin Geliştirilmesi**, İTÜ Mimarlık Fakültesi, 1979.

Nazlan Çakırlar, **II. Grup Eski Eser Koruma Uygulamaları**, İTÜ Mimarlık Fakültesi, 1980

Manolya Altınok, **Geleneksel Türk Odasının Çağdaş Gereksinimlere Göre Donatımı**, İTÜ Mimarlık Fakültesi, 1980.

Gülsün Saraçlar, **Topkapı Sarayı Haremi III. Osman Taşlığı Cephesi Restorasyon Projesi**, İTÜ Mimarlık Fakültesi, 1982.

Deniz Tütengil, **Eyüp Camisi Çevresinde Koruma ve Yenileme Önerisi**, İTÜ Mimarlık Fakültesi, 1983.

Lale Kırlı, **Kadıköy Eski Hal Binası ve İskele Meydanı**, İTÜ Sosyal Bilimler Ens., 1984.

Murat Sayar, **Anadolu Hisarı "Kale"**, İTÜ Sosyal Bilimler Ens., 1984.

K. Ferial Akış, **Atik Valide Medresesi ve Çevresi**, İTÜ Sosyal Bilimler Ens., 1984.

Tülay Taşçıoğlu, **Cerrahpaşa Külliyesi Gevher Sultan Medresesi ve Yakın Çevresinin Mimari Değerlendirmesi**, İTÜ Sosyal Bilimler Ens., 1984.

Güler Reyhan Eryılmaz, **Tevfikiye Camii ve Çevresinin Restorasyon Projesi**, İTÜ Sosyal Bilimler Ens., 1984.

Korkut Gökhan, **Tophane-i Amire'de Bir Düzenleme Çalışması**, İTÜ Sosyal Bilimler Ens., 1984.

Oya Pusatlı, **Sokollu Mehmet Paşa Külliyesi ve Tekkesi Restorasyon Projesi**, İTÜ Sosyal Bilimler Ens., 1984.

Arif Şen, **Darphane Binaları Kalıp Atölyesi Bloğu**, İTÜ Sosyal Bilimler Ens., 1984.

Gülen Yamaner, **Eski Haliç Yerleşmesi Fener Mahallesi ve Fener Evleri Üzerine Koruma Amaçlı Çalışma**, İTÜ Sosyal Bilimler Ens., 1984.

Nazan Güçlü, **Süslü Karakol ve Tarihi Çevresi**, İTÜ Sosyal Bilimler Ens., 1984.

Selmin Bodur, **Darphane-i Amire'de Çarkhane**, İTÜ Sosyal Bilimler Ens., 1984.

M. Reşit Bora, **Sultanahmet Özbekler Tekkesi Restorasyon Projesi**, İTÜ Sosyal Bilimler Ens., 1985

Birgül Konuşur, **Tahtakale Hamamı**, İTÜ Sosyal Bilimler Ens., 1985.

Şirin Akıncı, **Büyükçekmece Kervansarayı ve Çevresi**, İTÜ Fen Bilimleri Ens., 1986.

Çiğdem Karamanoğlu, **Tur-i Sina Yapı Topluluğu Restorasyon Projesi**, İTÜ Fen Bilimleri Ens., 1986

Cemil Cenk Başkır, **Helvai Tekkesi Restorasyon Projesi**, İTÜ Fen Bilimleri Ens., 1990.

İbrahim İşbilir, **Kadem-i Şerif Tekkesi Restorasyon Projesi**, İTÜ Fen Bilimleri Ens., 1990.

Ayşe Kantarcıoğlu, **İznik'te İsmail Bey Hamamı Restorasyon Projesi**, İTÜ Fen Bilimleri Ens., 1991.

Sevim Silay, **Antalya-Perge Antik Kenti Güney Hamam Strüktür Analizi**, İTÜ Fen Bilimleri Ens., 1991.

Yıldız Salman, **İstiklâl Caddesi XIX. Yüzyıl Cephe Bezemelerinin Üslupsal Analizi ve Bezeme Restorasyonu İçin Öneriler**, İTÜ Fen Bilimleri Ens., 1992.

Atilla Kangüleç, **Tophane Tebhirhanesi Projesi**, İTÜ Fen Bilimleri Ens., 1993.

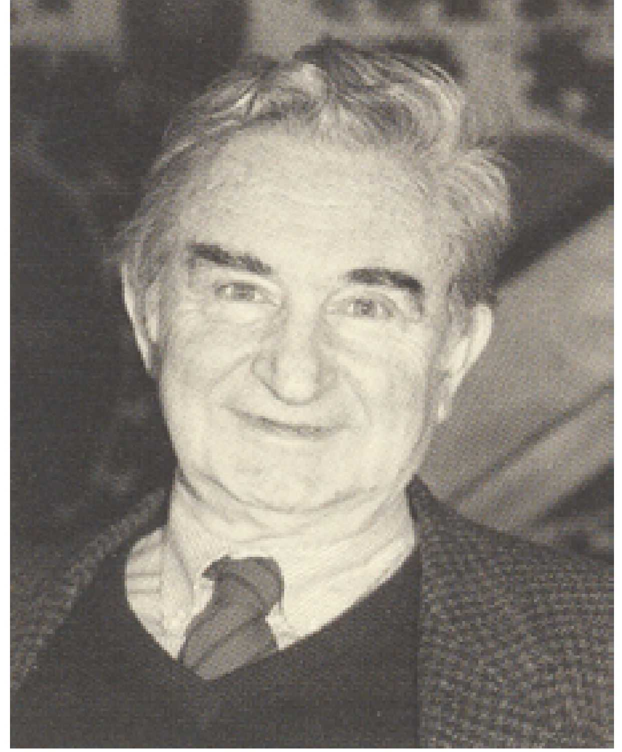
Melda Hanoğlu, **Erenköy Kozyatağı'nda Hüseyin Avni Paşa Köşkü**, İTÜ Fen Bilimleri Ens., 1993.

Serpil Yalçın Yılmaz, **Korumada Yeni Bir Dönem ve Yeni Bir Yerleşim Yenimahalle**, İTÜ Fen Bilimleri Ens., 1996.

ODTÜ'nün Kuruluş Yıllarında İTÜ ile İlişkiler

AYŞIL YAVUZ

ODTÜ'DE O YILLARDA DOKTORA PROGRAMI YOKTU; BİZİM NESLİMİZİN GENÇLERİ ÜZERİNDE ÖZELLİKLE İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ KÖKENLİ VE DOKTORALI HOCALARIN DA ETKİSİYLE, DOKTORA YAPILMASI BASKISI BAŞLADI.

Ben Doğan Hoca'mın ölüm yıldönümü için yapılan yayına onun bizim ilk yıllarımızda Ortadoğu Teknik Üniversitesi'ne olan katkılarını aktararak başlamak istiyorum. İlk yıllarda birçok teknik üniversitede olduğu gibi ODTÜ'de de bir doktora programı yoktu. Doktora programı, çoğunlukla Alman ekolüne bağlı olan bazı üniversitelerde vardı. Fransız ve İtalyan üniversitelerinde mevcut değildi. Türkiye'de ise yaygın değildi. ODTÜ'de de çok uzun yıllar doktora programı yoktu. O yıllarda bizim neslimizin gençleri üzerinde özellikle İstanbul Teknik Üniversitesi kökenli ve doktoralı hocaların da etkisiyle, doktora yapılması baskısı başladı. Dolayısıyla bu geçiş döneminde, küçük araştırmalar yaparak ve onlara belirli unvanlar verilerek bu aranın kapanması sağlandı. Ben de birçok başka arkadaşımız gibi o grupta olanlardan biriyim. Fakat, son derece sık bir şekilde yönetmelik değiştiği için her seferinde başka başka hazırlıklar yapılmak zorunda kalındı. Örneğin ben bu süreçte dört ayrı araştırma yaptım ve sundum.

Bu araştırmalardan sonuncusuna jüri olarak Doğan Kuban Hocam, Aptullah Kuran Hocam, Semavi Eyice ve Ekrem Akurgal geldiler. Türkiye ölçeğinde hayret derecede seçkin bir jüriydi. Benim sunduğum araştırma ise bezeli tonozlardı. O sırada Doğan Bey'den Myron Bement Smith'in İran tonozları üzerine olan kitabını yayına hazırlamasını rica etmişlerdi. Dolayısıyla Doğan Bey tonozlarla ilgileniyordu. Benim çalışmamı görünce, 'Gel ben sana tonozlar üzerine doktora vereyim' dedi. Benim doktora maceramın başlangıcı budur. Açılan bu kapıdan benim arkamdan ben dahil 14 kişi İTÜ'de doktora yaptı. Bunların 6 tanesi Doğan Bey'le geri kalanlar da İTÜ'nün başka hocalarıyla doktora yaptılar. Bizim akademik sisteme bağlanmış bir üniversite haline gelmemize bu kadro çok yardımcı olmuştur. Yolumuz açıldı; önümüzde ışık gördük. Bizim yaş grubundaki genç öğretim üyesi kişiler alışılmış geleneksel doktoralı ve doçentlikli bir programın yolcusu ve yürüyücüsü haline geldiler.

Selçuklu döneminde yapı sistemleri ve örtüler üzerine olan araştırmam aslında 1967 yılında başlamış ve ben yapıları belgelemek için Anadolu'ya parça parça gitmeye başlamıştım. Bu çalışma çok uzun sürdü. Fiilen yaklaşık 13-14 yıl. Yaklaşık 550-600 tek tonoz ölçtüm; geometrilerini kuruluşlarını çözümleyebildim. Kemerlerin merkezlerini, farklı profillerin nasıl kurulduğunu tanımlayabildim. 14. yılında nihayet basılma aşamasına gelince bu sefer ODTÜ Dekanlığı basım olanaklarının olmadığını söyleyince ben de arabamı satıp kitabımı bastım. Özetle bu kadar üzün süren ve bu şekilde sonuçlanan bir doktora çalışması oldu. Ancak hiç pişman değilim. Doktora yaparken çok şey öğrendim. Yalnız örtüyü, malzemeyi değil, binaların aşamalarını okumayı öğrendim, nasıl kurulduklarını, bir yapının nasıl başlayıp çözüldüğünü öğrendim ki bu tezin parçası değildi. Ancak hem restorasyon hocalığıma çok yardımcı oldu; hem de kendim binaları daha iyi anlamayı ve daha doğru ve hassas olarak çözümlemeyi öğrendim. Bu nedenle,

bu kadar uzun zaman ayırmış olmaktan hiç pişman değilim.

Doktora çalışmamdan sonra da çalışmalara hala devam ediyorum. Tezin parça parça bir bölümünü yayınladım. Bir kısmını ise yayınlamadım. Yeniden yayınlamam gerekir. İnşallah becerir yayınlarım. Doktora çalışmam sonrasında Konya'dan bir genç arkadaş kemerler üzerinde bir merkez çalışması yaptı ancak bulut sistemini kullandığı için çok hassas bir çözümleme çıkamadı. Hem benim çalışmalarımı sınayarak ve geliştirerek; hem de başka dönemler ve vurgularla hala Anadolu'daki yapı ve kemerli sistemlerinin öğrenilecek çok şeyi var. Umarım arkamızdan gelenler de bu araştırmaları gerçekleştirebilir.

Tezimin uzun sürmesinin başlıca nedenleri; ölçtüğüm Selçuklu yapılarının çok farklı yerlerde olmasının yanı sıra her biri 1/20 ölçekte çizilecek gibi ölçüldüğü için hem ölçmesinin hem de çizimlerinin çok vakit almasıydı. Sonrasında bu ölçümler üzerinden geometri, inşaat teknikleri, inşaat aşamaları gibi birçok bilgi çözümlenebildiği için; bu bilgilerin bir araya gelmesi, metin haline gelecek bir şekle dönüşmesi ve benim içime de sinmesi çok zaman aldı. Bu süreçte ilginç bir şekilde Doğan Bey bana hiç karışmadı. Yani teslim edene kadar bazı yönlendirmeler dışında metinlerde de düzeltme yapmadı. Çok memnun olduğunu düşünüyorum. Rahmetli Müfit Yorulmaz ve Semra Ögel Hocalar jürideydi. Jüride hiçbir sorun çıkmadı. Ve doktora tezim bu şekilde bitmiş oldu. Doğrusu çok titiz olmasına rağmen benim üzerimde hiçbir baskı kurmaması, metnimi düzeltmeye bile kalkmaması; bana hem büyük bir sorumluluk yüklemişti hem de doğrusu her zaman çok memnun etmişti. Beni yönlendirmeden benden düzgün bir şey beklediğini hissettiğim için ben de çok mutlu oluyordum. Doktora araştırmamın bir kısmını Doğan Hoca'ya özellikle Selçuklu kitabını basarken verdim ve basarsanız kullanırsanız sevinirim dedim. Doğan Hoca da bazılarını bastı ve kullandı. Bu durum da beni doğrusu çok mutlu etti.

Daha yakın zamana doğru gelirsek, bizim hem eşimin hem benim Doğan Hoca'yla ilişkilerimiz her zaman devam etti. Hem yazları hem seyahatlerde hem de İstanbul'a gelip gidişlerimizde. Bir dönem, eşinin hastalandığı sıralarda Suudi Arabistan'a geldi. Geldi diyorum çünkü biz de o sıralarda Suudi Arabistan'da hocalık yapıyorduk. Çok çok keyifli ve güzel bir dönem geçirdik. Çok yakın ve çok hoş bir ilişkiydi Suudi Arabistan yılları. Onun dışında yazları buluşuyorduk. Karapınar'a geldiği zaman bize muhakkak uğrardı. Son dönemdeki hastalığına kadar bu ilişki çok hoş bir şekilde devam etti.

AYŞIL YAVUZ - ODTÜ MİMARLIK FAKÜLTESİ ÖĞRETİM ÜYESİ

ÇEVBİR Yeni Üyeleriyle Güçleniyor

biz çevirmezsek dünya dönmez

ÇEVBİR, bugün 500'ü aşkın üyesiyle tüm eser sahibi çevirmenleri 2006'dan beri sürdürdüğü dayanışmayı büyütmeye çağırıyor.

Biliyoruz ki birlikte olduğumuz ölçüde güçlüyüz!

Üyelik ve detaylı bilgi için:
www.cevbir.org.tr

ÇEVBİR üyelerine neler sunar?

Bir Aradalık ve İşbirliği

Hukuki Destek ve Hak Takibi

Eğitim ve Gelişim Fırsatları

Alanın Dönüşümü için Söz Sahipliği

çevbir
Çevirmenler Meslek Birliği

Anılardan ve Belgelerden Doğan Kuban

CAN BİNAN

DOĞAN KUBAN, TÜRKİYE KORUMA ALANININ EN ÖNEMLİ TARİHSEL AKTÖRLERİNDEN BİRİSİYDİ.

Hayatının bir döneminde ona değmiş olan tüm akademisyenler için geçerli olduğu gibi, Doğan Kuban için söylenecek sözler, bu yazıda anlatıldığı gibi, çoğunlukla bireysel gelişmenin anıları olarak ortaya çıkacaktır.

Doğan Kuban'ın akademik kimliği ile ilk tanışmam 1978 yılında İDMMA'da (Yıldız Teknik Üniversitesi) mimarlık eğitimi ilk sınıfında "Mimarlık Kavramları" kitabı ile oldu. 1966 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi mimarlık bölümü öğrencileri için hazırlanmış ders notlarından oluşan bu kitabın hala genç mimarlık öğrencileri için önemli olduğunu söylemek yanlış olmaz. KTÜ'nün kuruluş yıllarında İstanbul Teknik Üniversitesi'nin verdiği destek ile her hafta uçakla Trabzon a giderek ders veren "uçan hocalar" hala bir KTÜ efsanesi olarak sürmektedir, oysa ki günümüzde İTÜ'de bu önemli süreç unutulmuş gibidir.

Lisans eğitimi sonuna doğru 1979-80 yıllarında mimarlık tarihine ve mimari koruma konularına ilgi duymaya başladım ve bu sürecin sonunda 1981 yılında YTÜ'de yüksek lisans eğitimine başladım. Koruma alanında kaynaklara ulaşmanın zor ve Türkçe yayının bugüne göre çok daha az olduğu o dönemde yazıları ile beni ve arkadaşlarımı etkileyen hocaların başında Doğan Kuban geliyordu. Mimarlık tarihi ve koruma konusunda o yıllara kadar söylenmemiş birçok sözün Doğan hoca tarafından söylendiğini görüyorduk ve bu değerli yazıların benim gibi bu alanda yetişen birçok gencin mesleki gelişimini biçimlendirdiğinden emin olduğumu söyleyebilirim.

Yine o yıllardan 1969 tarihli *Vakıflar* dergisinde yayınlanmış "Modern Restorasyon İlkeleri Üzerine Yorumlar" makalesini özellikle belirtmek gerekir. Bu yazının günümüzde de tekrar tekrar okunabilen yoğun irdelemelerin olduğu ve önemli mesajlar barındıran döneminin tek makalesi olduğunu kanısındayım.

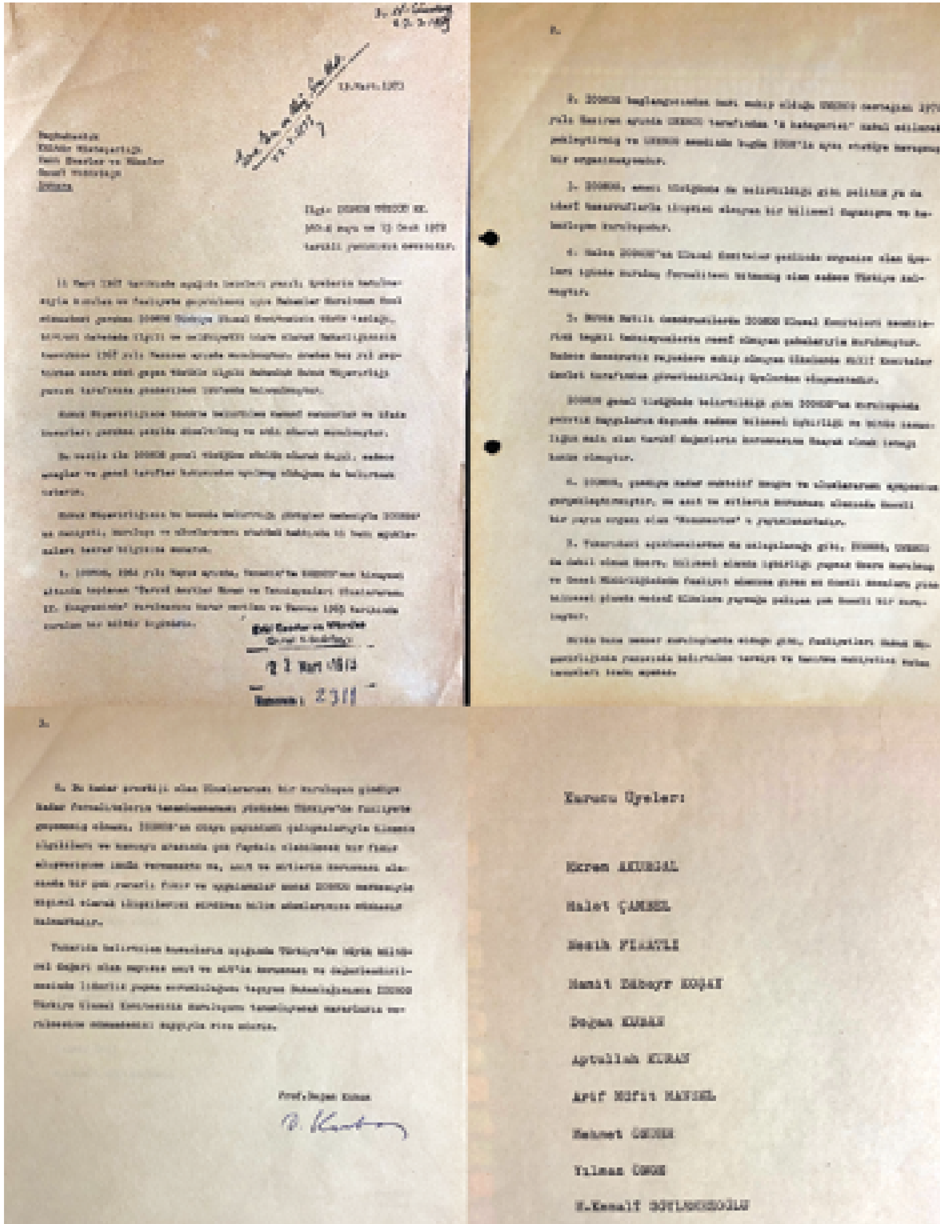
1983 yılında asistanlık ile başlayan akademisyen olma sürecinde 1985 yılında yüksek lisans bitmiş ve doktora aşamasına gelmiş idim. Ancak lisans ve yüksek lisansı Yıldız Teknik Üniversitesi'nde de bitirmiş olmak beni rahatsız etmekte idi. Farklı bir akademik ortamda bulunma isteğim ağır bastı ve doktora çalışmamı İTÜ'de yapmaya karar verdim, hedefim Doğan Kuban ile çalışmak idi.

Ancak bu konuda görev yaptığım anabilim dalı hocalarımdan pek fazla destek gelmediğini de belirtmem gerekir, hatta bir üniversitede asistan olunca diğer bir üniversitede doktora yapmanın yasak olduğunun dahi söylendiğini hatırlıyorum. Burada sadece Behçet Ünsal Hoca'nın desteklediğini ve "sen onları boşver, akıllı adamdır git Doğan ile çalış" dediğini hatırlıyorum. 1980 ve 90'lı yıllarda İstanbul'daki en eski üç Mimarlık Fakültesi restorasyon kürsüleri yöneticileri arasında bir çekişme vardı; akademik rekabetin ötesinde idi bu, biraz korumaya bakış açısı, biraz kişisel biraz da siyasi idi. Bugün bunların hepsini aştığımızı rahatlıkla söyleyebilirim.

Burada Doğan Kuban'ın derslerinin nasıl ufuk açıcı olduğundan bahsetmeyeceğim ama o yıllarda edinilen arkadaşlıkların hala devam ediyor olmasının İTÜ'de doktora yapmanın yanında, Doğan Kuban'ın öğrencisi olmaktan kaynaklandığına eminim. Bu durumda öğrendiğimiz koruma anlayışı ve ortak dilin etkisinin büyük olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Sonunda bir gün Doğan Bey'e gidip doktora tezimi onunla çalışmak istediğimi söyledim, muhtemelen her şeyi biliyordu ama beni bildiğim dillerden okuduğum derslere kadar bir güzel sorguladı. Önerdiğim Selçuklu kervansarayları ile ilgili konumu bir iki konuşmadan sonra kabul etti. Konu seçiminde ve gelişiminde Doğan Kuban'ın profesörlük çalışması olan "*Anadolu Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları*" kitabı ve onun kaynakları üzerinden yaptığım okumalar çok etkili oldu.

Tez süreci Doğan Bey ile daha yoğun çalışılan bir dönem idi. Okuldaki görüşmelerimiz nispeten kısa ama yoğun olurdu, ama benim daha önceki hocalarımda görmediğim şekilde evini ve kütüphanesini öğrencisine açan bir hoca idi. Bu şekilde daha uzun konuşma ve kaynakların bir bölümünü inceleme imkânı buldum, bulduk. Bu durumun sonraki yıllarda davranış biçimimi etkilediğini söylemem gerek. Kitap içine doğmuştum ama bu örnek, kişisel bir mesleki kütüphane sahibi olma hevesimi daha da güçlendirdi. O çalışma günlerinden Sabiha Hanım'ı da unutmak mümkün değil çalışmaya gittiğimde, ben yanımda çay ile yemek için bir şeyler götürürdüm, bir keresinde Sabiha Hanım; "bir daha gelirken pasta falan getirme, sonra Doğan bunların hepsini yiyip bitiriyor hasta olacak" demişti. Kendisini rahmetle anıyorum.

Kurucu Üyeler:

Ekrem AKURGAL

Halet ÇAMBEL

Nezih FIRATLI

Hamit Zübeyr KOŞAY

Doğan KUBAN

Aptullah KURAN

Arif Müfit MANSEL

Mehmet ÖNDER

Yılmaz ÖNGE

N.Kemali SÖYLEMEZOĞLU

Belge 1

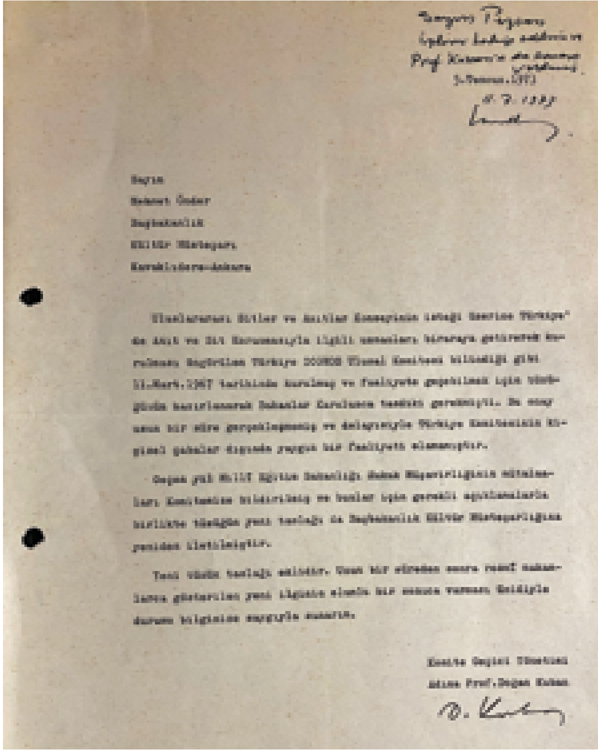
Doktora sonrasında da bu süreç devam etti, Doğan Bey öğrencilerini yaptığı çalışmalara dahil ederdi, ben "*Türk Hayat'lı Evi*" ve "*Selçuklu Mimarisi*" kitaplarına dahil oldum, bu süreçte konuşmaya gittiğimde eşim Demet ve küçük kızımız Gül de gelirdi ve oturup bizi dinlerdi. Bu günlerden birinin sonunda Doğan Bey'e anlattığımda kahkahalarla güldüğü şöyle bir olay oldu; Gül eve dönünce annesini kenara çekip "anne ben doktoramı bitirmeden evlenebilir miyim acaba" diye sormuş. Muhtemelen o da ziyaretlerde oturup dikkatle dinlediği Doğan Bey'den etkilenmiş ve akademisyen olmanın normal bir yaşam biçimi olduğunu düşünmüştü.

Doğan Bey'in mimar kimliğinin hep ön planda olduğu görülmekte idi. Bizim gibi taze akademisyenler için çok önemli bir tavırdı bu. Bir konuşmamızda "Doktora çalışmanı yaparken, mimar olduğunu hiç unutma demişti, bu becerini ön plana çıkar". Söylediği söz tam olarak "kendi silahlarınla mücadele et" idi. Bu nasihat benim tüm akademik hayatımda etkili oldu ve hala öğrencilerime söylerim.

1986 veya 87 yılı idi, Doğan Bey'den orta boyutta bir klasör aldım fotokopisini çektim; içinde hocanın o tarihe kadar yazdığı koruma, kültür ve mimarlık tarihi ile ilgili yazılar vardı. Bunların bazıları el yazısı ile yazılmıştı okumak da çok kolay değildi. Bu yazılardaki kültürel ve toplumsal alanda değişimin kaçınılmaz olduğuna dair değerlendirmelerinden çok etkilendiğimi hatırlıyorum. Bugün sahip olduğum, "kültürel korumanın aslında değişimin sürdürülebilir kontrolü olduğu" düşüncesinin o dönemin okumalarından filizlendiği inancındayım.

Doğan Bey ile çalışmış olmanın YTÜ'de 1973'te kurulan ve bugün devam eden yüksek lisans ve doktora programlarının gelişiminde özellikle bizim kuşağın söz sahibi olmaya başladığı 1995 sonrasında etkili olduğunu söyleyebilirim. Bu etki programın gelişiminden ders verme üslubuna kadar geniş bir yelpazede idi.

1991 yılında doktora tezimi bitirip teslim ettim, şimdilerde tez hazırlayıp acele jüriye çıkmaya çalışan gençlerin inanamayacağı bir sürede, yaklaşık 6 ay sonra jüri önüne çıktım. Jüri sürerken Doğan Bey ile Semra Ögel hoca arasında bir tartışma patlak verdi, Semra Hoca Selçuklu dönemi kervansaraylarının büyük bir planlamanın sonucu olduğunu, Doğan Bey

Sayın

Mehmet Önder

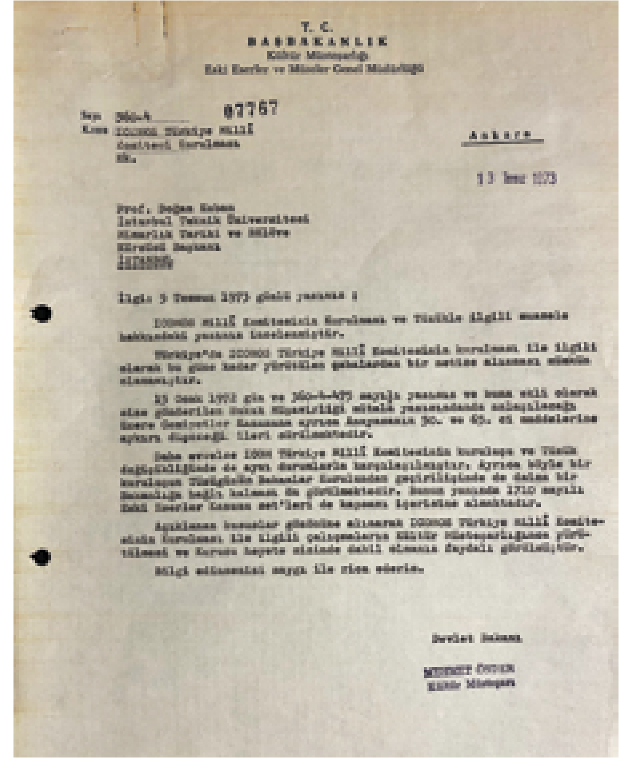
Başbakanlık

Kültür Müsteşarı

Komite Geçici Yönetimi

Adına Prof.Doğan Kuban

Belge 2

T. C.

BAŞBAKANLIK

07767

Ankara

Prof. Doğan Kuban

İstanbul Teknik Üniversitesi

Devlet Bakanı

MEHMET ÖNDER

Belge 3

ise daha spontane bir gelişmenin ürünleri olduğunu savunuyordu, ben de açıkçası Doğan Bey gibi düşünüyordum ama sesimi çıkaramıyordum, sonunda tartışma tatlıya bağlandı ve ben de doktor olabildim.

2000'li yıllarda Boğaziçi bölgesine bakan koruma kurulunda görevli olduğum dönemin başlarında elimize Doğan Kuban'ın 1995 ya da 96 yılında yazdığı "Boğaziçi Koruma Kararı" geldi. Kararı biliyordum ama bu sefer farklı bir noktadan bakmak durumunda olunca etkisi de farklı oldu. Tabii ki içeriğinde tartışılabilecek noktalar olabilir ama kararın bütünlüğü, arka planında bulunan kavramsal çerçevesi, gerekçelendirilmesi ve süreklilik sağlamaya yönelik olması ile tam bir Kuban yazısı idi ve o dönemde koruma kurulunda alınan kararlarımızın çoğunu etkilediğini söyleyebilirim. Hatta birkaç modern dönem yapısının tescili kararında bu format çok etkili oldu. Bu yaklaşım biçimi o dönemde beraber çalıştığım arkadaşlarımı da etkilemiş olmalı ki, benim görevim bittikten sonra, bir süre daha devam etti, sonra yok oldu tabii. Hatta bu gerekçeli ve kapsamlı karar yazma alışkanlığı birkaç defa uyarılmama neden oldu. O dönemin Kültür Bakanlığı'ndan bazı üst düzey yöneticilerin "bu kadar gerekçeli yazmayın sonra değiştirmek zor oluyor!" diye çıkıştığını hatırlıyorum.

Doğan Bey'in ICOMOS Türkiye'nin kuruluşundaki öncülüğünü biliniyor, derslerinde de bahsederdi ve 2015 yılında gerçekleştirilen ICOMOS un 50. kuruluş yılı etkinlikleri kapsamında yapılan söyleşide de anlatmıştı, yayınlandı, ama sürecin detayları o söyleşilerde yer almadı.

Bundan yaklaşık 5-6 sene önce Nevzat İlhan Hoca'nın kürsüde bıraktığı klasörlerini düzenlemeye çalışırken ICOMOS Türkiye'nin kuruluş süreci ile ilgili bir dizi belgeye rastladım; 1973 yılının mart ve kasım ayları arasındaki bir zaman dilimini kapsamakta idi bu belgeler: İlk belge 19 Mart 1973 tarihli, Doğan Kuban tarafından Başbakanlık kültür müsteşarlığına gönderilmiş bir yazı. Özetle, 11 Mart 1967 yılında kurulmuş olan ICOMOS Türkiye'nin tüzük taslağının 1967 Haziran'ında yollandığından ama 5 yıldır cevap alınamadığından bahsediyor! Yazının geri kalanı ders gibi; kültürel korumayı, bunda sivil toplum kurumlarının önemini ve ICOMOS'un ne olduğunu anlatıyor, Doğan Bey muhtemelen sinirlenmiş, çünkü yazının bir yerinde "demokratik ülkelerde ICOMOS kuruluşunun sivil toplum eliyle olduğunu, demokratik olmayan ülkelerde ise milli komitelerin devlet tarafından görevlendirildiğini söylüyor. (Belge 1) Bu yazının ekinde de 28 maddeden oluşan bir tüzük taslağı var. Bir sivil toplum kuruluşu olarak düzenlenmiş ve bugünkü sorunların bir bölümüne cevap veriyor.

Sonunda ise 10 kişiden oluşan kurucu üyeler listesi var; Ekrem Akurgal, Halet Çambel, Nezih Fıratlı, Hamid Zübeyr Koşay, Doğan Kuban, Aptullah Kuran, Arif Müfit Mansel, Mehmet Önder, Yılmaz Önge, Kemali Söylemezoğlu. 10 kurucu üyenin 9'u Türkiye'nin o döneminin alanındaki en önemli akademisyenleri.

İkincisi yine Doğan Bey'in bir yazısı, 11 Temmuz 1973 tarihli. (Muhtemelen 5 Temmuz'da yazılmış, 11 Temmuz'da gönderilmiş) Bakanlığın istekleri çerçevesinde yeni bir tüzük taslağı hazırlandığından ve bunun sunulduğundan bahsediyor, ekinde revize edilmiş bir taslak var. Arada ulaşılamayan kayıp bir yazının var olduğu anlaşılıyor. Bakanlık tüzükte bir tashih istemiş gibi, Doğan Bey bunu da hazırlayıp göndermiş. (Belge 2)

Üçüncüsü, bu yazıya bakanlıktan verilen cevap 13 Temmuz 1973 tarihli. Muhtemelen ilk iki yazı sürecinde ICOMOS ulusal komitesi kuruluşunu onaylayacak gibi yapan devlet, fikir değiştirmiş. Bu defa "isteğin anayasa (50 ve 65.maddeler) ve dernekler kanununa

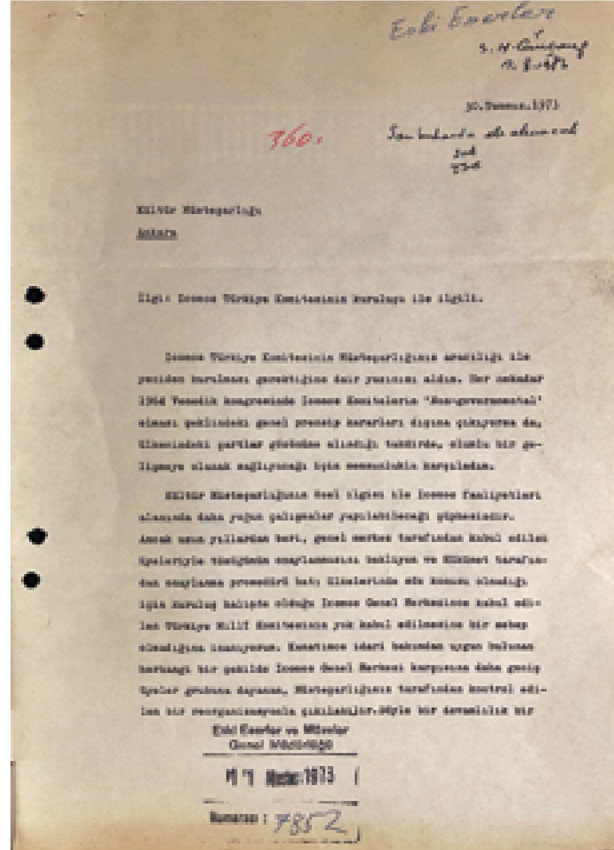
aykırı düşeceği ileri sürüldüğünden" cümlesiyle başlayan bir ifade ile, ICOMOS Türkiye kuruluşunun bir bakanlığa bağlı olarak kültür müsteşarlığı tarafından yapılacağını bildiriyor. Bu yazı üzerine dönemin anayasası ve cemiyetler kanununda yapılan inceleme gerçekten de net bir aykırılığı göstermedi, ama tabii konu bir hukuki değerlendirmeye muhtaç. (Belge 3)

Doğan Bey'in yazdığı dördüncü yazı 30 Temmuz 1973 tarihli ve yazının başında ICOMOS komitelerinin sivil toplum kuruluşu olması gerektiğini belirtiyor ve ülke şartları dikkate alındığında devletin bu işe el atmasının da memnuniyet verici olduğundan bahsediyor. Ayrıca ICOMOS merkez tarafından kabul edilmiş olan kurucu üyeler listesinin de bu süreçte yok sayılmaması gerektiğini söylüyor. Anlaşıldığı kadarı ile Doğan Bey Türkiye'nin şartlarını ve durumu kabullenmiş, devlet mekanizmasının da ne yapacağını tahmin ediyor ve ona göre uyarı yapıyor. (Belge 4)

Son yazı ise 15 Kasım 1973 tarihli, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığından görüş almak için hukuk müşavirliğine ve bakanlıklara yazılmış, muhtemelen Doğan Bey'e de yollanmış. Ekinde yeni yönetmelik taslağı var, bugün geçerli olanın nedeyse aynısı ve sonunda 11 kurucu üye. Ama bu sefer kurucuların 5 tanesi akademisyen, 6'sı devlet kurumlarından temsilci niteliğinde üyeler; Müsteşar Mehmet Önder, Prof. Arif Müfit Mansel, Prof. Ekrem Akurgal, Prof. Doğan Kuban, Prof. Aptullah Kuran, Prof. Cevat Erder, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü Hikmet Gürçay, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdür Yard. Burhan Tezcan, Ankara Arkeoloji Müzesi Müdürü Raci Temizer, İstanbul Rölöve Şube Müdürü Hüsrev Tayla, Vakıflar Genel Müdürü Feramuz Berkol. (Belge 5)

Sonrasındaki hikaye birçok yayında yer aldığı gibi bilinmekte; 1992 yılına kadar bakanlık tarafından yönetilen ICOMOS Türkiye Milli Komitesi günümüzde, 1974 yönetmeliğine bağlı, ama bir sivil toplum kuruluşu gibi davranarak çalışmalarına devam etmekte.

Bu 5 belgeye burada ICOMOS Türkiye'nin kuruluşunda Doğan Kuban'ın çabası ve gayretini biraz daha iyi anlayabilmek ve sürecin bilinmeyenlerini açığa çıkarmak için kısaca yer verilmiştir. Bu bağlam içinde

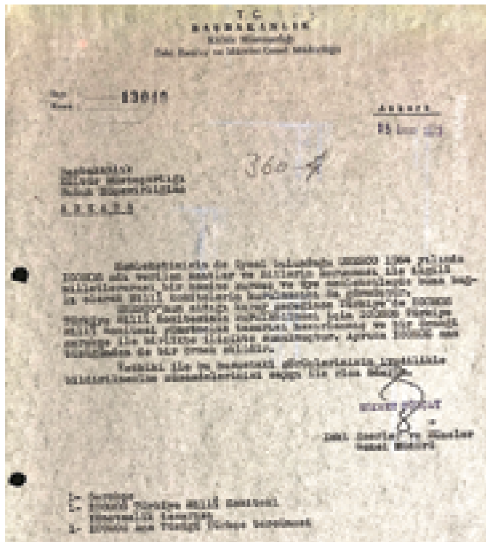

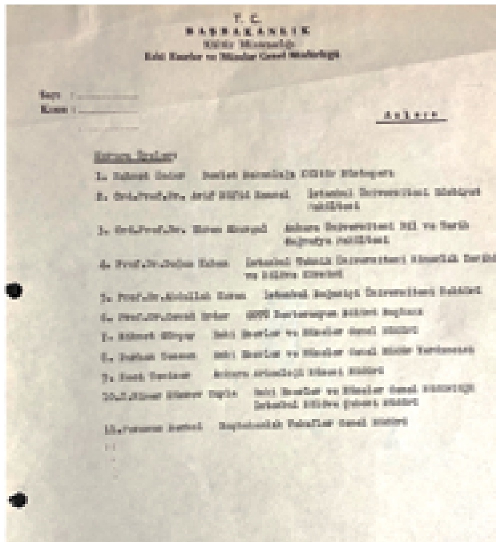
Belge 4

artık ICOMOS Türkiye milli komitesi kuruluş tarihinin 11 Mart 1967 olarak değiştirilmesi ve bu günün her yıl kutlanması gerektiği görüşünde olduğumu da belirtmem gerekir, Doğan Bey'in yazılarında ifade etmiş olduğu gibi 1967 yılında kurucu üyelerin uluslararası merkez tarafından onaylanmış olmasının bu konudaki en önemli referans olduğu unutulmamalıdır.

Sürekli çalışma ortamı dışından olup sınırlı zamanlarda Doğan Kuban ile çalışabilmiş bir kişi olarak, bir dizi anı ve birkaç belge ile burada anlatılmaya çalışılanlar tabii ki onu tam anlamıyla tanımlayamaz, ama bu kadarının dahi Doğan Kuban'ın Türkiye koruma alanının en önemli tarihsel aktörlerinden biri olduğunu anlamak için yeterli olacağı kanısındayım.

CAN BİNAN - YTÜ MİMARLIK FAKÜLTESİ ÖĞRETİM ÜYESİ

Belge 5

Doğan Kuban'ın İstanbul'u

YILDIZ SALMAN

DOĞAN KUBAN "İSTANBUL BİR KENT DEĞİLDİR" DERDİ, "ESKİ KENTTEN KALAN BAZI MİRASLAR VAR FAKAT KENT SAHİPLİĞİ BİR BİRİKİMDİR".

Doğan Bey ile ilk tanışıklığım lisans dönemimdeki seçmeli derslerle olmuştu. Anlattığı her şeyi büyük bir heyecan, coşku ve merakla dinlerdim ama özellikle İstanbul'u bir başka hayranlıkla, coşkuyla ve çoğu zaman da hayıflanma ile anlatırdı. Yüksek lisansa başladığım dönemin ilk günü tüm anabilim dalı üyeleri ve yeni giren öğrenciler olarak Taşkışla'dan başlayan uzun bir İstanbul turunu yürüyerek yapmıştık. Beyoğlu üzerinden Eminönü, Sultanahmet, Beyazıt, Süleymaniye'ye uzanıp Tahtakale ve yeniden Eminönü'nde sonlanmıştı bu tur. Sohbet ederek, çeşitli duraklarda duruk soluklanıp bir şeyler yiyip içerek, o yılın Bienal sergilerine uğrayarak ve tabi her yerde İstanbul'u, yapıları, yıllar içindeki değişimleri, koruma sorunlarını konuşarak geçen bu uzun gün gelecekteki gezilerimizin ilkiydi.

1960'lar, İstanbul. İTÜ Mimarlık Fakültesi Restorasyon Arşivi

Kendisiyle en basit bir öğle yemeğinden uzun yürüyüşlere farklı neden ve biçimlerle bu kenti deneyimlemek çok keyifli ve paha biçilemez öğrenme, tartışma süreçleriydi. Yüksek lisansa başladığım 1990'ların başında İstiklal Caddesi'nin yayalaştırılma sürecinde Taksim Tahtakale yürüyüşlerimiz unutulmazdı. Hem gastronomik açıdan hem de Doğan Bey'in zengin birikimi ile yakından tanışmak ve sadece mimarlık, koruma ya da kent ile sınırlı olmayan zengin sohbetler çok heyecan vericiydi. Yüksek Lisansta ilk koruma projesi dersinde kendisinin de danışmanı olduğu Tahtakale Hamamı'nda çalışmamı uygun görmüştü. Ben proje için, kendisi de uygulamalara bakmak için sık sık Tahtakale'ye giderdik. Çoğu kez başka duraklar da eklenen bu uzun yürüyüşlerden çok sayıda anımız var tabii ama en bozulduğum bir tanesi beni ilk kez kentin geri dönüşsüz değişimi ile ilk kez yüz yüze getirmiş ve işin doğrusu biraz da kötü hissettirmişti.

İstiklal Caddesi'ndeki yayalaştırma çalışmaları sürerken aşağı yukarı aynı zamanda Eminönü Meydan düzenlemesi de yapılıyordu. Yeni Cami ve Mısır Çarşısı önünden vapur iskeleleri tarafına geçmek için yapılan alt geçit kullanıma yeni açılmıştı. Henüz dükkanlar açılmamış, basık, kalabalık bir geçit. Bir gün Tahtakale Hamamı dönüşünde buradan geçerken "Şu meydan düzenlemesi bitse de kurtulsak bu geçitten" demiştim. Doğan Bey, hayretle yüzüme bakıp "Nasıl kurtulacaksın ki?" diye sordu. Ben, o ana kadar alt geçidin meydan düzenlemesi sırasında yayaların rahatlıkla karşı tarafa geçebilmesi için düşünülmüş geçici bir çözüm olduğunu düşünüyordum. "Bu tuhaf tüneli düzenleme bitince kaldıracaklar herhalde" dedim. "Sen Türkiye'de büyümedin mi? Hiç Türklerin geçici bir iş için beton döktüklerini gördün mü?" diye sordu bana. Kendimi çok saf hissetmiştim, bir yandan da Eminönü Meydanı'nın çocukluğumdan beri bildiğim geri dönüşsüz değişimine tanık oluyordum.

Doğan Bey, bir İstanbul çocuğuydu. Anadolu Hisarı'ndaki evini yapmadan önce bir süre Beşiktaş Vişnezade'de oturmuştu; çocukluğunda ise anneannesinin Cerrahpaşa'daki evinde ve bir süre oturduğu Aksaray'da büyüdüm derdi. Ama bizim tanıdığımız Doğan Bey, bir Boğaz insanıydı. Kimi zaman sohbet yarım kalmasın diye birlikte Üsküdar'a geçerdik. "Boğaziçi'nde oturuyorum ama şimdiki İstanbul'u tanımıyorum, ben üniversiteyi bitirdiğimde İstanbul 800 bin nüfusluydu, nasıl değişti" derdi sıklıkla. Şeh-

1960'lar, Boğaziçi
İTÜ Mimarlık Fakültesi Restorasyon Arşivi

rin bugün geldiği noktayı "tahayyül edilemez" olarak nitelerdi.

Sohbetlerin ötesinde İstanbul üzerine sayısız yazısı ve çalışması vardı. Bunların ilki hiç şüphesiz 1969 tarihli İstanbul Raporu'dur. 1970'lere yaklaşırken İstanbul için bir Koruma Planı yapılması söz konusu olduğunda dönemin İmar Müdürü Mithat Yenen, Kuban'dan bir Koruma Planı hazırlamasını ister. İstanbul (Tarihi Yarımada), Galata, Üsküdar ve Boğaziçi'ni içeren alt bölgelerde yaklaşık 20 bin hektarlık alanda yaptığı detaylı tespitler üzerine iki yıllık bir çalışma ile bir koruma planı ve plana eşlik eden bir rapor hazırlar. 2000'li yılların başında bu çalışmadan bahsederken, " ev ev, yapı yapı çalıştım. Neleri korumak gerekiyor, tek tek çıkardım. Bugün aradan 37 sene geçmiş. Benim 'korunsun' dediğimin yüzde 1'i bile yok." diye haklı olarak hayıflanırdı. Raporda, özellikle ahşap konutlar ve bu konutların geleceği üzerinde durmuştu: "Eğer İstanbul'un geçmişte orijinal bir uygarlık merkezi olduğu unutulmak istenmiyorsa, ahşap konutlar büyük bir titizlikle tespit edilmeli ve elde kalan örnekleri aristokratik geleneği çok yüksek bir mimari geleneği tanımak için önemli tarihi belgeler olarak korumalıyız Bugün tükenmekte olan geleneksel ahşap konutlar 1931'de yapılan bir sayımda iki üç katlı evlerin %56.3'ünü oluşturuyordu." 1969 tarihli bu tespit bile devam eden yıkıcı değişimin boyutlarını açıkça gösteriyor.

Yine aynı raporda, "Anıtları çevreleyen bu konut dokularının tamamen bilinçsiz bir kültür ortamının emrivakileriyle yok edilmek istendiğini görüyoruz. Bu koşullar içinde bizim yapabileceğimiz eski konutları yerlerine koymak değil fakat tarihi çevrenin boyutları, yol izleri, doluluk boşlukları ve bazı röperler ile anılarını yaşatmak" diye koruma yaklaşımını belirtir. Nitekim özellikle ahşap konutların yoğun olduğu tarihi dokular içindeki boşlukların doldurulması konusunda da Nezih Eldem tarafından yürütülen Süleymaniye Kirazlı Mescit Sokağı sıhhileştirme çalışmasını sıklıkla örnek vermiştir.

Kuban, ulaşımın nüfusu sürekli artan kentin genelinde büyük bir tehdit oluşturacağını açık bir şekilde belirttiği raporda, ahşap konutlar dışında, İstanbul'da yeşilin de özel bir karakteri olduğu vurgular.

Konut bahçelerinin de önemli bir yer tuttuğu kentin siluet değerlerinin kayboluşunu, "İstanbul yeşil bol bir şehirdi, şehir Avrupalılaşmayla bu yeşil de kaybetmeye başladı ve iç yeşil dış yeşil haline dönüşemedi" şeklinde özetler. Bu kent peyzajının en önemli bileşeni hiç şüphesiz Boğaziçi'dir. Raporda, "Boğaziçi kırsal niteliğini zorlayan bir gelişme içindedir, doğa ile insan yapısı arasında geçmişte kurulan denge insan lehine bozulmaktadır." uyarısını "Burası, doğal koruma alanı gibi düşünülüp düzenlenmeli. Çamlıca'lardan Karadeniz'e sürekli uzanan park alanları planlanması mümkündür. Boğaziçi gibi bir yerin doğal güzelliklerini bozmadan- ki bu ayrıntılı bir planlama ile mümkündür- insanların yerleşmesine olanak verecek şekilde planlanması gereklidir" önerisi izler.

Belirlenen bölgeler ve alt bölgelere ilişkin tespitlerin yanı sıra bu tespitler üzerinden geliştirilen bir koruma yaklaşımı da içeren metinde Kuban, bu alanlar için ayrıntılı planlar yapılana kadar yeni yapılaşmaya izin verilmemesi gerektiğini de önemle belirtir.

1960'ların sonu İstanbul'u için eşsiz bir belge değeri taşıyacak olan bu Koruma Planı'nın paftalarının yıllar içinde kaybolması ve günümüze ulaşamaması bile başlı başına içinde bulunduğumuz tuhaf kıymet bilmez hali anlatmaya yetiyor. Geriye kalan Rapor ise bizim geriye dönük tahayyül sınırlarımızı zorluyor.

Bugün herkes için temel kaynak olan *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Doğan Bey'in önemli katkıları ile şekillenmişti. Çeşitli anıtsal yapılar yanında, Aksaray, Laleli, Beyazıt, Eminönü gibi semtler ve tabii Boğaziçi üzerine yazdığı detaylı maddelerin ötesinde İstanbul kent tarihi için önemli bir adım olan bu sürece o dönem yeni yeni araştırma yapma-

ya başlayan bizleri de katması benim için çok değerliydi.

Kuban'ın ilk olarak 1996 yılında basılan ve Bizantion Konstantinopolis, İstanbul adlarını taşıyan bir dünya kentinin farklı tarihsel dönemlerini, çehrelerini yer insan ilişkileri üzerinden anlattığı *İstanbul: Bir Kent Tarihi* kitabı, 30 yıllık birikiminin bir ürünüdür. Kitabın önsözünde, amacını "İstanbul'un tarihsel imgesini fiziksel, toplumsal ve kültürel çerçeve içinde tanımlamak, dünyanın en uzun ömürlü kentlerinden birisinin yaşadığı eşsiz deneyimin koşullarını anlatmaya çalıştığını" belirtir. Kentin ve tarihi çevrelerin zihinsel imgeleri Kuban'ın özellikle çevre ölçeğindeki

1962-63, Küçüksu Kasrı Kapısı, Doğan Kuban Mine ve Baha Kuban ile birlikte. İTÜ Mimarlık Fakültesi Restorasyon Arşivi

koruma yaklaşımında önemli bir yer tutar. Bu kapsamda, bir yayın olmamakla birlikte İstanbul ve özellikle Boğaziçi için bir milat sayılabilecek bir kurul kararını da anmak gerekir. Doğan Bey'in Koruma Kurulu başkanlığı yaptığı dönemde, parseller üzerinden alınan parçacıl kararların bütüncül bir koruma bakışı oluşturmayı engelleyişi üzerine aldıkları 4 Ağustos 1994 tarihli "Boğaziçi Kıyı Şeridine İlişkin Kararlara Temel Olacak İlkeler" başlıklı 21 sayfalık bu karar metni, kent imgesinin korunması konusunda önemli bir ilk girişim niteliğindedir. Aslında ilkyazımı sırasında kendisinin de dâhil olduğu Boğaziçi Yasası'nın sorunlu sonuçlarını bertaraf etmeyi de amaçlayan bu karar her iki kıyısıyla Boğaziçi kıyı şeridindeki mevcut ve zaman içinde yok olmuş yalılara odaklanarak bir kent siluetinin korunması ve yeniden var edilmesini hedefler. Bugün farklı açılardan, ağırlıkla da yeniden yapım yaklaşımı üzerinden tartışılabilir olsa da, koruma kurullarında uzman varlığı ve bütüncül bir yaklaşımın oluşturulması konusunda önemli bir ilk metindir.

2001 tarihli *Ahşap Saraylar Kaybolan Kent Hayalleri* kitabı, Kuban'ın Osmanlı mimarlığının çok önemli bir tipi olarak değerlendirildiği ve bugün izlerine ancak eski gravür ve fotoğraflarda rastlanan ahşap sarayları "görünür" kılma çabasının bir ürünü olarak değerlendirilebilir. Söz konusu konut tipolojisini çeşitli bağlamlar içinde değerlendirdiği bu çalışmasının önemli bir özelliği de, yabancı gezginlerin gravürlerinden yararlanarak kendisi tarafından yapılan restitüsyonları içeriyor olmasıdır.

Günümüzde, 5366 sayılı *Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun* adıyla bildiğimiz Yenileme Yasasının ilk gündeme gelişi Süleymaniye'nin müze kent olacağı duyurusu ile olmuştu. Kuban'ın bu konuya büyük itirazı vardı. Onun önderliğinde *Yapı Dergisi* için bir ek kitapçık hazırlamıştık. Bu kitapçık, Müze Kent tanımının geçerliliğini yitirmiş bir bakış oluşu ve bu ad altında yapılmak istenenin İstanbul için büyük kayıplara yol açacağı ve tümüyle hatalı bir yaklaşım olmasına dair bir tepkiydi. Süleymaniye'nin ve yasalaşan bu yaklaşımın sonuçları bugün hepimizin malumu.

Doğan Bey etkileyici birikimi yanında hiç şüphesiz isabetli ve bir o kadar da korkutucu gerçeklik taşıyan öngörüleri ile de hafızamızda. İlk kez 1994 yılında *Cumhuriyet Gazetesi*'nin *Bilim Teknik Dergisi*'ne yazdığı "Büyük Kentler için bir Collapse ya da Ani Çöküş Kuramı" yazısının temellendiği öngörüsü yıllar içinde doğrulandı.

2016'da Medyascope TV'de yayınlanan röportajında, "İstanbul bitmez, Türkiye'yi bitirir" derken bu kadar büyük kentlerin ancak gelişmemiş ülkelerde olacağının, bu büyüklüklerin planlanamaz olmanın ötesinde her anlamda bir kalitesel düşüşe neden olduğu ve geleceği de tehlikeye soktuğunun altını çizer. Collapse ya da Ani Çöküş Kuramı neydi? "Cehaletin egemen olduğu toplumlarda, toplum mekanizmasının orasında burasında aksaklıklar baş gösterir ve sonunda tüm aksaklıklar bir araya gelerek toplumu birdenbire çökertir. Dışarıdan bakan bu çöküşün aniden ortaya çıkan sebeplerle olduğunu sanacaktır. Hâlbuki cehalet uzun zamandan beri toplumu içinden kemirerek dayandığı payandaları yok etmektedir. Bu süreç kritik noktaya ulaşınca toplum küt diye çöker."

Kuban, İstanbul'u "Collapse Kuramının olasılık sınırı üzerinde sonsuz örnek sunan sözde bir kent" olarak tanımlar. "İstanbul bir kent değildir" derdi, "eski kentten kalan bazı miraslar var fakat kent sahipliği bir birikimdir."

İstanbul gibi ünlü kentler insanların belleklerinde gerçek olgulardan çok imgeler olarak yaşarlar. Ancak tarihsel bir kenti anlatacak imgeleri ayıklamak zor bir uğraştır. Biz bugün bu zor uğraşın içinde çoğu kez ümitsiz ve karamsar olabiliyoruz ama ne mutlu ki bu dünyada birlikte olduğumuz sürece Doğan Bey'in bizlere cömertçe saçtığı ışıklar yardımıyla ile doğru bildiğimizi yapmak konusunda kararlı ve ısrarcı olabiliyoruz.

Kendisini sonsuz teşekkürlerimle ve sevgiyle anıyorum.

YILDIZ SALMAN – İTÜ MİMARLIK FAKÜLTESİ ÖĞRETİM ÜYESİ

Dünya Kütüphanelerinde Doğan Kuban Kitapları

AYGÜL AĞIR

DOĞAN KUBAN, HER KITADA YÜZLERCE KÜTÜPHANEDE BULUNAN KİTAPLARIYLA AŞILMASI GÜÇ, GÖRKEMLİ BİR MİRAS BIRAKMIŞTIR.

Öğrenmek
Ne zaman bıkacaksın / Matematik Öğrenmeyi özlemekten / Biraz daha fazla Almanca/ Yeniden Rusça / Yeniden Farsça / Ne zaman vaz geçeceksin? / Daha iyi mimar olmaktan/ Daha çok estetik öğrenmekten / İslam mimarisini yeniden yazmaktan / Ne zaman vazgeçeceksin? / Şurasını ya da burasını görmekten / Prag ya da St. Petersburg / Delhi, Agra, Kyoto / Ne zaman vazgeçeceksin? / Her yeni şeye merakla bakmaktan / Anlamaya çalışmaktan / Kitapların orasını burasını karıştırmaktan / Ne zaman bitecek bu fırtına ? / [...]

Doğan Kuban, *Kırık Yazılar*, 2010[1]

Doğan Kuban, şiirinde öğrenmenin kendisi için hiç vazgeçmediği bir uğraş olduğunu belirtirken yazmasının asıl nedeninin "merak" olduğunu duyurmaktadır. Kuban, sadece mimarlık üzerine değil, felsefi konular da dahil olmak üzere yazdığı veya katkı sunduğu 50'yi aşan kitabı ile Türkiye'den üreten yazarlar içinde özel bir yere sahiptir. Kitabın bir nesne olarak da kalıcılığına bağlılığı nedeniyle olmalı,[2] kitap yazımına özel bir anlam yüklemiştir. Kitapları, kapak, grafik tasarım ve dokuları aracılığıyla da okuyucuya ulaşır ve birer kültür ürünüdür aynı zamanda... Kitaplarının önemli bir kısmının Türkçe olması kültür varlığı olarak dile verdiği kıymet ile de ilişkili bulunabilir. Kendi ifadesiyle "*...en fazla tutunacak en önemli varlığımız*"[3] dilin yaşayan, değişen bir anlatım aracı olduğu kitaplarından da izlenebilir. Nitekim, 1954 yılında yazdığı "*Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*" başlıklı İTÜ Yeterlik Tezi ile son yazdığı kitaplardan 2020 tarihli "İstanbul 1600 Yıllık Bir Müzedir" kitabı, Türkçe'nin sürekli değişen, gelişen canlı bir bilim dili olduğunu da göstermektedir.

Kitaplarını yazarken kendi evini de zamanla bir kaynak kitaplığına dönüştüren Kuban, akademik yaşamında üç kişinin çok yönlendirici olduğunu belirtir: "*Mimar ol*" diyen yakın akrabası Emin Onat;[4] kendi ifadesiyle "*tüm akademik yaşamının ardındaki gerçek güç*",[5] "çalışma ve mutluluk ortamını yaratan bilge melek"[6] olarak anlattığı eşi Sabiha Kuban; çalışkanlığına hayran olduğu, "*bibliyofil*"[7] ve "*çok ciddi bir bilimadamı*"[8] olarak tanıdığı hocası Paolo Verzone.

1952-57 yılları arasında İTÜ'de misafir öğretim üyesi olan Paolo Verzone, Mimarlık Tarihi disiplininin temellendirilmesine öncülük etmiş ve özellikle asistanı Doğan Kuban'ın yetişmesinde belirleyici bir rol üstlenmiştir; mimari eseri ayrıntılı inceleme, yerinde veri toplayıp, çizip değerlendirmeye yönelik çalışma yöntemi İTÜ'de kendisinden sonra gelenler için de yol gösterici olmuştur. İstanbul'da bulunduğu süre içinde Osmanlı Barok üslubunun Mimarlık Tarihi açısından farklı yönlerini ayırt ederek üzerinde mutlaka çalışılması gerektiğini düşünmüş ve konuyu asistanı Doğan Kuban'a önermiştir. 1954 yılında Verzone yönetiminde tamamladığı "*Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*" başlıklı "Yeterlik Tezi", Kuban'ın hayattan kopuncaya kadar devam edeceği üretiminin de başlangıcını oluşturmuştur. Kuban, kazandırdığı bakış nedeniyle Verzone'ye karşı kendisini borçlu hissettiğini tezinin girişinde şöyle dile getirir:[9]

"*Yabancı tesirlerle meydana geldiği için Türk sanatının dejenere olmuş bir şekli diye hor görülen Onsekizinci Asır Mimarisine daha müsamahakâr bir gözle bakmamı ve orada Türk ruhunun değişik akislerini bulmamı Sayın Ordinaryüs Profesör Paolo Verzone'ye medyunum*"

Kuban'ın 1954 -1955 akademik yılında doçentlik çalışması için İtalya'ya gidip araştırma yapmasını da Verzone teşvik etmiştir. Bu sürecin ürünü olan "*Osmanlı Dinî Mimarisinde İç Mekân Teşekkülü: (Rönesansla Bir Mukayese)*" kitabı ile Osmanlı Mimarlığı ilk defa Rönesans mimarlığı ile karşılaştırmalı bir bakışla ele alınmıştır. Verzone, Türkiye'nin kültürel varlıklarına dikkat çekmiş, literatürü zenginleştirmiş, İTÜ'de Mimarlık Tarihi araştırmalarına doğrudan yön vermiş, koruma disiplini için bir başlangıç oluşturmuş bir öncüdür; öğrencisi ve asistanı Kuban'ın dünya kütüphanelerine yayılmış çok sayıdaki eserinin göstermiş olması gibi etkisi bugüne kadar gelen büyük bir iz bırakmıştır. Verzone'nin yönlendirmesi ile İtalya'da bulunmasının çalışmalarına etkisini yadsımayan Kuban, İtalya'dan aldıklarını İtalya kütüphaneleri-

Doğan Kuban'ın eserlerinden seçkiler

ne kitapları ile bir anlamda geri vermiştir. Bologna, Floransa, Milano, Padova, Parma, Pescara, Pollenzo (Cuneo), Roma, Salerno, Torino, Trieste, Venedik ve Vicenza'nın çeşitli kütüphanelerinde toplam 48 kitabı bulunmaktadır.[10]

Doğan Kuban'ın yazdığı veya doğrudan katkıda bulunduğu dünya kütüphanelerine yayılan kitapları "Türk Sanatı ve Mimarlığı'na Bütüncül Bakış"; "İslam Mimarlığı"; "Anadolu Kültür Katmanları: Sanat ve Mimarlık"; "Selçuklu Sanatı ve Mimarlığı"; "Bizans Sanatı ve Mimarlığı"; "İstanbul";[11] "Osmanlı Sanatı ve Mimarlığı"; "Mimarlıkta Koruma Kavramı" ve "Eleştirel Yazılar" olarak gruplandırılabilir. Anadolu Hisarı'ndaki evinden yazdıklarının ne kadar uzaklara gittiğini görmek açısından öncelikle dünyanın en büyük kütüphanelerini taramak gerekecektir.

Dünyanın en büyük kitap koleksiyonuna sahip Britanya Kütüphanesi'nde (*The British Library*) Kuban'ın 14 kitabı kayıtlıdır. Yine dünyanın en büyük kütüphanelerinden olan Amerikan Kongre Kütüphanesi'nde (*Library of Congress*), 29 kitabı, Harvard Üniversitesi'ne bağlı kütüphanelerde ise 33 kitabı bulunmaktadır (*Harvard Library*). Kitap koleksiyonu açısından dünyanın önde gelen tarihi kütüphanelerinden Fransa Milli Kütüphanesi'nde (*Bibliothèque Nationale De France*) ise Doğan Kuban adıyla yapılan taramada 18 kitabına rastlanmaktadır.

Doğan Kuban kitaplarının dünya kütüphanelerindeki dağılımına bakıldığında bazıları öne çıkmaktadır. "*Muslim Religious Architecture, I*",[12] 788 kütüphanede; "*Ottoman Architecture*",[13] 343 kütüphanede; editörlerinden olduğu kitaplar "*The Turkic speaking peoples* [...]",[14] 237 kütüphanede; "*Kalenderhane in Istanbul* [...]",[15] 149 kütüphanede okuyuculara ulaşmaktadır. Türkçe kitaplarının da birçok kütüphaneyi zenginleştirdiği görülmüştür. Doğan Kuban kitapları, yurt dışında en çok Amerika Birleşik Devletleri kütüphanelerinde bulunmaktadır.[16]

Yazıları ile bilimsel samimiyeti de öğreten kitap tutkunu Doğan Kuban, her kıtada yüzlerce kütüphanede bulunan kitaplarıyla aşılması güç görkemli bir miras bırakmıştır.

Kitap tutkusunu Doğan Kuban'dan okuyalım (*Kırık Yazılar*, 2010):

Kitaplar */ Noktalar, virgüller / Çağıldayarak /Tepetaklak/Bir ırmağın coşkusu ile / Kim diziyor onları*

Kim ellerinden tutup / Kurguluyor / Herhalde aynı güç olmalı / Doğada her şeyi / Yerli yerine koyan /

Bir şiir gibi/ [...]

Öksüz Kitaplar */ [...] / Kim bilecek baş ucumdaki / Yüzlerce kitapla geceleri / Nasıl boğuştuğumu /*

Nereden hatırlayacaklar / Bütün lugatları karşıma /Niye dizdiğimi / [...]

AYGÜL AĞIR - İTÜ MİMARLIK FAKÜLTESİ ÖĞRETİM ÜYESİ

DİPNOTLAR

1 Doğan Kuban, *Kırık Yazılar*, Yay. Haz., Lale Platin, [İstanbul], Ayhan Matbaası, 201, s. 29.
2 "İnternet çağında bu dünyanın bilgisi kitaplık sınırını aşıyor. Fakat ben elimle dokunup karıştırdığım kitaplıkların adamı olarak kaldım", *Bir Rönesans Adamı: Doğan Kuban Kitabı*, Söyleşi Müjgan Yıldırım, İstanbul, Türkiye İş Bankası, 2008, s. 254.
3 *Bir Rönesans Adamı: Doğan Kuban Kitabı*, s.128.
4 *Bir Rönesans Adamı: Doğan Kuban Kitabı*, s. 67.
5 Doğan Kuban, *Türk "Hayat"lı Evi*, İstanbul, Eren Yay., 1995, s. 7.
6 *Bir Rönesans Adamı: Doğan Kuban Kitabı*, s. 318.
7 Gül Cephanecigil, Seda Kula Say, Taşkışla Çalıştayı Kapsamında Yapılan Söyleşi, Nisan 2011.
8 *Bir Rönesans Adamı: Doğan Kuban Kitabı*, s. 173.
9 Doğan Kuban, *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul, Pulhan Matbaası, 1954, s. 3.
10 İtalya kütüphanelerinde Doğan Kuban kitapları ile ilgili veriler "https://opac.sbn.it" den alınmıştır.
11 İstanbul ile ilgili yayınları için bkz. Zeynep Kuban, "Introducing Doğan Kuban's Istanbul Bibliography", *Yıllık. Annual of Istanbul Studies*, 3, 2021, s. 202-212.
12 *Muslim religious architecture*, Leiden: E.J. Brill, Part I, 1974; Part II, 1985.
13 *Ottoman Architecture*, transl. by Adair Mill; photography by Cemal Emden, Woodbridge: Antique Collectors Club, 2010.
14 *The Turkic speaking peoples: 2000 years of art and culture from Inner Asia to the Balkans*, ed. Ergun Çağatay, Doğan Kuban, Munich: Prestel, 2006.
15 *Kalenderhane in Istanbul : the buildings, their history, architecture, and decoration: final reports on the archaeological exploration and restoration at Kalenderhane Camii 1966-1978*, ed. Cecil L. Striker and Y. Doğan Kuban; with contribution by Albrecht Berger et al., Mainz: von Zabern, 1997-2007.
16 Veriler, "*wordcat.org*"tan alınmıştır. Türkiye kütüphaneleri hariç tutulmuştur. Kütüphane sayıları, tarama yapılan tarihlere ve kitap isimlerinin farklı yazılmış olmasına bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir.

Doğan Kuban'ı Anarken

JALE ERZEN

DOĞAN KUBAN İLGİ ALANINI MİMARLIK İLE SINIRLAMAYAN, TÜRK MİMARLIK DÜŞÜNÜRLERİ ARASINDA MİMARLIĞI GENİŞ BİR SANATSAL PERSPEKTİF İÇİNDE GÖREBİLEN, AYNI ZAMANDA HER SANATLA İÇTENLİKLE İLGİLENEN BİR AYDIN OLMUŞTUR.

Çoğumuzun hocası Profesör Doğan Kuban Eylül 2021'de aramızdan ayrıldı. Türk ve İslam Mimarlığının ve sanat aleminin yaklaşık üç çeyrek asırdır başlıca düşünürlerinden ve uluslararası düzeyde tanınan tarihçi ve mimar idi. 1974'de ODTÜ'ye girdiğimde onun doktora öğrencisi oldum ve müteakip birçok yıl kendisini hayranlıkla ve dostlukla izledim. Yaklaşık bir asırlık yaşamının sona ermesi mimarlık camiası için büyük bir kayıp.

Doğan Kuban, Cumhuriyetin erken yıllarında Batı ve Doğu eğitimi almış birçok aydın gibi kompleks bir kişiliğe sahipti. İleri zekâsı, sonsuz merakı, her konu hakkında bilgi edinme tutkusu, coşku ile savunduğu Atatürkçülüğü ve milliyetçiliği ona aydınlarımız içinde en renkli ve çekici bir şahsiyet kazandırmıştı.

İstanbul Teknik Üniversitesi'nde hocalığa başladığı ellili yıllardan itibaren Doğan Kuban mimarlık yazınımıza önemli katkılarda bulundu. Öncelikle, o güne kadar eleştirel ve kıyaslamalı olmaktan çok uzak, genellikle tarifçi denilebilecek mimarlık söylemimize farklı bir nitelik kazandırmış, yapılara tarihsel ve strüktürel nitelikleri yanında fenomenolojik ve hermeneutik olarak, yani deneyimsel ve sezgisel derinlikten bakabilmiştir. Doğan Kuban ilgi alanını mimarlık ile sınırlamayan, Türk mimarlık düşünürleri arasında mimarlığı geniş bir sanatsal perspektif içinde görebilen, aynı zamanda her sanatla içtenlikle ilgilenen bir aydın olmuştur. Türk Sanat Tarihi üzerine erken yaşlarda yayınladığı kitapları yıllar boyu sanat tarihimizin başlıca el kitabı olmuştur.

Doğan Kuban'ın Mimar Sinan eserleri, Selimiye ve Divriği Şifahane ve Camisi üzerine yazdıkları kapsamlı bir bilim ve tarih anlayışı ötesinde tutkulu bir sevgi gösterir. 1974 yılında yurtdışından eğitimden döndüğümde asistan olarak girdiğim fakültedeki hocaların sanatla ilgilenmedikleri beni şaşırtmıştı; buna karşın Doğan Kuban resim ile, müzik ile ilgilendiği gibi okumalarını da birkaç dilde sürdürürdü.

Doğan Kuban'ın Türkiye'de mimarlık ve sanata katkıları üzerinde söylenecek çok şey var. Öte yanda, ülkemizdeki eleştiri yokluğu bu önemli aydınımıza özeleştiri eksikliği vermiştir. Paris'te doğan, İtalya'da eğitim gören, Amerika'da hocalık yapan bir aydının çok mütevazi olabileceği yerde aksine gelişmesi, kendi kusurundan çok, politik dünyamızda da gördüğümüz kronik bir doğulu zaafımızla ilgilidir. Doğan Kuban'ın layık olduğu hayranlık etrafındakilerle eşit ve açık ilişkiler kurmasına engel olmuş, genellikle paylaşılmayan söylemlerle sürmüştür. Öte yandan, Doğan Kuban kendine sevgi ve yakınlık gösterenlere her zaman kucak açmış, cömert davranmış, bilgi ile donatmış ve unutulmayacak güzel anılar kazandırmıştır.

Doğan Kuban'ı Teknik Üniversite'de Dekanlık yaptığı, Mimarlık Tarihi ve Restorasyon kürsüsünün başkanı olduğu yıllarda anımsamak güzel günleri geri getiriyor. Mimar Sinan üzerinde doktoramı yaparken birlikte kaç defa Süleymaniye'ye gitmiş hayranlıklarımızı paylaşmıştık; yolda bir kavun sergisi görür, elinde kavunla güle güle yürür, güzel yapıları gezerken duyduğu keyfi çevresine yayardı. Mimariye olan tutkusu pek az akademisyende görülebilirdi. Boylu boslu, gösterişli, gür sesli, öz güvenli tavrıyla herkesi çevresine çeker, saatlerce keyifle konuşurdu. Kuşkusuz, doğanın ihsanlarıyla büyümüş birini alçak gönüllü olmamakla suçlamamak gerekir. Bunları daha çok saygımı ve sevgimi doğrulukla ifade etmenin değerine inandığım için ve tarihe saygı için yazıyorum.

Doğan Kuban, kuşkusuz, Türk kültürünün unutulamayacak ender büyüklerinden oldu ve katkılarından her zaman yararlanacağız.

JALE ERZEN – ODTÜ MİMARLIK FAKÜLTESİ EMEKLİ ÖĞRETİM ÜYESİ

Hocam Doğan Kuban

İLKNUR AKTUĞ KOLAY

MİMARİ DÖNEMİN YAPIM ÖZELLİKLERİNİN YANI SIRA BU ÖZELLİKLERİN ORTAYA ÇIKMASINA NEDEN OLAN TARİHİ, SOSYOLOJİK, EKONOMİK, KÜLTÜREL OLGULARIN DA İNCELENMESİ GEREKLİLİĞİNİ ORTAYA KOYMUŞ BİR AKADEMİSYENDİ.

Her ne kadar yazımın başlığında günümüzde yaygın kullanımı olan "hocam" sözcüğünü kullansam da, öğrencilik yıllarımızda ve daha sonra da Doğan Kuban'a hitap tarzımız hep Doğan Bey'di. O dönemlerde Fakültemizde profesörlere "bey", doçent ve asistanlara ise "abla" veya "ağabey" denirdi. Doğan Bey'in öğrencisi olmadan önce lisede sınıf arkadaşım olan kızı Mine Kuban Yücel'den ismini duymuş ve mimarlık tarihçisi olduğunu öğrenmiştim. Mimarlık Fakültesine 1971-72 öğretim yılında başladım. Doğan Bey ile ilk karşılaşmamız 1972 bahar yarıyılında "Mimarlığa Giriş" dersindeydi. İlk dersten sonra "bu sınıfta bizim kızın bir arkadaşı varmış, kim?" diye sordu. Ben elimi kaldırdım, "tamam" dedi ve bu kendisi ile ilk konuşmamız oldu. Bu derste mimarlık tarihi kavramları ve tarih boyunca karşılaşılan mimarlık dönemlerinden örnekler tanıtılmıştı. Doğan Bey ile ikinci karşılaşmamız 1972 yılı bahar yarıyılında Türk Mimarlığı dersiydi. Bu ders kapsamında bir hafta diğer dersler yapılmaz ve Edirne, İstanbul, İznik ve Bursa'ya gezi yapılarak buralardaki Osmanlı yapıları yerinde incelenerek ders yapılırdı. Geziden önce öğrencilere göreceğimiz yapıların planlarının föy formatında çizimi ödevi verilmişti. Bu planları kürsüdeki kitapları kullanarak hazırlamamız istenmişti. Kürsüde bu çizimleri yaparken bütün sınıf kürsüde bulunan herkesi yakından tanıma fırsatı bulmuştu. Geziyi de hemen hemen tüm kürsü elemanlarının katılımı ile yapmıştık. Bu mimarlık tarihi gezisi bizim sınıfın hala unutamadığı, kürsü öğretim üyelerini, diğer kürsü çalışanlarını ve mimarlık tarihini çok sevmesini sağlayan bir etkinlikti.

1973 Bahar yarıyılı Türk mimarlık tarihi gezisi, İznik
Sema Kubat Arşivi

Doğan Kuban 1974-1977 yılları arasında Mimarlık Fakültesi Dekanı oldu. Bu süre tüm Türkiye'de olduğu gibi İstanbul Teknik Üniversitesi'nde ve Rektörlük makamının Taşkışla'da olması nedeniyle Fakültemizde de olaylı yıllardı. Rektörlük önünde öğrenciler protesto için toplandığında rektör Doğan Bey'i çağırıp öğrencilerin dağıtılması görevini ona vermişti. Doğan Bey öğrencileri dağıtmak için onlara bir komisyon kurularak sorunları ve isteklerinin karşılıklı görüşerek çözümleneceği sözünü verip dağılmalarını sağladı. Komisyon hatırladığım kadarıyla Metin Sözen ve Mete Ünügür'den oluşuyor ve her öğlen saatlerinde 213 numaralı derslikte toplanıyordu. İlk toplantıya kalabalık bir öğrenci grubu geldi sorunları ve isteklerini sundular. Komisyon üyeleri çözüm önerilerini sordu ama somut bir yanıt veremediler ve zamanla toplantılara katılan öğrenci sayısı azaldı ve toplantılar yapılamadı. Fakat rektörlük önündeki protesto gösterileri de yapılmadı. Bu olaylı yıllarda sık sık okulun kapanması nedeniyle bizim sınıf bir sene fazla okumak durumunda kaldı. Bu uzama Doğan Bey'in vermekte olduğu devrim tarihi dersi nedeniyle oldu. Bizim sınıfın çok sevdiği bir dersti devrim tarihi dersi. Ders kapsamında çeşitli kitaplar da okuyup tartıştık. Bunlardan biri *Nutuk* idi. Hiçbirimiz o tarihe kadar *Nutuk*'u okumamıştık. Ayrıca bu derste Niyazi Berkes, Stefenos Yerasimos gibi Geç Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi ile ilgili yazılar yazan birçok yazarı tanıdık ve o dönemler hakkında bilgilendik. Doğan Bey 1 Mayıs 1977 günü bütün sınıfı evinde çaya davet etti. Sınıfımız 71 kişiydi ve hepimiz bu davete gittik. Evde çay ve kurabiye ikramından sonra Anadoluhisarı sırtlarına çıkarak bize İstanbul ve Boğaz'da günümüz yerleşmeleri hakkında bir konuşma yaptı. Sanıyorum Doğan Bey de bizim sınıfı sevmişti. 1977 yılında mezun olduğumuz gün de Taşkışla'da öğretim üyelerinin dinlenme mekânı olan 330 numaralı mekânda bizim sınıfa bir mezuniyet çayı düzenlemişti. Lisans öğrenimimiz sırasında

bizim sınıfın tüm öğrencileri özellikle Türk mimarlık tarihi dersi gezisi ve son seneki devrim tarihi dersi nedeniyle Doğan Bey ile çok yakınlaşmıştık.

Mezun olduğum yıl 1977 sonbaharında mimarlık tarihi kürsüsünce yürütülen Restorasyon Programında yüksek lisans öğrenimine başladım. Tez yürütücüm Doğan Bey'di. O yıllarda İtalya'nın Bologna kentinde tarihi yapıların onarım ve sıhhileştirme çalışmaları yapılıyordu. Sıhhileştirme çalışmaları kapsamında yapılara sulu hacımlar yerleştiriliyordu. Doğan Bey'in yönlendirmesi ile "Ahşap Konutlara Yerleştirilecek Bir Sulu Hacım Ünitesinin Geliştirilmesi" başlıklı yüksek lisans tezini 1979 yılında tamamladım.

Yüksek lisans programından mezun olduğum sene doktora programına başladım. Doktora çalışmamı Doğan Bey ile yapmak istiyordum. Doğan Bey Amerika Birleşik Devletleri'ne gideceğini, doktora çalışmamı başka biri ile yapmamı önerdi. Israr edince de ABD'de kalma süresinin uzayabileceğini bu nedenle benim çalışmamın aksamaması için bu durumda benim doktora tezimi yürütecek biri ile de görüşerek anlaşmamı istedi. Doktora çalışması yapmak istediğim konuyu kabul etmişti. Doktora çalışmalarım sırasında Doğan Bey'in yürüttüğü çeşitli çalışmalarda da bulundum. 1979-1981 yılları arasında Safranbolu koruma imar planı çalışmaları kapsamında Safranbolu'da alan çalışmaları ve kürsüde verilerin haritalara işlenmesi, anıt fişlerinin hazırlanması vb. işlerde çalıştım. Görevim daha çok işlerin organizasyonu ve proje için bakanlıktan verilen parayı alıp gerekli harcamaları yapmaktı. Projenin bitimine yakın ülkede baş gösteren ekonomik kriz nedeniyle bakanlıktan alınan son para azaltılmış ve projenin masrafları karşılanamaz hale gelmişti. Durumu o sıralarda ABD'de olan Doğan Bey'e bildirdim. Doğan Bey projenin bitmesi için gereken parayı ABD'den yollayarak kendi bütçesinden karşıladı. 1979-1980 yılları arasında Uluslararası İslam Tarihi Sanatı ve Kültürü Araştırmaları Merkezi (IRCICA) başkanı olan Doğan Bey merkezin kurulma çalışmalarını yapmıştı. Safranbolu koruma imar projesi nedeniyle IRCICA'da Doğan Bey'le zaman zaman görüşmemiz oluyordu. Benim anılarımda merkezin kitaplığının kuruluşundaki çabaları yer tutuyor. Kitaplığa çok sayıda kitap alımı yapılmıştı. 1980-1981 yılları arasında Massachusetts Institute of Technology'de konuk öğretim üyesi olan Doğan Bey'in İstanbul'a dönmesinden sonra yanında çalışmaya başladım. İlkbahar aylarında Anadoluhisarı'ndaki evinde *Kalenderhane* kitabında yayınlanacak çizimlerin baskı için yollanacak kopyalarını çizdim. Bu çalışmalarım sırasında Sabiha Hanım öğle yemeği ve saat 5'te de çay sofrası hazırlardı. Sonbaharda da Taşkışla'daki odasında İngilizce yazılmış bir makalesini Türkçeye çevirdim. Bazı yazılarını daktiloya çektim. İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı'na araştırma görevlisi olarak girdiğim 1982 yılı kış aylarına kadar Doğan Bey'in yanında çalıştım.

Araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladığım yıl Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) kurulmuş ve üniversitelerde çeşitli düzenlemeler yapılmıştı. Maçka Mimarlık ve Mühendislik Fakültesi bölümleri de ilgili Fakülteler ile birleştirilmişti. Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Kürsüsü de ikiye ayrılarak Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı ve Restorasyon Anabilim Dalları oluşmuştu. Doğan Bey Restorasyon Anabilim Dalı başkanı olmuş, ben mimarlık tarihi doktora konum ile çalışmalarıma Doğan Bey ile devam ediyordum. YÖK'ün getirdiği doktora öğrenimi şartlarına göre bir derse ihtiyacımız vardı. Doğan Bey doktora öğrencileri için o yıllarda yayınlanmış olan "1640 Tarihli Narh Defteri" kitabındaki inşaat malzemelerinin incelenmesi ile ilgili bir ders açtı. Bu ders kapsamında Nadide Seçkin ile çok severek kapsamlı bir ödev hazırladık. İleriki yıllarda doktora çalışmam bittikten sonra bu konuda çalışacağımı söylediğimde Doğan Bey çok uzun soluklu bir çalışma olur, farklı konularla da ilgilen diyerek beni uyarmıştı. Bu konu ile yıllar boyunca yan uğraş gibi ilgilendim ve Doğan Bey'in uyarısının çok yerinde olduğunu da gördüm.

Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Anabilim Dallarının bir araya geldiği yılbaşı toplantılarına emekli olana kadar Doğan Bey de katılırdı. Okuldayken ve emekli olduktan sonra da karşılaştığımızda hangi konuda çalıştığımı sorar ve o konularda görüşlerini bildirirdi. Son yıllarda benim dönemlerimin dokto-

Doğan Kuban'ın evinde çay daveti, 1 Mayıs 1977
Deniz Kayabay Arşivi

Taşkışla orta bahçede Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı ve Restorasyon Anabilim Dalı toplantısı, 2000

ra öğrencileri ile ilkbaharları ziyaretine gidiyorduk. Konuşmalarımız genellikle yaptığımız çalışmalar ile ilgiliydi. 1 Mayıs 1977 tarihinde Doğan Bey'in evine davet ettiği 1971 girişli sınıf arkadaşlarımdan tüm sınıfı temsilen bir grup 42 sene sonra 1 Mayıs 2019 tarihinde Doğan Bey'i ziyaret etti.

Doğan Bey mimarlık tarihine çok yönlü bakan bir bilim adamıydı. Mimari dönemin yapım özelliklerinin yanı sıra bu özelliklerin ortaya çıkmasına neden olan tarihi, sosyolojik, ekonomik, kültürel olguların da incelenmesi gerekliliğini ortaya koymuş bir akademisyendi. İyi bir gözlemciydi, dönem özelliklerini tespit edip yayınlarında genel yorumlar yapmıştır. Fakat gene bu yayınlarında bu dönem özelliklerinin desteklenmesi veya anlaşılması için yapılması gereken diğer araştırma konularını da önermektedir. Örneğin "*Sinan'ın Sanatı ve Selimiye*"[1] kitabında Sinan'ın yapılarında kullanılan profiller, örtü sistemleri vb. gibi konuların araştırılmasını önermiştir. Bir el kitabı olan ve birçok baskısı da yapılmış olan "*100 soruda Türkiye Sanat Tarihi*"[2] kitabında da antik dönemden son döneme kadar Türkiye'de görülen tüm mimari dönemler için hala araştırılması gereken birçok konuya da bu anlamda değinmiştir. Doğan Bey her türlü şart altında çalışabilen biriydi. Anadoluhisarı vapurunda da, Edirne gezisi otobüsünde de seyahat sırasında yazılarını küçük not defterlerine yazdığına şahit olmuştum. Mimarlık tarihi alanında geniş bir birikime sahip olan Doğan Kuban bu birikimini yayınları ile geniş kitlelere ulaştırmış, bu birikimini yakın çalışma arkadaşları ile de paylaşmıştır. Ayrıca yetiştirdiği doktora öğrencileri ile de iletişimini sürdürmüş ve onlara daha sonraki çalışmalarında da yön gösterici olmuştur.

İLKNUR AKTUĞ KOLAY - İTÜ MİMARLIK FAKÜLTESİ EMEKLİ ÖĞRETİM ÜYESİ

DİPNOTLAR

1 Doğan Kuban, (2011), *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
2 Doğan Kuban, (1981), *100 Soruda Türkiye Sanat Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

DEMOKRAT PARTİ'DE PARTİ İÇİ MUHALEFET (1946-1960)

Kendisi de Cumhuriyet Halk Partisi'nin içinde muhalefet hareketinin sonucu olarak kurulan Demokrat Parti'nin tüm siyasi hayatı boyunca parti içi mücadeleler yaşanmıştır. Bu mücadeleler sonucunda Demokrat Parti içinden Millet Partisi, Öz Demokrat Partisi, Türkiye Köylü Partisi ve Hürriyet Partisi çıkmıştır. Ancak Demokrat Parti içindeki mücadele bunlarla sınırlı değildir. 1951'de Parti Meclis Grubunda 61 milletvekilinin kendi hükümetlerine güvensizlik oyu vermesi, 1955'te yine Meclis Grubunda hükümetin düşürülmesi gibi geniş çaplı muhalif hareketler görülmüştür. Partinin kurucuları ile diğer üyeleri, Meclis Grubu ile Genel İdare Kurulu, partinin kurduğu hükümetler ile Meclis Grubu arasındaki mücadeleler, partinin yerel örgütleri ile merkezi yönetimi arasındaki mücadelelerle eklemlenmiş, partinin örgütleri ve kurulları da kendi içinde bütünlüğe sahip olmamış, her bir kurul ve yerel örgüt iki ya da daha fazla hizbin mücadelesine sahne olmuştur.

Demokrat Parti'de parti içi muhalif hareketlerin yapısı, hedefleri ve politik söylemleri baştan, önceden belirlenmiş olmayıp; ülke konjonktüründeki, partinin genel politikalarındaki ve diğer partilerle ilişkilerindeki değişime paralel olarak şekil almıştır. Bu şekillenmede parti içi mücadelenin kendi dinamikleri (karşılıklı sertleşmeler ya da yumuşamalar, pazarlıklar, verilen ödünler, geri çekilmeler vb.) de önemli ölçüde belirleyici olmuştur. Bu nedenle, bu çalışmada Demokrat Parti'nin siyasi yaşamı boyunca kendi içinde ortaya çıkan küçük ya da büyük tüm muhalif hareketlenmeler, durağan bir neden sonuç ilişkisi içinde değil dinamik süreçlerin parçası olarak ele alınmaya çalışılmıştır.

Online Satış: https://tarihvakfi.org.tr/kitaplar/

Tarih Vakfı Yurt Yayınları
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10 34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr
TARİH VAKFI

Doğan Kuban ve Türk Mimarlık Tarihi Kavrayışında Kibir Dilinin Yıkılışı

UĞUR TANYELİ

TÜRKİYE'DE MİMARLIK TARİHÇİLİĞİNİN TARİHİ KUBAN'DAN ÖNCE VE SONRA DİYE İKİ EVREYE AYRILARAK ELE ALINMALIDIR; ONUN ÖNEMİ BU DENLİ YAŞAMSALDIR.

Doğan Kuban'ın Türk mimarlık tarihçiliğindeki önemini pek çok biçimde yorumlamak ve değerlendirmek mümkün. Burada katkılarından sadece birinden söz edeceğim. Kuban'ın yaklaşık 1870-1970 aralığında ortama egemen olan ve mimarlık tarihi kavrayışını ve yazımını koşullandıran psikososyal iklimin değişimi bağlamındaki rolünü tartışmayı deniyorum. Bu açıdan Kuban kendi çağdaşlarının önemli kesiminden radikal biçimde ayrılır. Türk mimarlık tarihçiliğinin normalleşmesi ve akademik bir dinginliğe kavuşması alanında öncüdür. Eski psikososyal yapının yerini epey yavaş bir tempoyla daha sakin, özgüvenli ve dünyaya daha açık olan yenisine bırakması açısından katkısı çok önemlidir. Daha da fazla entelijensiyaya egemen olan naifliğin yerini yeni bir psikososyal duruma terketmesini tetiklemesi açısından önemlidir.

Kısaca özetlemek için, eski ve Kuban'la başlayan değişime işaret eden iki karşıt yaklaşıma örnek olarak Tanpınar'ın ve Kuban'ın yaklaşık aynı konuya yönelik yorumlarını karşılaştırmak mümkün.

Tanpınar "Beş Şehir"de şöyle der: "O devirde [ki, bununla kastettiği modernleşme/Batılılaşma öncesidir] Türkiye kendi kendine yetiyordu. Bütün Şarkın gözü, milli hayatın en küçük pas lekesi değmemiş aynası olan ve zevkinde tamamiyle milli olan İstanbul'da idi. (...) O kadar her cüzü birbirini tutan hayatımız vardı; bu hayatın arkasında öyle bir şuurlu ruh yaşıyordu ki bu terkipte en küçük bir çatlağa hiç kimse razı olamazdı. Dışarıdan gelecek bir tesire sade Garp için değil, Şark için de kapalıydık. İskolastik tahsile, dini tesirlere rağmen Arap zevki imparatorluğa girememişti. Kaldı ki edebiyatımıza üç asır örnek olan İran bile bizden ayrı ve uzak telakki edilmeye başlanmıştı."[1]

Kuban tam aksine Osmanlı'da aynı yer ve zamanda ortak bir estetik dile sahip toplumsallıkların yeşerip yeşermediğini tartışmaz. Hatta genelde böyle bir içtutarlılıklı kültür kavramından kuşku duyduğunu da belirtmez. Onun gözlemi, Osmanlı'da sözkonusu kültürel disipline tanıklık edemeyişimiz doğrultusundadır. Tanpınar'ın geçerliliğine inandığı argüman "O kadar birbirini tutan hayatımız vardı" şeklindeyken, Kuban böyle bir hayatın herhangi bir zamanda varolduğuna emin değildir. O nedenle Osmanlı mimarlığını diğer kültürel ve sanatsal pratiklerden yalıtır. Ona göre Osmanlı mimarlığı diğer sanatlardan farklı bir evrensel kaliteyi temsil eder. Dünya kültürüne Osmanlılar tarafından sadece o alanda katkı yapıldığını iddia eder. Mimarlık onlarla aynı üslupsal temeli paylaşmaz diyecektir[2]. Burada hiç tartışılmayacak, ancak şu da belirtilmeli ki, Kuban Osmanlı'nın ve mimarlığının sadece Türk ve Müslüman olmadığını da bilir.

İlginç ve ironik olan o ki, Tanpınar da Kuban da bugünkü kültürel araştırmalar yazını bağlamında yorumlanırsa yanılırlar. Kültürün içtutarlılıklı bir aksaksız bütün olduğu fikri olsa olsa geç 18. ve erken 19. yüzyılın Herder'den başlayan çizgisinde anlamlıdır. Bugün sınırları ve kapsamı tanımlı ve çelişkisiz böyle bir kültür kavrayışı en azından akademik dünyada unutulmuş gibidir. Artık kültürün bitimsiz melezlenmelerle inşa edildiğini söylemek sadece malumu ilan etmek olur.

Tanpınar'ın ve Kuban'ın tutumları arasındaki çok önemli fark 1930'ların sonlarında yazanın geçmişin yücelik ve mükemmeliyetinden emin olmasına karşılık, 1970'lerde konuşan Kuban'ın buna inanmayışıdır. Tanpınar geçmişi yitirilmiş bir "altın çağ" olarak yorumlar. Daha önemlisi, onu mükemmeliyet ve yücelik tahtından indirilmiş olarak görür. O geçmiş hiçbir yabancı kültüre borçluluk duymayan "mutlak yerli ve milli" bir geçmiştir; onunla ne retrospektif, ne de prospektif olarak kimse yarışamaz. Bu, geçmişi kibirli bir tavırla okumak demektir. Daha Tanpınar çağının hemen öncesinden başlayarak çok yaygın biçimde Osmanlı geçmişi dünya genelindeki muhayyel kültürler yarışını kazanmış olan taraf olarak tanımlıdır. İddia o ki, sonraki yüzyıllarda üretilenler o yarışı yitirmemize neden olmuştur. Tanpınar idealize ettiği, yanlışsız bulduğu, ama sonra yıkılan bir Osmanlı manzarası çizer, onun ıstırabıyla yazar. Sözgelimi, hala kullanı-

labilirliğini sürdüren anıtsal "XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi"nde (ilk baskı: 1949) Tanzimat ve ertesinde önemli hiçbir şey üretilmediğini söyleyebilecektir.

Kuban ise olağan bir historiyografik olgudan ibaret olan, ama sempati duyduğu bir Osmanlı'yı anlatır. Ancak, "Osmanlı altın çağı"nın yüceliğinden hiç emin değildir. Bunu sık sık söylemekten kaçınmaz da. Örneğin, Osmanlı'nın modern coğrafi keşifler çağına, basım teknolojisi devrimine, yeni doğan matematiksel kavrayışa, yeni filizlenmekte olan rasyonalist düşünceye katılmadığını görür. Bu konuda açıklayıcı yorumlar yapmaya girişmez, fakat 16. yüzyıldan söz ederken kibirli bir dille ve övücü bir çocuksulukla konuşmakta hep tereddüt edecektir. Kuban'ın tarihsel önemi bu farkedebilme, teşhis edebilme ve görmezden gelmeme becerisinde gizlidir. Tarihyazım kariyeri boyunca başardıklarının metodolojik ve/veya teorik atılımlar oldukları ya da sanat ve mimarlık tarihi kuramına yeni bir katkı yaptıkları söylenemez. Ancak, sonradan o alana yapılacak katkılar için yolu Kuban'ın açtığı, önündeki kuşaklara kuramsal düşünme imkanları üretmek için fırsat tanımak amacıyla o akademik alanı "temizlediği" iddia edilebilir.

Fakat kendisi teorik meselelerle yoğun biçimde ilgilenmiş gözükmez. Hatta, o konuya ısrarlı bir ilgi de duymuş izlenimini vermez. Onun metinlerinde sanat ve mimarlık tarihçiliğinde yeni imkanlar tanımlamış adların çalışmalarına verilmiş referanslar çok az sayıdadır. Sözgelimi, Gottfried Semper'in mimarlıkta üslup oluşumunu tartıştığı "*Der Stil*"den[3] söz ettiğine hiç tanık olunmaz. Alois Riegl'in 20. yüzyıl başında çok etkili olmuş "*Kunstwollen*" kavramı merkezli kuramsal yaklaşımına[4] değinen bir dipnot verdiğini de sanmıyorum. Heinrich Wölfflin'in morfolojik analiz eksenli denebilecek üslupsal değişim anlatısına[5] da hiç başvurmamıştır. Ondan hareket eden ve 19.-20. yüzyıl mimarlıklarını yorumlayan Sigfried Giedion'u refere ettiği bir metnine de rastlamadım. Kendi yaşıtlarını da kuramsal tartışma repertuarına kattığını sanmıyorum. Manfredo Tafuri'ye veya Reyner Banham'a hiç değinmemiştir. Banham'ın sadece modern dönemle ilgilenmiş olması bunu bir ölçüde olağan gösterebilir, ancak Tafuri'nin Rönesans'tan 1980'lere dek uzanan çok geniş araştırma alanını dikkate almış gözükmez. Daha yeni kuramsal katkılaraysa artık akademik yaşamının son evresine isabet ettikleri için muhtemelen yabancıydı.

Dolayısıyla Kuban'ın önemi benim psikososyal diye nitelediğim bir katkıdır. Tarihyazım metodolojisini değil, ülkeye egemen tarih kavrayışını reforme eder. Şöyle bir tarihsel özet verilebilir: Türk mimarlık tarihçiliğinin erken dönemi doğrudan mimari sorunsallarla ilgilenmekten çok, ulusalcı kaygıların güdümünde bir düşünsel altyapıyla karakterize olur. Ne var ki, üzerinde çok durulmuş bu sorunsala dünya genelinde yaygın "ulusalcılıklar kervanına Türkiye de katıldı" argümanıyla yaklaşmak yetersiz kalır. Türkiye'de ulusalcı ideolojik güzergahın sadece mimarlık tarihi alanında bile buraya özgü ve ayrıksı tarafları vardır.

Buradaki ulusalcı ruh hali Türklerin haksızlığa uğramış ve mağdur edilmiş bir toplum olduğu inancında temellenen 19. ve 20. yüzyıl psikozunun uzanımıdır. Uzun zaman boyunca Osmanlı/Türk ortamında üretilmiş neredeyse tüm historiyografik anlatılar 17. yüzyıldan başlayan bir kayıplar ve yenilgiler silsilesinin ve Avrupa karşısında duyulan aşağılanmışlık kaygılarının izlerini taşır[6]. Üç yüzyıldır batıda ve kuzeyde girişilen hemen her savaş ve dolayısıyla topraklar kaybedilmiştir. Bunun buradaki sonucu, siyasal ve askeri kayıpları mimarlık, sanat ve genelde kültür alanına da yansıtarak düşünmeye yol açan psikososyal kaygılar geliştirmek olur. Kültürel üretimi küçülen Osmanlı sınırları bağlamında kalitesi düşen bir alan olarak nitelemektir bu. Üstelik, geçmişte "kendine yeterli" ve içtutarlıklı bir bütün olduğuna inanılan Osmanlı/Türk kültürü ve mimarlığı giderek yabancılardan, Avrupa'dan etkilenmekte, eski denge ve mükemmelliğini kaybetmektedir. Bu tahayyül sayesinde 19. ve 20. yüzyıl Osmanlı/Türk kültür kavrayışı çok büyük oranda taklit paranoyasıyla yaralıdır. Olağan bir kültürel değişim süreci arıza olarak nitelenmektedir artık. Geçmiş ise bu arızadan uzak, benzersiz bir başarılar silsilesi olarak açık veya örtük biçimde bir kibir diliyle yorumlanacaktır. Bugünden duyulan rahatsızlık, geçmişin parlatılmasıyla dengelenmeye çalışılır.

Daha 1873'te Osmanlı mimarlık tarihine ilişkin ilk yayın olan "*Usul-i Mimari-i Osmani*"den başlayan bir güzergahtır bu. Sözkonusu kitabın girişinde çok uzun ömürlü olacak ilk historiyografik saptama yapılır. İddia odur ki, 3. Selim döneminden başlayarak Osmanlı'ya Avrupa kökenli mimarlar davet edilmiş; onlar ve yerli Gayrimüslim mimarlar Osmanlı mimarlığının Mimar Sinan tarafından oluşturulmuş esaslarını bilmedikleri için bu topraklarda bir mimari yıkıma neden olmuştur.[7] Dile getirilen bu argümanda çok uzun sürecek dört rota çizilmiş gözükür: Birincisi, Osmanlı mimarlığı değişmemiş ama giderek bozulmuştur. İkincisi, bozulma dış etkiler ve onların içteki paydaşlarının eliyle gerçekleşmiştir. Üçüncüsü, Osmanlı mimarlığının bir doruğu vardır ve Yükseliş Dönemi denilen muhayyel tarih aralığıyla örtüşür. Dördüncü olaraksa, bu doruk Mimar Sinan adlı bir yüce kişiliğin ürünüyle tanımlıdır.

Bunun dünya genelinde benzersiz bir ulusal mimarlık tarihi yazma yaklaşımı olduğu aşikar. Historiyografik akademik literatürde genelde kayıp ve yıkım eksenli bir mimarlık tarihi yazımının izleri çok ender görülür. Özellikle de muhayyel bir mükemmellik evresinden uzaklaşma ve bozulma şeklinde yazılmış mimarlık tarihleri en azından 20. yüzyılda yoktur. Uzak benzerleri sadece 19. ve 20. yüzyıl mimarlığının tarihi Giedion çizgisinde yazılırken ortaya çıkar. Şöyle ki, Avrupa ve ABD için 19. yüzyıl mimarlığı eklektisizmlerin ve tarihselciliğin varettiği bir yozlaşmayla yaralıdır. Öncü mimarlar geç 19. yüzyıldan başlayarak onunla savaşmış ve doğru yolu/yolları göstermeye çalışmıştır.[8] Kuşkusuz bunun tam karşıt historiyografik rota çizen bir alternatifi de vardır: Modernliğin/

modernizmin getirileri de aynı savaş mitolojisi çerçevesinde 20. yüzyıl ortalarına kadar lanetlenecek, en azından eleştirilecektir. Teorik ciddiyeti tartışmasız bir tarihçinin, Sedlmayr'ın "*Verlust der Mitte*"si tam da bu tarihsel "arıza"yı izah etme çabasıdır.[9] Ne var ki, bu iki karşıt rotada da belirli bir dönemin yüceltilmesi yaklaşımıyla karşılaşılmaz. Doğru ve başarılı bulduklarını parlatmak adına, başka yaklaşım, toplum ve mimarileri beğenmeyen bir kibir dili üretmezler. Sözgelimi, Kuban öncesinde Türkiye'de çok sık yapıldığı gibi Bizans'ı küçümsemek suretiyle ardılını yüceltmeye yönelmezler. Kuban ise akademik bir soğukkanlılıkla yazar. Türkiye tarihyazım ortamındaysa yazarlar 15. ve 16. yüzyıl Osmanlı mimarlığı dışında neredeyse içte dışta hiçbir şeyi beğenemezler.

Belli ki, Osmanlı/Türk ortamındaki yozlaşma ve yanlışlardan kurtuluş anlatıları onlardakinin aksine morfogenetik ve kültüralist ve Sedlmayr'ınki gibi epistemik denebilecek bir yolda üretilmeyecektir. Buradaki değişim öyküsü neredeyse tartışılmaz bir resmiyet kazanacak yükseliş-duraklama-çöküş dönemlemesiyle bağlantılıdır. Onunsa yukarıda da belirtildiği gibi, Osmanlı'nın egemenlik alanındaki daralmayı ana parametre sayan siyasal tarih yaklaşımı çerçevesinde üretildiği artık çok harcıalem bir gerçek.

Bunun naif bir historiyografik yaklaşım olduğu aşikar. Sözkonusu naiflik Doğan Kuban'a kadar devam edecektir. Hatta, Avrupa için üretilmiş "Ortaçağ naifliği" teriminin Osmanlı/Türk ortamında Kuban'ın yapacağı devrime kadar geçerli sayılabileceği söylenebilir. Öncelikle Osmanlı/Türk naifliğinin kapsamlı bir tarihi yazılmalıdır. Sayısız somutlaşmaları vardır. Çocuksu bir dille düşmanlar belirlemek, suçlulara işaret etmek, ideal bir durumdan bozularak uzaklaşma savı, karşılaşılan yeni durumlara yalın argümanlarla artı-eksi kutupsallığıyla açıklamalar getirmek ve hepsinden önemlisi, sürekli hakkı yenmişlik diliyle yakınma üretmek bu naifliğin sayısız uzanımlarındandır. Ortaçağ naifliğinin ana ekseni olan kötümserlik Türkiye'de uzun süre aşınmayacaktır ve hala zihinlerden silindiği söylenemez. Hepsinden önemlisi, tüm çağları tek bir geçmiş ve bugünde birlikte kavrayan tarihsellik yaklaşımı, anakronizm[10] burada ölmüş sayılmaz.

Burada kısaca özetlediğim naiflik bir psikososyal durumdur; kişisel değil toplumsaldır. O naiflik sayesinde güncel aşağılanmışlık ve yitirmişlik endişesi bir tarafta, kibir ve eskinin kıyaslanmaz yüceliği savı öte tarafta Türkiye'de tarihçilik kavrayışını yönlendirir. Kibir dili aşağılanmışlık psikozunu kompanse etme ya da sağaltma mekanizması gibi biçimlenmiştir. Dolayısıyla, bu kavrayış pratikte bir tür "Janus baltası" olarak çalışır. Bir yüz bir aşağılık kompleksini tanımlar, diğer yüzse kendi yücelik ve özdeğerliliğinden kuşku duymayan, kendi benzersizliğinde sürekli ısrar eden bir kibirin ortaya çıkmasıdır. İki yüzü de Kuban tarafından açık ve örtük argümanlarla köreltilecek bir Janus baltasıdır bu. Sayısız somutlaşmalarını bir oranda kronolojik bir çerçevede ancak kısaca özetleyebilirim.

Kuban'a kadar Osmanlı öncesi dönemin Anadolu mimarlığı için sadece saptamalarla yetinilmiş, ama kökenler, bağlantılar ve "ötekiler"den öğrenilenler üzerine konuşulmaz olmuştur. Osmanlı öncesine yönelik estetik parlatmalar da görülmez. Bir örnek vereyim: Henüz araştırma görevlisiyken bir sanat tarihi sözlüğü yazmıştım. Doçentlik başvurum için yazdığı olumsuz raporda Ankara'dan bir profesör yerel Hristiyan mimari geleneklerinin izlerine kabaca değindiğim için beni eleştiriyordu. Bu yaklaşım Kuban'a kadar Osmanlı öncesini araştırma iştahını düşürmüş, dönemin ürünlerine yönelik sempatik bir bakışı bile imkansız kılmıştır. Osmanlı öncesi dönem Osmanlı kadar "yüce" sayılmadığı için tarihçiler onun içinde

övgüye değer ürün bulamamış gibidir. Bu erken dönem mimarlığının ortaya koyduğu meseleleri sorunsallaştıran ilk kişi Kuban olacaktır. "*Anadolu Türk Mimarlığının Kaynak ve Sorunları*"nı yazar.[11] Ortaçağ Türk mimarlığını Orta Asya çadırlarından boşaltıp Anadolu'da başlatmanın mümkün olmadığını ilk söyleyen olacaktır.

Aynı yargı başka bir biçimde Erken Osmanlı mimarlığı için de yinelenebilir. Bizans-Osmanlı süreklilIği anlatısı dönemin psikososyal ikliminde ve kibir dili çerçevesinde konuşulmazlığın sınırları içinde kalacaktır onyıllar boyunca. Konuşurkense Bizans'ı küçümsemek çok uzun süre tek yaklaşım olur. Sözgelimi, İsmail Habib Sevük 1953 yılında yaklaşık şöyle yazabiliyordu: "Biz İstanbul'u sadece askerlikle değil, üstün medeniyetimizle fethettik". Bu psikososyal zeminde Bizans'la çok belirgin ilişkilenmeler gösteren kimi yapıların bu niteliklerinden söz eden ilk doktorayı Doğan Kuban yaptırtacaktı. Ahmet Ersen'e ait bu doktora için[12] Kuban-Ersen diyaloğuna onunla aynı odayı paylaştığımızdan ötürü tanık olmuştum. Ersen "bu apaçık etkilerden söz etmeli miyim, belirli çevrelerden çok eleştiri çeker mi" gibi bir soru sormuştu. Kuban'ın yanıtı, "bunları gözlemlediysen tabii ki sözünü etmen ve yorumlaman gerekir" şeklindeydi. Yıl 1983'tü. Onun öncesinde, örneğin Ayverdi sayısız yapıda apaçık gözüken Bizans'la olan erken mimari ilişkilerden söz etmemek için akrobatik bir hüner gösteriyordu. Görmezden gelinemeyecek morfolojik ve teknik bağlantılarla karşılaştığında konuyu şöyle çözümlemeye çalışacaktı: "Sırf maddede benzerlik aramak, dışını görüp içini görmemek demekdir; pek noksan kalmaya mahkum bir çalışma tarzı olduğu aşikardır. Biz kitabımızda, eserin maddi yapısı kadar, deruni havasını, ruhunu ve ma'nasını aramaya cehd etdik."[13]

Bizans'la karşılaşma gibi, Avrupa ile karşılaşma da Kuban'a kadar netameli bir historiyografik alandır. 20. yüzyıl ortalarında bile Osmanlı Baroğu'nun öneminden konuşmak bir yana, onun yozlaşma olduğu savı geçerli kalır. Örneğin, Leman Tomsu "*Bursa Evleri*" adlı kitabında[14] 18. yüzyıldan sonra yapılmış evlerin Avrupa etkileriyle değer yitimine uğradığını iddia ediyor, onları kayda değer bulmayarak anlatıma girişiyordu. İronik olan, örneklediği evlerin hemen tamamı erken 19. yüzyıl yapılarıydı. Kuban ise daha ilk kapsamlı çalışmasında Osmanlı Baroğu'nun önemi üzerinde yazma cesaretini gösterir.[15]

19. yüzyılı temize çıkarmak bundan da zor olmuştur. Ancak 1980 eşiğinden itibaren genelleşebilir. Yine de bu yargıyı tereddütle dile getirmek gerekir. Semavi Eyice 1980'lerde Taksim'de zaten önemli bir tarihsel yapı olmadığını söyleyebiliyordu. Ortodoks kilisesi Aya Triada'yı ve tüm 19. yüzyılı kayda değer bulmuyordu. Bu savın bir başka kibir dili elemanı olduğu kesin. Aynı bağlamda Gayrimüslimlerin Osmanlı dönemindeki mimari üretimi üzerinde durulmaya değmez bir konu olmayı çok yakın zamana kadar sürdürmüştür. Bu bağlamda yine Kuban çevresinden Afife Batur'un rolüne işaret etmek isterim. Konuyu Türkiye ortamına tanıştıran Batur, Kuban'ın varettiği ve domine ettiği İTÜ mimarlık tarihi çevresinde varlık kazanmış biriydi.

Ancak asıl önemli ulusalcı kibir argümanları daha genel bir çerçevede üretilmiştir. Türklerin diğer İslam toplumlarının üretiminden farklı ve daha önemli bir mimari geleneğe sahip olduğu savı çok yinelenmiştir ve hala yinelenir. Ayverdi'nin şu örnek metni ilginçtir:

"Halbuki garbın üstünde durduğu bir Arab ve İran mi'mari eseri, şark mimarisinin bir kolu olmakla beraber, ancak o milletlerin ruhunu akseddirmekdedir. Bunların hepsinden ayrılan Osmanlı Mi'marisi ise, müstakil, orijinal ve kendine has şahsiyeti ile, bütün şark mi'mari san'atlarının üstünde zirveye ermiş, hakim bir san'at şahikasının ta kendisidir."[16]

Bu ifade, kendi kültür ve mimarlığını Doğu ile Batı'dan oluşan muhayyel bir yarılmanın tam ayrıtı üzerinde konumlanmış diye gören ve hepsinden de yüce bulan kibir dilinin açık bir dışavurumu. Giderek azalmakla birlikte sayısız benzerleri hala üretilir. Kuban ise, böyle naif bir dille hiç konuşmayan, buna ısrarla uzak duran, dahası kültürel üretimleri böyle bir yücelik hiyerarşisi içinde kavramayan ilk Türk mimarlık tarihçisidir. Nihai olarak daha önce de defalarca dile getirdiğim bir değerlendirmeyi bir kez daha yineleyeceğim: Türkiye'de mimarlık tarihçiliğinin tarihi Kuban'dan önce ve sonra diye iki evreye ayrılarak ele alınmalıdır; onun önemi bu denli yaşamsaldır.

UĞUR TANYELİ - İSTİNYE ÜNİVERSİTESİ, GÜZEL SANATLAR, TASARIM VE MİMARLIK FAKÜLTESİ ÖĞRETİM ÜYESİ

DİPNOTLAR

1 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, Dergah Yay., İstanbul, 6. Baskı 1979, s. 38-39.
2 Kuban'ın bu yaklaşımı için bkz. Uğur Tanyeli, *Osmanlı Mekanının Peşinde: Sınıraşımı Metinleri 15.-19. Yüzyıllar*, Akın Nalça, İstanbul, 2015, s. 047 vd. ("Osmanlı'da Üslup Bütünlüğü" bölümünde).
3 Gottfried Semper, *Der Stil in den technischen und tektonischen Künsten oder praktische Ästhetik: ein Handbuch für Techniker, Künstler und Kunstfreunde, Band 1: Die textile Kunst für sich betrachtet und in Beziehung zur Baukunst*, Frankfurt a.M., ilk baskı 1860.
4 Alois Riegl, *Die spätrömische Kunst-Industrie nach den Funden in Österreich-Ungarn im Zusammenhange mit der Gesamtentwicklung der Bildenden Künste bei den Mittelmeervölkern*, Viyana, ilk baskı 1901.
5 Heinrich Wölfflin, *Kunstgeschichtliche Grundbegriffe: Das Problem der Stilentwicklung in der neueren Kunst*, Bruckmann, Münih, ilk baskı 1915.
6 Yitirmişlik psikozu için bkz. Uğur Tanyeli, *Mimar Sinan: Tarihsel ve Muhayyel*, Metis, İstanbul, ilk baskı 2020, s. 416-436 ("Yenilmişlik Psikozu ve Sinan" bölümü).
7 Edhem Paşa, Marie de Launay, Montani Efendi, *Usul-i Mimari-i Osmani / L'architecture ottomane / Die ottomanische Baukunst*, İstanbul, 1873, s. 12.
8 Örneğin şu kitap bu mantıkla yazılmıştır: *Sigfried Giedion, Space, Time and Architecture: The Growth of a New Tradition*, Harvard University Press, ilk baskı 1941.
9 Hans Sedlmayr, *Verlust der Mitte: Die bildende Kunst des 19. und 20. Jahrhunderts als Symptom und Symbol der Zeit*, Otto Müller Verlag, Salzburg ve Viyana, ilk baskı 1948.
10 "Ortaçağ naifliği"nde anakronizm için: Margreta de Grazia, "Anachronism", *Cultural Reformations: Medieval and Renaissance in Literary History*, ed. Brian Cummings ve James Simpson, Oxford University Press, Oxford, 2010, s. 13–32. Ortaçağ naifliği kavramına yönelik yeni bir eleştiri içinse bkz. Afrodesia McCannon, "Émile Mâle and Premodern Pleasures: Beauty, Colonial Discourse, and the Middle Ages", *English Language Notes*, 58/2, 2020, s. 64–82.
11 Doğan Kuban, *Anadolu-Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları*, I (sadece bu kadarı yayımlandı), İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 1965.
12 Ahmet Ersen, *Erken Osmanlı Mimarisinde Cephe Biçim Düzenleri ve Bizans Etkilerinin Niteliği*, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 1986.
13 Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mi'mari Çağının Menşe'i: Osmanlı Mi'marisinin ilk Devri*, 1, İstanbul, 1966, s. IX.
14 Leman Tomsu, *Bursa Evleri*, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 1950.
15 Doğan Kuban, *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 1954.
16 Ayverdi, *a.g.e.*, s. IX-X.

Geç Romadan Günümüze Kalenderhane Camisi

AYLA ÖDEKAN

KALENDERHANE PROJESİNDE DOĞAN BEY VE STRIKER BİRBİRİNİ TAMAMLAYAN BİR İKİLİ OLURLAR. STRIKER AĞIRLIKLI OLARAK BİZANS YAPI ARKEOLOJİSİ VE TARİHSEL KONULARLA İLGİLENİR, DOĞAN BEY İSE RESTORASYON VE TÜRK DÖNEMİYLE.

Kalenderhane Camisi kazı ve restorasyon projesi İstanbul Teknik Üniversitesi ile Harvard Üniversitesi iş birliğiyle gerçekleşmiş, Dumbarton Oaks Kurumu tarafından da desteklenmiştir. Çalışma 1966 yılında başlamış 1978 yılına kadar sürmüştür. Başlangıçta yapı hakkında hiçbir bilgi yoktur. Adı ve tarihi ile ilgili bazı söylentiler vardır; ama bu bilgilerin doğruluğu kuşkuludur. Nitekim kazıya başlandıktan sonra şaşırtıcı gerçekler birer birer ortaya çıkmaya başlamıştır. Yapı ve çevresinde yapılan çok ayrıntılı ve titiz bir arkeolojik araştırma sonucu eski bilgiler tümüyle değişmiştir. Bu nedenle, İstanbul'un yalnızca Bizans dönemdeki yapılarıyla ilgili bilgilere katkısı olmamış, Roma döneminden başlayıp günümüze uzanan bir tarihsel süreci sergilemiştir.

Çalışmanın sonuçları, 2 cilt olarak yayınlanmıştır. 1997 de yayınlanan birinci cilt tarih, mimari ve bezeme konularına ayrılmıştır. 2007 de yayınlanan ve buluntuların kataloğu niteliğinde olan ikinci cilt Roma, Bizans, Osmanlı keramik, sikke, mühür ve kazıda çıkan iskeletleri içerir. Doğan Kuban yapının önemini şöyle vurgulamaktadır:

"Kalenderhane Camii, (Resim 1) İstanbul'un anıtlar tarafından yazılan ve yazılabilecek tarihinin en ilginç örneğidir. Çünkü geç Roma döneminden bugüne kadar sürekli olarak yaşamış, biçim değiştirmiş ve yaşamının bütün aşamaları, bu kadar ayrıntılı olarak incelenmiş başka bir anıt yoktur. Görkemli bir saray hamamından, zengin bir Komnen kilisesine, sonra bir zaviyeye, daha sonra bir camiye çevrilen, sonunda imparatorluğun çöküşüne paralel bir süreç içinde, Cumhuriyet dönemindeki restorasyonuna kadar, bir gecekonduya dönüşen bu yapı kompleksi, İstanbul'un kent yapısındaki karmaşıklığı gözler önüne sermektedir."

Ve ekliyor, "Kalenderhane Camii bir başka açıdan da öğretici olmuştur. İstanbul'un antik çağ ve Bizans dönemi topoğrafyası arkeolojik çalışmalardan çok yazılı belgelerin yorumlarına dayanmaktadır. Kimliğine ilişkin en son yorum Akataleptos Manastırı Kilisesi idi. Oysa yapılan çalışmalarda içinde iki kez Kyriotissa adı geçen Meryem resimleri bulunmuştur.

Resim 1

Resim 2

Bunlardan en geç olanı, geç Paleologoslar döneminde manastıra yardımda bulunan birine aittir ve diakonikondadır."

Kalenderhane projesinin yürütücüleri Prof. Doğan Kuban ve Cecil Lee Striker' dır. 1960 New York Üniversitesi'nde sanat tarihi bölümünden mezun olan Striker Fulbright Bursu'yla Almanya'ya gitmiş ve 1962'te Münih Teknik Üniversitesi'nde yüksek lisansını tamamlamıştır. Ardından Vassar Koleji'ne asistan olmuştur. Richard Krautheimer'in doktora öğrencisidir. Doktorası Otto Mimarisi'nde Bizans etkileri üzerinedir. İstanbul'daki Bizans yapıları içinde Otto mimarisiyle benzerlikler sergileyen bir yapı olduğu için Bodrum Camisi'ni (Myrelaeion) incelemeyi seçer. 1965-66'da İstanbul'da çalışmaya başlar. Doğan Bey'in asistanı mimar Selçuk Batur da yardımcı elemanıdır. Myrelaeion kapalı Yunan haçı planlı klasik Bizans kilise tipolojisini sergileyen bir yapıdır. İstanbul'da Fenari İsa ve Kalenderhane Camileri de Yunan haçı planlıdır, ancak Striker bu iki yapı arasından seçimini Kalenderhane Camisi'nden yana kullanır. Araştırmanın sonucu bu seçimin çok yerinde olduğunu göstermiştir.

Türkiye'de yabancı akademisyenin bir Türk akademisyenle birlikte çalışma zorunluluğu vardır. Dumbarton Oaks'tan Doğan Kuban'la görüşmesini tavsiye ederler. Doğan Bey, 1949 Mimarlık Tarihi kürsüsüne girmiş ve Türkiye'de mimarlık tarihi ve restorasyon eğitiminde bir öncü olarak kabul edilen Paolo Verzone'nin asistanı olmuştur. 1962'de Fulbright bursuyla konuk öğretim görevlisi olarak ABD'deki Michigan Üniversitesi'nde bulunur. 1960'lar ve 1970'lerde belli süreler boyunca Harvard Üniversitesi'nin bursuyla Washington DC'deki Dumbarton Oaks Araştırma Kütüphanesi'nde araştırma çalışmaları yapar. *"Osmanlı Dini Mimarisinde İç Mekân Teşekkülü, Rönesansla Bir Mukayese"* teziyle 1958'te doçent ve "*Anadolu Türk Mimarlığının Kaynak ve Sorunları*" adlı teziyle 1965'te profesör olur. Doğan Bey'in o dönemde ilgi alanı Anadolu Türk ve İslam mimarlığıdır.

Kalenderhane projesinde Doğan Bey ve Striker birbirini tamamlayan bir ikili olurlar. Striker ağırlıklı olarak Bizans yapı arkeolojisi ve tarihsel konularla ilgilenir, Doğan Bey ise restorasyon ve Türk dönemiyle. Doğan Bey bu projede çalışacak olanların tümünün Türk elemanlardan olması konusunu şart koşmuştur. Bu ısrarının elemanlarının eğitimine önemli katkısı olmuştur. Oysa, aynı zamanda yapılmakta olan Saraçhane kazısında ekip yalnızca yabancılardan oluşmuştur. Bu nedenle, başlangıçta Kalenderhane ekibi İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi ve İstanbul Edebiyat Fakültesi asistan ve öğrencilerinden seçilmiştir. 1966'de parasal desteği alabilmek için Dumbarton Oaks'a gönderilecek tespitlerde Doğan Bey'in öğrencilerinden Cafer Bozkurt, İsmet Kılıçaslan ve Nuri Ödekan çalışmıştır. (Resim 2) Dumbarton Oaks'tan 3 yıllık araştırma onayı çıkar ve 1996 da kazı çalışmalarına başlanır. (Resim 3-4) Bu kez ekipte Mimarlık Fakültesi asistanlarından Selçuk Batur, Orhan Bıçakcı, Berge Aran ve Ayla Alpöge (Ödekan) bulunmaktadır. Öteki elemanlar Ayyüz Sabuncu, Gül Başağa ve Samim Şişmanoğlu Edebiyat

Resim 3 - 4

Resim 5

Fakültesi'nden katılmışlardır. Zamanla yavaş yavaş yabancı elemanlar katılmaya başlar.

İlk önce kazı çalışmasına Valens Kemeri'yle Kalenderhane arasında kuzeydoğu köşedeki üçgen alanda başlanır. (Resim 5) Bu alanda grid sistemiyle arazide kazı yapılır ve bir Roma Hamamı'nın iki odasıyla karşılaşılır. Bu birinci sürprizdir. Ayrıca, 1968'de Aziz Fransesco'nun hayat hikayesiyle ilgili fresk bulunur. (Resim 6) Bu iki buluntu kuşkusuz bilim dünyasında şaşkınlık yaratmıştır. Bu buluntular nedeniyle Dumbarton Oaks 3 yıllık destek süresini uzatır. Kazı ilerledikçe yeni sürprizler birbirini izler. Kalenderhane artık bir yapı değil dört yapı kalıntısından oluşan bir çalışmadır: (Resim 7)

En eski yapı kalıntısı. Büyük bir sarayın özel hamam kalıntısı, 4. yy sonu 5. yy başı, Bozdoğan kemerinin kullanılmaz hale gelmesinden sonra doğusuna yapılan bazilikaların kalıntıları. Burada duvar mozayiği olarak "İsa'nın annesi tarafından Rahip Simeon'a takdimi" panosunun bir fragmanı. (Resim 8) Bir başka kalıntı da bugünkü iç narteksin girişindeki Justinianos döneminden kaldığı düşünülen kemer ve 2 sütunlu giriş,

Olasılıkla 8. yy da bu kiliselerin üzerine yeni bir merkezi planlı kilise yapılmış olmalı. Haçvari planlı, naos, yan nefler, narteks üzerinde galerisi olan klasik bir Bizans kilisesi.

Resim 6

Resim 7

DOSYA

Resim 8

Resim 9

Bugünkü Komnenoslar döneminden kalan kilise. (12. yy) Güneyde küçük şapeller manastır olduğunu gösteriyor. Buradan toplantı salonuna geçiliyor, Güneydoğuda daha geç bir dönemden bir manastır. Eski kilisenin Diakonikon ve Prothesis'i kullanılmış.

13. Yüzyılda ayakta olan kilise Haçlı istilası zamanında Katolik İtalyanlara veriliyor. Diakonikon'daki şapelde Fransisken tarikatının kurucusu Aziz Francesco'nun hayatı resmedilmiştir. (Resim 6) Freskonun önemi ünlü azizin yaşamına ilişkin en eski resimler olmasıdır. 1226'da ölümünden az sonra yapıldığı düşünülmektedir.

Kilise örtüye kadar mermer kaplamalarıyla İstanbul'da günümüze ulaşmış en görkemli iç mekana sahip Bizans kilisesidir. (Resim 9)

Türk dönemindeki değişikliklere gelince:

Fatih'in vakfiyesinde bu kilise Kalenderi tarikatının dervişlerine tahsis edilmiş ve onlar tarafından zaviye olarak kullanıldığı belirtilmiştir. Küçük bir mihrap ve temeli bulunmuştur.

18. yüzyılda cami olarak kullanılmıştır.

1718 yangınından, 1720 depreminden, 1727 yangınından etkilenmiş ve ardından tamir edilmiştir.

19. yüzyıldaki yangından sonra tekrar 1854 de onarılmış ancak iç mekana yine müdahale olmuş ve çatı değişmiştir

1930'da minare fırtınada yıkılmıştır.

1930-1966 kapalı kalmıştır. Harap durumda bırakılmış, sonunda evsizlerin barınağı olmuştur.

En son, on yıllık titiz bir bilimsel çalışmadan sonra, 1978'de cami tekrar kullanıma açılmıştır diyerek yazımı bitirmek isterdim ancak Doğan Bey'in 21 Ağustos 2021 de yazdığı "Kalenderhane kapısı: Restoratör mimardan imama açılım" başlıklı duygulu yazısını okumak buna engel oldu. Bu yazıdan bir bölümü sizlerle paylaşarak yazımı bitirmek istiyorum:

"Türk toplumu hâlâ eski esere en ufak müdahalenin bile sadece uzmanlar tarafından yapılması gerektiğini öğrenmedi. Eski eser yasası önce 1951'de çıktı ve Anıtlar ve Eski Eserler Kurulu kuruldu. O sırada İstanbul nüfusu bir milyondu. 1980 darbesinden sonra 1983'de, Türkiye'de "HER ŞEYİ BİLENLER" bazı değişiklikler yaptılar. Restorasyonu bir bilim dalı olarak öğrenip uygulayan bir mimar mühendis olarak, öğrencilere eski bir eserin kimliğini bilmeden ona el sürmemelerini öğrettim. Bu 1955'ten 2000'e kadar sürdü. Buna ilişkin kitaplar yazdım. Koruma örgütlerinin ve danışmanlıkların her türünde çalıştım. Uzun yıllar restorasyon konusunda ülkeyi yurt dışında temsil de ettim...

Geçtiğimiz günlerde Kalenderhane ile ilgilenen İstanbullulardan birinin çektiği fotoğrafı gördüm. Bu kapının daha süslüsü Sinan'ın baş yapıtı Sokollu Camisi'nde de var! Herhalde bir açıkgöz vatandaş çıkmış, kapılara aynı tip, lokanta kapısı gibi camlı kapıları yapıyor. Belki kendi içlerinde çirkin işler değil. Fakat eski eser söz konusu olduğu zaman, önemli olan tarihi doğruluktur. Tarihi kapı çirkin bile olabilir."

AYLA ÖDEKAN - İTÜ MİMARLIK FAKÜLTESİ EMEKLİ ÖĞRETİM ÜYESİ

PROF. DOĞAN KUBAN'IN İLGİ ODAKLARINDAN:

Divriği Ulu Cami ve Darüşşifası ile Edirne Selimiye Külliyesi

ZEYNEP AHUNBAY

DİVRİĞİ KÜLLİYESİ VE SELİMİYE CAMİİ DOĞAN KUBAN'IN ÜZERİNDE ÇALIŞTIĞI KÜLTÜR VARLIKLARINDAN SADECE İKİSİYDİ.

22 Eylül 2021'de aramızdan ayrılan değerli hocamız Doğan Kuban'ı üzerinde ayrıntılı araştırma ve yayınlar yaptığı iki önemli külliyeyle ilgili çalışmalarına ve koruma alanına yaptığı değerli katkılara odaklanarak anmak istedik.

DİVRİĞİ ULU CAMİ VE DARÜŞŞİFASI

Anadolu'nun Türk Dönemi Mimarisi Doğan Kuban'ın akademik çalışmaları arasında özel bir yere sahiptir. Profesörlük tezi olarak hazırladığı ve 1965'te yayınlanan "*Anadolu Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları*" adlı eserinde 11- 13. yüzyıllar arasında Anadolu'da gelişen Türk Mimarlığının kaynaklarını, evrimini irdelemiş; bu çalışması sırasında dikkatini çeken Divriği Ulu Cami ve Darüşşifası'nı daha sonra ayrıntılı olarak ele alarak yayınlar yapmıştır.

Anadolu'nun sık kullanılan yolları üzerinde bulunmayan Divriği, Mengücek Beyliğine ait kale, Ulu Cami, Darüşşifa, türbeler ve Osmanlı dönemi sivil mimarisiyle öne çıkan bir yerleşmedir. 2. derece deprem bölgesinde yer alan ve Osmanlı döneminde onarımlarla ayakta tutulan Cami ve Darüşşifa, Cumhuriyet döneminin koruma çabaları kapsamında 1950'lerde restore edilmiştir.

Doğan Bey, benzersiz güzellikteki taç kapıları ve iç mekan özellikleriyle seçkinleşen Cami ve Darüşşifa'yı yakından incelemek için 1967 yılında araştırma görevlileri ve öğrencileriyle Divriği'ye gitmiştir. Bu alan araştırması sırasında Cami ve Darüşşifa'nın taç kapılarını, iç mekanlarını örten tonozları, mihrap ve minberi, eserin mimarının adını veren kitabeleri ayrıntılı olarak incelemiş ve belgelemiştir. Aynı yıl ABD'nin Michigan Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümünde misafir öğretim üyesi olmuş ve verdiği doktora seminerinde Divriği anıtları üzerine odaklanmıştır. Bu ünik sanatsal yaratının ortaya çıktığı dönemi ve sanatçı-

Divriği Ulu Cami, iç mekân

Divriği Ulu Cami, tonoz örtüsünden ayrıntı

larını irdeleyen Doğan Bey'e göre Divriği'nin eşsizliği "Ortadoğu ve Yakındoğu'nun Ortaçağ'daki sanat ve zanaat ortamını bütün biçimsel sözlüğünü, adeta ansiklopedik bir birikimi sergilemesinden kaynaklanmaktadır".[1]

1978'de külliyenin kuruluşunun 750. Yılı dolayısıyla Vakıflar Genel Müdürlüğü güzel bir girişimle, Divriği külliyesiyle ilgili yayınları bir araya getirip yayınlamıştır.[2] Bu antolojide Doğan Bey'in 1967'de Ann Arbor'da 27. Oryantalistler Kongresinde sunduğu ve *Anatolica*'da yayınlanan Divriği bildirisi de yer almıştır.[3]

1984 yılında, Türkiye'nin UNESCO'ya yaptığı ilk Dünya Mirası başvurusu kapsamında, Divriği Ulu Cami ve Darüşşifası için de bir adaylık dosyası hazırlanmış; evrensel değerleri onaylanan Külliye 1985 yılında Dünya Mirası Listesi'ne girmiştir. Ülkemizdeki Dünya Mirası alanlarıyla ilgili olarak Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yayınlanan "*Dünya Mirasında Türkiye*" adlı esere Doğan Bey Divriği Ulu Cami ve Darüşşifası konusunda bir makalesiyle katkıda bulunmuştur.[4]

Doğan Kuban'ın Divriği'ye ve anıtlarına olan ilgisi hep canlı kalmıştır. Özel tasarımı ve bezemesiyle dikkati çeken bu külliyeyi öğrencilerine tanıtmış; Anadolu gezilerinin rotasını Divriği'den geçirerek, Külliye'nin durumunu izlemiştir. Dünya Mirası Listesi'ne girmesine karşın, sürekli bakım görmeyen Cami ve Darüşşifa'nın anıtsal kapılarının eşsiz bezemelerinin bozulması, yıpranıp kaybolma riskinin artması Doğan Bey'i kaygılandırmış; koruma için doğru yöntem ve yaklaşımların uygulanması için çaba göstermiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Cami ve Darüşşifa'nın korunmasına yönelik bir girişim başlatmışsa da, kaynak, ekip, laboratuvar eksiklikleri dolayısıyla koruma uygulamaları geciktiğinden, Doğan Kuban evrensel değer taşıyan Külliye'ye ilgi uyandırmak, ulusal ve uluslararası düzeyde kamuoyu oluşturmak amacıyla etkinlikler düzenlemeye yönelmiştir. Bunlardan biri ABD'den ünlü sanat tarihçisi Prof. Renata Holod'un da katılımıyla 1986 yılında Divriği'de gerçekleştirdiği uluslararası seminerdir.[5]

Ulu Cami'nin çevresindeki uygunsuz yapılaşma Prof. Kuban'ın tepki göstermesine, sert çıkışlar yapmasına neden olmuştur. Divriği başyapıtlarının korunması için bir ön rapor hazırlamış; kanun çıkarılmasını önermiş, kitap yazmıştır.[6] İlgilileri Divriği'deki evrensel değerlerin karşı karşıya olduğu tehlike konusunda uyarmak amacıyla 2009 yılında İTÜ Mimarlık Fakültesi'nde "*Cennetin Kapıları*" adlı bir serginin açılmasına ve kataloğunun yayınlanmasına öncülük etmiştir.[7]

Doğan Bey'in Divriği için uyarıları sonunda yetkili merciler harekete geçmiş; 2006'da bir bilimsel komite oluşturularak, Külliye ve çevresi için bir koruma projesi hazırlanmıştır. 2010'dan bu yana Divriği Ulu Cami ve Darüşşifası'nın hasarlarının denetim altına alınması ve çözümlenmesi için Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Vakıflar Genel Müdürlüğü ortaklığında çalışmalar yürütülmektedir. 2010'da taşıyıcı sistemi izlemek için bir sistem kurulmuş; Restorasyon Projesinin onaylanmasından sonra, zemin ve yapısal sorunları saptamak için geo-radar, sondaj ve kazı çalışmaları yürütülmüştür. Değişik disiplinlerden uzmanların yer aldığı bilim kurulu uygulamaları izlemekte ve önerileriyle çalışmaları desteklemektedir. Taş sağlamlaştırma konusunda görüşünü almak üzere, davet edilen ICCROM uzmanı Prof. Marisa Tabasso Divriği'ye gelerek sorunları yerinde incelemiş ve önerilerini sunmuştur.

Cami'nin batı duvarındaki düşeyden ayrılma ve deprem riskine karşı zemin ve taşıyıcı sistem uzmanlarınca içte bir gergi sistemi oluşturulması önerilmiş-

Divriği Darüşşifa girişi

Edirne, Selimiye Camii, iç mekân

tir. Cami ve Darüşşifa için hazırlanan sağlamlaştırma projesi Bölge Koruma Kurulu'na iletilmiştir. Umarız özenle yürütülen çalışmalar başarıyla sonuçlanır; Divriği Ulu Cami ve Darüşşifası özgün değerleri korunarak geleceğe aktarılır.

EDİRNE SELİMİYE KÜLLİYESİ

Doğan Kuban Osmanlı mimarlığının gelişimi ve camilerde iç mekân tasarımına yönelik araştırmaları kapsamında Mimar Sinan'ın eserleriyle yakından ilgilenmiş; 16. yüzyılın ünlü zanaatkarı ile ilgili araştırmalardaki eksiklikleri belirleyerek, yapılması gerekenleri dile getirmiştir. 1967 yılında yayınlanan "*Sinan İçin*" konulu makalesinde:[8]

"Her yıl Sinan'ın ne denli büyük olduğunu söylemekten usanmadık. Fakat onun büyük anıtlarından hiçbiri şimdiye kadar yeterli bir araştırma konusu olmamıştır" diyerek, Mimar Sinan hakkında hamasi konuşmalar yapmak yerine, ayrıntılı çalışmalara yönelinmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ciddi araştırmalara girişilmesi önerisini öncelikle kendisi dikkate almış; eksik belgeleme ve değerlendirme olduğunu düşündüğü konulara yönelmiştir. Külliyelerle ilgili monografik çalışmaları, kitapları, Mimar Sinan'ın sanatını bütün boyutlarıyla tanımlamaya, onu dünya mimarlık tarihi içinde hak ettiği konuma yerleştirmeye yöneliktir.

İlgisinin yoğunlaştığı, belgelenmesine, irdelenmesine katkıda bulunduğu Mimar Sinan yapıtları arasında Edirne Selimiye Camii öne çıkmaktadır. 1968 yılında İTÜ Araştırma Merkezi desteğinde başladığı *Edirne Anıtsal Monografisi* adlı projenin odak noktası Edirne Selimiye Külliyesi olmuştur.

1970- 1972 yılları arasında, Doğan Kuban'ın Edirne araştırmalarında asistanı olarak yer aldım. 1970 yılında Edirne Muradiye, II. Bayezıt, Selimiye külliyelerinde belgeleme çalışmaları yapılıyordu. Doğan Bey ayda bir otobüsle Edirne'ye giderek, gelişmeleri izliyordu. Selimiye Camii rölövesinde, o sırada İTÜ Mimarlık Fakültesi son sınıf öğrencisi olan Kani Kuzucular, dönem arkadaşları Aydın Erol ve Ali Çakaloğlu'dan oluşan bir ekip çalışıyordu. Ayrıntılı ve doğru bir belgeleme için teodolit kullanılıyordu. Bu optik alet yardımıyla caminin ana kubbesinin çapı ölçülmüş ve Ayasofya'nınkinden geniş olmadığı saptanmıştı. Ayrıntılı olarak incelenen minarelerin rölövelerinde İTÜ Mimarlık Fakültesi öğrencisi Safa Faik çalıştı. Caminin plan ve kesit çizimlerinin tamamlanmasından sonra, Y. Mimar Kani Kuzucular taşıyıcı sistemin ve vaziyet planının daha iyi anlaşılmasına yardımcı aksonometrik perspektifler hazırladı.

Araştırma ekibi Edirne'de bir otelde kalıyor; sabah kahvaltıcıya, öğlenleri köfteciye gidiliyordu. Akşam yemeklerinde Fakülte ve ülke meseleleri hakkında sohbetler yapılıyordu. O sırada Edirne Müzesi Selimiye'nin Darülhadis Medresesi'ndeydi. Darülkurra binası boştu. 1971 yılında Vakıflar Müdürlüğü ile bağlantı kuran Doğan Bey, araştırma ekibimizin Darülkurra Medresesini konaklama ve çalışma mekânı olarak kullanmasını sağladı.

1970-72 yılları arasında lisans eğitiminden sınırlı sayıda öğrenci Edirne'de belgeleme çalışmalarına katıldı. İlk grupta Melih Kamil ve dönem arkadaşları vardı. Onlarla Selimiye medreselerini ölçtük ve vaziyet planı rölövesine katkıda bulunduk. İkinci grupta Zeynep Çelik, Mustafa Pehlivanoğlu ve dönem arkadaşları yer alıyordu. Geceleri aydınlatılan Selimiye'nin eteğindeki Darülkurra'da kalmak, bu mimari şahesere o kadar yakın olmak olağanüstü bir deneyimdi. Bazı akşamlar yemek için dışarı gidilmez; öğrenciler bildikleri, sevdikleri yemekleri pişirirlerdi. Yemekte ve sonrasında Doğan Bey'le revakta sohbet edilir, zaman hızla geçerdi.

Selimiye Külliyesi çalışmaları sırasında Doğan Bey, mimari fotoğraf konusunda tanınmış bir uzman olan Y. Mimar Reha Günay'ı Edirne'ye davet etti.

Edirne, Selimiye Camii, güneyden görünüş

Reha Bey Selimiye'nin içinden ve dışından resimler çekerek, anıtın o günkü durumunu belgeledi. O sırada Cami'nin güneybatı minaresinin tehlikeli durumdaki üst iki şerefesini kapsayan bölümü sökülerek yenilenmişti. Daha sonra Vakıflar Genel Müdürlüğü camide kapsamlı restorasyon çalışmaları başlattı. O yıllarda kamu yapıları için ayrıntılı restorasyon projesi hazırlama yükümlülüğü yoktu. Y. Mimar Erol Çetin yönetiminde yürütülen uygulamalar projesiz yapıldı.

Doğan Kuban Selimiye'nin önemini çeşitli yayınlarında açıklamıştır.[9] 1988'de "*Sinan'ın Dünya Mimarisindeki Yeri*" adlı makalesinde bu konuyu şöyle özetlemiştir:[10]

"Selimiye bize bütün Sinan öğretisini özetler ve onun bıraktığı en açık sanat mesajıdır. Sinan'ın yapıtının dünya tarihinin en saf kubbeli yapı üslubu olduğunu söyleyebiliriz."

2011 yılında Selimiye Külliyesi Dünya Mirası Listesi'ne girdi. Dünya Mirası izleme sürecinde Alan başkanlığının düzenlediği toplantı sonrasında Selimiye Camii'nin çatısına çıkıp durumu incelediğimizde, sorunlar olduğunu gözledik. Vakıflar Genel Müdürlüğü Selimiye Camii'ndeki bakım onarım gereksinimini değerlendirerek, bir restorasyon projesi hazırlattı. Projenin müellifi olan Y. Mimar Acar Avunduk bir konferansta, hazırlık çalışmaları sırasında Doğan Kuban'la görüştüğünü, desteğini aldığını belirtmişti. Şu anda Selimiye'de restorasyon çalışmaları yürütülüyor. Umarız bu önemli eserin korunmasına yönelik çabalar da başarıyla sonuçlanır.

Divriği Külliyesi ve Selimiye Doğan Kuban'ın üzerinde çalıştığı kültür varlıklarından sadece ikisi. Uzun meslek yaşamı süresince durmadan çalışan hocamız, ülkemizin tarihi çevresinin anlaşılmasına, korunmasına değerli katkılarda bulunmuştur. Yetiştirdiği mimarlar da onun izinden giderek, dikkat çektiği konulara yönelmekte; çevreye duyarlı yaklaşımlar sergilemekteler. Doğan Kuban'ın ülkemizin kültür varlıklarının belgelenmesi, anlaşılması ve korunması yolundaki çabalarını takdirle anıyor, eğitim ve koruma alanına katkılarına teşekkür ediyoruz.

ZEYNEP AHUNBAY – İTÜ MİMARLIK FAKÜLTESİ EMEKLİ ÖĞRETİM ÜYESİ

DİPNOTLAR

1 D. Kuban, *Divriği Mucizesi: Selçuklular Çağında İslam Bezeme Sanatı Üzerine Bir Deneme*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.
2 S. Bayram ve Y. Önge (Ed.), *Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası*, Ankara, 1978.
3 D. Kuban, "The Mosque and Hospital at Divriği and the Origin of Anatolian- Turkish Architecture", *Anatolica*, II, 1968, s. 122-129.
4 D. Kuban, "Divriği Ulu Cami ve Darüşşifası", *Dünya Mirasında Türkiye*, Ankara 2009, s. 241- 271.
5 D. Kuban, *Divriği Mucizesi*, s. 13.
6 Aynı eser, aynı yer.
7 D. Kuban, *Cennetin Kapıları*, İstanbul, 2010.
8 *Mimarlık*, 42, 1967, s. 13-14.
9 D. Kuban, *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2011.
10 "Sinan'ın Dünya Mimarisindeki Yeri", *Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, İstanbul, 1988, s. 581-624.

Yeni Bir Ölçeğe Doğru: Tarihi Çevre Koruma

NUR AKIN

TÜRKİYE'DE TEK YAPI KORUMA DOĞAL OLARAK TARİHİ ÇEVRE KORUMADAN DAHA ÇOK DEVREDEDİR. ANCAK İÇERDİĞİ ÇOK YÖNLÜLÜKLE BU BÜYÜK ÖLÇEĞİN VERDİĞİ COŞKU DA BAŞKADIR.

Doğan Kuban'ın çok sayıda ilgi alanı arasında, üzerinde durduğu önemli konulardan birisi de "tarihi çevre koruma"dır. Tek yapı koruma fikrinin 19. ve 20.yüzyıl boyunca geliştirilmesine karşın bu yeni ölçek, tarihi değerler bütününün bir arada korunması ve yaşatılmasını hedeflemektedir. Özellikle uluslararası düzeyde 1964 Venedik Tüzüğü'nün ilgili maddeleri ve ulusal düzeyde de 1973 yılında yürürlüğe giren 1710 sayılı Koruma Kanunu ilk kez bu konuya dikkat çekmekteydi.

YENİ BİR ÖLÇEĞE YÖNELME VE DOĞAN KUBAN

Mimarlık eğitimimden sonra, 1972-74 yılları arasında ODTÜ Restorasyon Bölümü'nde yüksek lisansımı tamamladım. Ardından, mesleki eğitimimden bu yana bilimsel değerini yayınlarından bildiğim ve ilgiyle takip ettiğim Doğan Kuban'ın yanında doktora yapmayı hedefledim. Doğan Bey'le tanıştıktan ve amacımı anlattıktan bir süre sonra, önce 1974 yılında kurulan ve 1982 yılına kadar varlığını sürdüren Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü'nde (MTRE) Doğan Kuban ve Metin Sözen'in başkanlığında genel sekreter olarak çalışmaya başladım. Kısa zamanda enstitünün konuyla ilgili çeşitli uzmanlıklardan oluşan çok sayıda üyesi oldu ve bu süreçte çıkarttığımız bültene değerli makaleler yazıldı, toplantılar yapıldı ve böylece MTRE'nin koruma alanına çok önemli katkıları oldu.

1970'lerin ikinci yarısında tarihi çevre koruma Türkiye'de henüz üzerinde çalışılmamış yeni bir ölçeğe yönelişti. Dolayısıyla Doğan Bey'in başkanı olduğu, o dönemdeki adıyla "Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon Kürsüsü" için de konu yeniydi. O tarihe dek bu bağlamda yalnız Doğan Kuban'ın İstanbul, Kastamonu, İzmir gibi tarihi kentlerin o dönemlerdeki tespitlerini içeren değerlendirme raporları vardı. Kendisi konuyla ilgili hemen her derste, çok büyük emeklerle yaptığı bu tespitler ve raporlarını içeren çalışmalarından söz ederdi.

MTRE dönemimden sonra, 1975 yılında sınava girerek kürsüye asistan oldum ve doktora sürecim

Kula

Safranbolu

başladı. Tamamladığım doktora dersleri sonrası sırada konuyu belirlemek vardı. Doğan Bey bu aşamada olan biz genç asistanlara, korumanın üç temel konusu olarak "tek yapı koruma", "sit koruma" ve "malzeme koruma" dan söz ederek, bunlar arasından seçim yapmamızı istemişti. Gerçi ortada tam anlamıyla seçim yapılacak bir durum da yoktu. Çünkü o sıralarda aynı odayı paylaştığımız Zeynep Nayır (Ahunbay) "Sultanahmet Külliyesi" üzerinde çalışıyordu, sevgili arkadaşımız rahmetli Ahmet Ersen ise zaten malzeme koruma konusunda çalışmak istiyordu. Bu durumda bana da "tarihi çevre koruma" kalıyordu. Açıkçası işe başlarken bu, benim benimsediğim bir ölçek değildi, mimar olarak mesleği seçimdeki hedefim, öncelikle tek yapı tasarlamak üzerine çalışmaktı. Ancak yüksek lisans eğitimim nedeniyle restorasyona yönelmiştim, şimdi de karşımda kaçınılmaz olarak "tarihi çevre koruma" vardı. Çünkü ikinci alternatif olan malzeme koruma, bu alan için çok gerekli olmasına rağmen mimarlıktan ziyade kimya ağırlıklı olması nedeniyle bana uygun değildi. Zaten Ahmet Ersen'in de tek isteği bu konuda uzmanlaşmaktı.

Doğan Bey'le temel konuda uzlaşmıştık, sıra üzerinde çalışılacak tarihi küçük Anadolu kentlerinden birinin seçimine gelmişti. Doğan Bey bana yerinde görüp fotoğraflamam için, İstanbul'a çok uzak olmayan üç tarihi yerleşme önerdi: Sinop, Gelibolu ve Kula. Sinop'un görkemli ahşap mimarisi, Gelibolu'nun tarihle bütünleşen değerli birikimi gerçekten etkileyiciydi. Ancak Kula'yı görünce durum değişti. Kula konaklarıyla, geleneksel çarşısı ve olağanüstü sokak perspektifleriyle, doktorada çalışmaya değer bir yerleşmeydi. Gezi dönüşü gösterdiğim fotoğraflarından Doğan Bey de Kula'yı çalışılmaya uygun bulmuştu, artık karar verilmiş ve doktoranın adı da koyulmuştu: "Küçük Anadolu Kentlerinde Tarihi Dokunun Korumasıyla İlgili Bir Yöntem Araştırması".[1]

Üzerinde çalışmaya başladıkça, ilk düşüncelerimin aksine tarihi çevre korumanın bana çok uygun bir ölçek olduğunun farkına vardım. Ancak bu bağlamda yeni araştırmalar gerekiyordu. Örneğin kent ölçeğinde koruma sadece fiziksel açıdan değil yasal, sosyolojik ve ekonomik yönleriyle de incelenmeliydi. Ayrıca yerleşmenin koruma konusunda esas karar vericisi belediye reisleri ve sakinleriydi. Öncelikle onlar da bu işin gerekliliğine ikna edilmeliydi. Bu da yeni bir yaklaşımdı. Kentsel düzen ve mimariyi anlamak kadar onların isteklerinin de değerlendirilmesi şarttı. Ayrıca her bilimsel çalışmada olduğu gibi ayrıntılı kaynak araştırması yapmak gerekiyordu. Ancak doktoraya başladığım 1975 yılında Türkiye'de bu konu henüz yeterince ele alınmamıştı, bu nedenle de yabancı kaynaklara başvurmak zorunluydu. İtalya, İngiltere, Fransa ve Almanya'da yapılanları yayınlardan öğrendim. Özellikle Pierluigi Cervellati' nin Bologna tarihi dokusuyla ilgili ayrıntılı çalışması benim için ufuk açıcı oldu. Ayrıca bu ölçekte koruma, disiplinlerarası bilgi gerektirdiğinden hukukçulardan ve ekonomistlerden de yardım aldım. Ama en temel bilgileri, böyle bir araştırmada çok gerekli olan sosyal yapıyı tanımak konusunda değerli bir uzman olan Prof. Mübeccel Kıray verdi. Kendisini her zaman rahmetle anarım. Bana büyük bir sabır ve sevgiyle kullanıcıların isteklerini ve ev ve bahçeleri ile kentle ilgili düşüncelerini, onları ürkütmeden öğrenmenin yollarını gösterdi. Bu köklü ve kent koruma için gerekli bilgileri de bütün akademik yaşamım boyunca kullandım. Kula'da örnek ada olarak seçtiğim uzun

Gaziantep

bir çıkmaz sokak üzerinde yer alan 38 yapıdan boş olan bir-ikisi dışında her yapıda yaptığım sosyal ve onlarla bütünleşerek anlam taşıyan fiziksel anketler beni 1980 yılında tezin sonucuna götürdü.

Tarihi çevre koruma gerek hazırladığım ve verdiğim derslerde gerekse de ulusal ve uluslararası konuşma ve yayınlarımda ana tema oldu ve doktoraya başlarken ki çekincelerim çok severek yaptığım bir işe dönüştü. Anladım ki bu yeni ölçek tam benim kişiliğime uygundu. Öğrenciler, konuyla ilgili açtığım yüksek lisans ve seçme dersleri (Türkiye ve Dünyada Sit Koruma Örnekleri; Tarihi Çevre Korumanın Yasal, Sosyolojik ve Ekonomik Yönleri; Fulbright Bursu sonrası Amerika dönüşü anlatmaya başladığım Eski Kente Yeni Yapı vb.) ilgiyle izlediler ve İstanbul ve Anadolu'da yaptığımız Sit Koruma Projeleri'nde bu konuyu severek çalışarak, başarılı oldular.

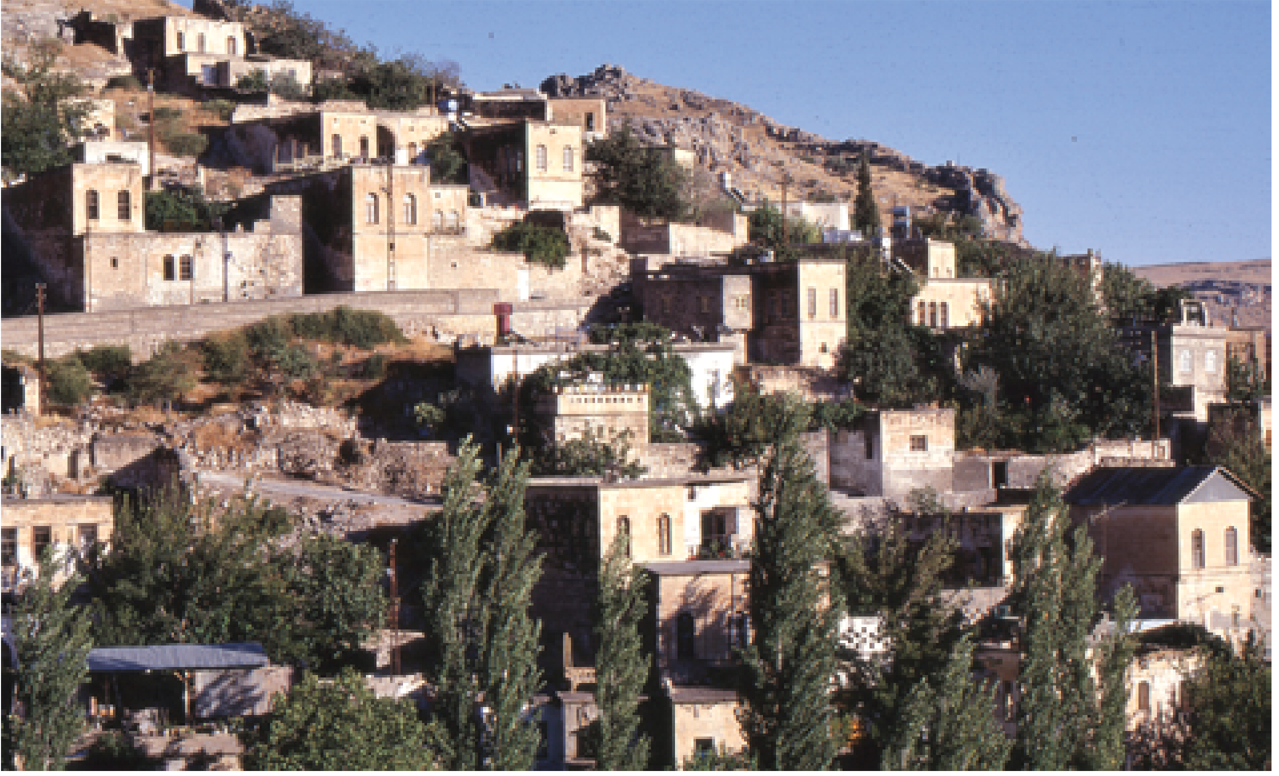
Doğan Bey'le gerçekleştirdiğimiz eğitim dışı işlerin başında Safranbolu çalışmasından da söz etmeden olmaz. 1975 yılında Safranbolu Belediye Başkanı Kızıltan Ulukavak'ın Doğan Bey'i ziyareti ve ondan ilçesindeki tarihi değerlerin korunması konusunda birşeyler yapılması isteğiyle başlayan "Safranbolu Mimari Değerleri ve Folkloru Haftası" serisinin tarihi çevre korumada özel bir yeri vardır. Kızıltan Bey'in olağanüstü bir duyarlılıkla gerçekleştirdiği bu girişimle Safranbolu sakinlerinin bilinçlendirilmesi çalışmalarında ilk adımlar oluşturuldu. Bu bilinçlendirmede MTRE'nin Prof. Metin Sözen başkanlığında organize olan konuyla ilgili üyelerinin (mimar, arkeolog, sanat tarihçisi, tarihçi vb.) katılımıyla sergiler, konuşmalar, film gösterileri eşliğinde, bir hafta boyunca halkın çoğunluğunun katıldığı kalabalık toplantılar yapıldı.[2] Yerel halk konuşulacakları merak ediyordu. Ayrıca belediye reisi, gelen kalabalığın o tarihi Safranbolu evlerinde konaklamasını sağladı. Bu da ev sahiplerinin evlerinin değeri konusunda bilinçlenmeleri imkanını verdi. Büyük ses getiren bu ilk Ağustos 1975 haftasının ardından her yıl, aynı gelenek coşkuyla sürdürüldü. Böylece Safranbolu, belediye reisi ve kent sakinlerinin isteğiyle 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren Türkiye'de kent korumanın ilk öncüsü oldu.

Bir diğer önemli çalışma Gaziantep'te yapıldı.[3] 1976 yılında Doğan Bey'in eski öğrencileri Gaziantep imar planının yapım işini almışlar ve planın koruma amaçlı bölümünün hazırlanması için Doğan Bey'den yardım istemişlerdi. Hocamızın kürsü içinden oluşturduğu bir ekiple. Gaziantep tarihi dokusunun tespitiyle işe başladık. Gaziantep, Safranbolu'dan çok farklı taş mimarisiyle hepimiz için büyüleyiciydi. O çalışmadan da hem çok şey öğrendik hem de renkli anılar biriktirdik. Sabah kahvaltılarında başta Doğan Bey olmak üzere, hepimizin iştahla yediğimiz katmerler unutulmazdır.

1985 yılında, o dönemde Lefkoşa Belediye Başkanı olan Mustafa Akıncı'nın Doğan Kuban'a başvurusuyla "Selimiye ve Arabahmet Mahallerinde tespit ve koruma önerileri" üzerinde çalıştık.[4] Doğan Bey, Yegan Kahya, ben ve o dönem y. lisans öğrencimiz olan (rahmetle andığımız) Y. Mimar Selmin Bodur'dan oluşan küçük bir ekibi Lefkoşa'ya gönderdi. Ünlü Selimiye Camisi ve çevresi anıtsal yapılardan oluşmaktaydı. Önce orada, ardından da Surlariçi'nin tam bir Osmanlı mahallesi özellikleri gösteren Arabahmet'te çalıştık ve etkileyici bir sokak sürekliliği sergileyen Zahra Sokak'ta siluet vb. ayrıntılı etütler yaptık.

Lefkoşa Selimiye Camisi

Halfeti

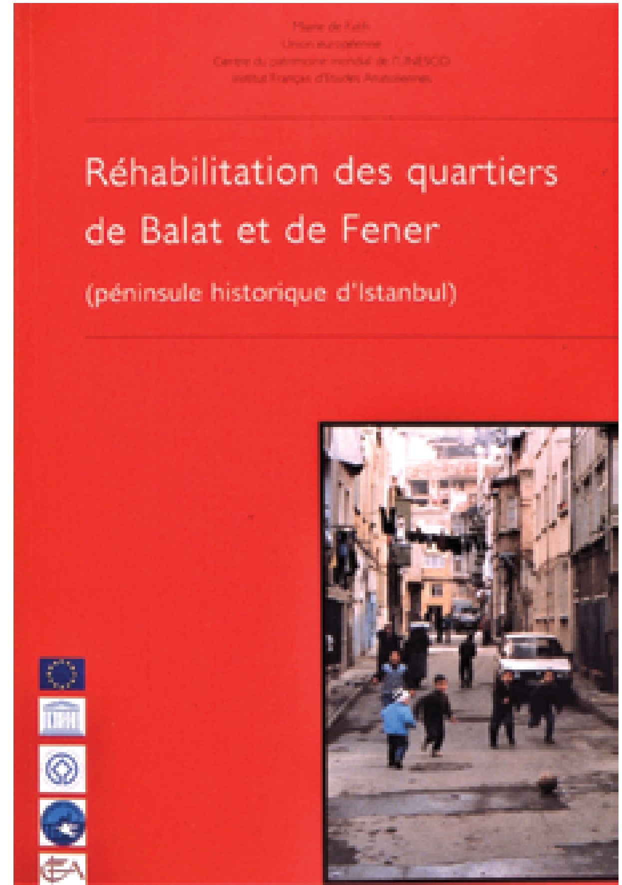
Doğan Bey'in öğrettiği ve doktorayla birlikte tüm akademik hayatım boyunca süren tarihi çevre ölçeğindeki çalışmalarım sık sık vurguladığım gibi bana hep keyif vermiştir. Hocamla birlikte yaptıklarımız dışında bu ölçeğe yönelik olarak başka gruplar içinde de yer aldım. Bunlardan biri de bir UNESCO Projesi olan Prof. Stefanos Yerasimos'un yürütücülüğündeki Fener-Balat'ta rehabilitasyon çalışmaları oldu. 1997-98 yıllarında disiplinlerarası bir ekiple çalıştığımız bu bölgede, rapora ve öneri planlara aktarılan fiziksel tespitler koruma adına çok değerli olmuştur.[5]

Hepimizin bildiği gibi, özellikle Türkiye'de tek yapı koruma doğal olarak tarihi çevre korumadan daha çok devrededir. Ancak içerdiği çok yönlülükle bu büyük ölçeğin verdiği coşku da başkadır. Büyük çekincelerle başladığım bu yolda yolumu çizen Doğan Bey'e müteşekkirim. Bugün bile aynı ölçeğin devamı olarak eşimle birlikte yıllar önce başladığımız Halfeti tarihi dokusunun bir bölümünü değerlendirme çalışmalarımızı sürdürmekte ve coşkuyla tamamlamayı beklemekteyiz.

Kendisinden çok şey öğrendiğim Doğan Hocam'ı rahmetle anıyorum.

Hem biz yanında yetişenler hem de bilim dünyası için, eksikliği her zaman hissedilecektir.

NUR AKIN - İTÜ MİMARLIK FAKÜLTESİ EMEKLİ ÖĞRETİM ÜYESİ

"***Réhabilitation des Quartiers de Baiat et de Fener***", **yayın kapağı**

DİPNOTLAR

1 N. Fersan, *Küçük Anadolu Kentlerinde Tarihi Dokunun Korumasıyla İlgili Bir Yöntem Araştırması*, İTÜ Mimarlık Fakültesi, 1975.

2 Bu konuda bkz. N. Fersan, "Safranbolu Mimari Değerleri ve Folkloru Haftası'nın Getirdikleri, *MTRE Bülteni*, 1976/5-6, s. 3-6.

3 "Gaziantep Kent Koruma Planı-1.Bölüm", İTÜ Mimarlık Fakültesi, 1976, (D. Kuban, Z. Nayır, K. Kuzucular, E. Özden, Z. Sönmez'le birlikte).

4 "Lefkoşa'da Selimiye Camisi Çevresi ve Arabahmet Mahalleleri ile Zahra Sokak'ta Tespit ve Koruma Önerileri", İTÜ Mimarlık Fakültesi, 1985, (D. Kuban, Y. Kahya, S. Bodur'la birlikte).

5 "Réhabilitation des Quartiers de Baiat et de Fener", Projet UNESCO-Fener/Balat 1997-98, (S. Yerasimos, N. Narlı, G. Kaya, Y. Kuyumcu ile).

Prof. Doğan Kuban ile Restorasyon Uygulama Deneyimleri

ŞİRİN AKINCI

DOĞAN HOCA İLE TÜRKMENİSTAN'DA...

Prof. Doğan Kuban ile ilk tanışmamız 1979 yılında Fakültenin açılış dersi ile oldu. O ilk dersi unutmak imkansızdı. O derse katılmış olan hepimizin okulu mimar olarak bitirebileceğimizi, ancak asıl önemlisinin, aynı zamanda iyi birer insan olabilmek olduğunu söylemişti. Bu ders tahmin ediyorum ki herkes için unutulmaz bir açılış dersi olmuştu. Liseden sonra, o gün artık başka bir kulvarda olduğumuzu hissetmiştim.

Doğan Bey bu ilk tanışmadan sonra 3 yıl boyunca yurt dışı görevinde bulunmuştu. Biz 79'lu öğrenciler Doğan Kuban'la son sınıfta Koruma Kuramları ve Restorasyon dersinde bir araya gelmiştik. Ayrıca o yıl verdiği efsane seminerleri hiç kaçırmadan takip etmiştik. Sonrasında Restorasyon yüksek lisansı ve mezuniyet.

Mezuniyet sonrası Prof. Yegan Kahya'nın telefonu ile hocayla üçbuçuk yıl kitap çalışma grubunda yer aldım. *İstanbul Bir Kent Tarihi* ve *Türk Hayatlı Evi* kitaplarında görsellerin hazırlanması ve kütüphane araştırmaları benim için bir iş değil, master sonrası eğitimi gibiydi. Bu süreçte gerek üniversite kütüphanelerinde gerek hocanın kendi kitaplığında yoğun bir zaman geçirme şansı yakaladım.

Doğan Kuban ile Aşkabat'ta toplantıya giderken

Doğan Kuban'ın çok yönlü çalışma programı, kitap çalışmalarının yanında, yarışma projeleri ve uygulama deneyimi kazanmamı da sağladı. İlk uygulama deneyimim Tahtakale Hamamı restorasyonu ile oldu. Doğan Bey ile İstanbul'da kitap çalışması kapsamında hem tarihi yarımadayı yürüyerek dolaşırdık hem de Hamam şantiyesine uğrardık. Doğan Bey'in yanında izleyici olarak gittiğim şantiyede yapılan çalışmaları görme şansım oldu. Bunların hepsi yeni mezun bir mimar için inanılmaz bir yolculuktu.

Kargir, anıtsal bir yapının restorasyon serüvenini izlemek önemliydi. Hamamın içindeki betonarme yapının sökülmesi ve sonrasında, özgün elemanların ortaya çıkmaya başlaması ve yapının içine kurulan iskeleler ile ilk defa hamamın soğukluk mekanının mukarnaslarını elle dokunabilecek mesafeden görmek ve bu mukarnasları çizmeyi öğrenmek. Sonrasında yok olmuş mukarnaslı taç kapıyı yorumlayarak tasarımını yapmam için beni cesaretlendirmesi ve kapının uygulama kontrollüğünde yer almamı sağlaması, bizlerin bilgi ve özgüvenle yetişmemiz için verdiği emekler asla unutulamaz. Gerçek bir eğitimci ve öğretmen olarak, öğrencilerinin soru sormasını ve üretken olmalarını isterdi. Çalışmak istediğimiz her konuda bizleri destekler ve yönlendirirdi.

Doğan Kuban bilim adamı, akademisyen ve koruma konusunda uzman bir mimar olarak ilgilendiği pek çok konu ve alanın yanı sıra tasarım ve uygulama yapmayı da hiç bırakmamıştır. Pratik zekâsı ile çözüm odaklı bir insandı. Doğan Kuban kent ölçeğinde yaptığı çalışmaların yanı sıra tek yapı ölçeğinde de tasarım yapmak, koruma projeleri hazırlamak ve uygulamalarda birebir çalışmayı severdi. Islık çalarak eskizler yapmak hocanın çalışma biçimiydi. Konuşmalarımızda kendisinin de tasarım yapmayı hiç bırakmadığını, bizlerin de koruma projeleri çalışmamıza rağmen tasarım konusunda kendimizi geliştirmemizi öğütler, kapsamlı projelerde ekibin içinde bir tasarımcı mimarın olmasının doğru olacağını söylerdi.

Doğan Kuban Hoca ile en önemli restorasyon deneyimini Bozdoğan Kemeri ile yaşadım. Yapımı Geç Roma'ya kadar uzanan Valens Su Kemeri için Anıtlar Kurulu, Hocanın danışmanlığında bir aks kemer rölövesi çizilmesini istemişti, ben de bu şekilde Bozdoğan Kemeri Restorasyonuna dahil oldum. Bir yandan kitap çalışmaları devam ederken, Doğan Kuban'la birlikte çalışıyorsanız asla tek bir iş yapmazsınız; pek

Türkmenistan, antik Merv Kenti, Sultan Sancar Türbesi restorasyonu

Türkmenistan, antik Merv Kenti Sultan Sancar Türbesi restorasyon sonrası

çok alanda aynı anda çalışma şansınız olur ve heyecan verici olan da bu yoğunluktur.

Bir aks kemer çizimi ile başladığımız Valens Su Kemeri üç yıl boyunca hem proje hem de uygulama olarak benim için bir dönüm noktası olmuştu. Doğan Kuban eski eser bir yapının restorasyon sürecinde, öncelikle ayrıntılı bir analitik rölövenin hazırlanması için emek sarf ederdi. Belgeleme çalışmalarına paralel olarak koruma ve restorasyon için gerekli kuramsal çerçeveyi oluşturarak koruma kararlarını belirlerdi. Bu kararları alırken gerek masa başı gerekse şantiye çalışmalarında, restorasyon ve koruma sürecinde, çeşitli disiplinlerdeki uzmanlarla birlikte çalışılmasına önem verirdi. Bu ekipte öncelikle yapının taşıyıcı sistem değerlendirmeleri için Prof. Müfit Yorulmaz, malzeme araştırma ve analizleri için Prof. Erol Gürdal, taş yapı restorasyonlarında malzeme özellikleri ve temini için Prof. Kemal Erguvanlı, geoteknik ve zemin mekaniği alanında Prof. Remzi Ülker Hocalarla birlikte bir takım olarak çalışmayı severdi. Disiplinlerarası bu çalışma içinde doğru bir restorasyon için iyi bir konservatör ve iyi bir mimar olmak gerekliliğini ifade eder ve kendimizi geliştirmek için hem okuma pratiğimizi geliştirmemizi hem de çevremizde gördüklerimizi doğru analiz etmemizi öğütlerdi. O yıllarda şantiyelerde çok iyi taş ustaları yer alırdı; hoca şantiye deneyimi açısından iyi ustaların taş hazırlama ve örgü tekniklerini izlemenin daha kolay algılamamızı sağlayacağını söylerdi.

Valens Su Kemeri ile başladığımız restorasyon, proje ve uygulama çalışmalarında hocamla her zaman anlatılacak çok güzel anılar biriktirdiğimiz pek çok projede birlikte çalışma şansımız oldu. Hocam ile 2002 -2004 yılları arasında Türkmenistan'da hem projelerini hazırlayıp hem de uygulama kontrollüğünü yaptığımız bir projeyi sizlerle paylaşmak isterim. Büyük Selçuklu Sultanı Sultan Sancar'ın Antik Merv kentindeki türbesinin restorasyon çalışmasını ve şantiye seyahatimizi anlatmak istiyorum.

İstanbul'dan Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat'a 3.5 saatlik bir uçak yolculuğu ve oradan sonra yerel bir uçak ile Merv kentine gidiş. Ben daha önceden gidip rölöve çalışmasını tamamlamıştım ve yolculuğun bu coğrafyada oldukça zorlu olabileceğini hocama söylemiştim. Ancak kendisi bu dönem yapılarını sevdiğini ve heyecanlı olacağını belirtip, ne zaman gidiyoruz diye sormuştu. Yerel uçakların çok konforsuz olduğunu biliyordum, biz de o gün yine böyle bir yolculuk yaptık, uçaktan inince hocam sizi çok yordum, nasılsınız dediğimde, ben gayet iyiyim koltuklar da çok rahattı diye esprili olarak cevap vermişti. Sonrasında yerel havaalanında genç öğrencilerle hemen kaynaşıp onlarla sohbet ederek, eğitimleri ile ilgili bilgi edinmiştik.Kentte kalınabilecek bir otel yoktu; akşam bir misafirhanede kalacaktık bize bir pamuk fabrikasında yer ayırtılmıştı, ancak kadın erkek misafirhaneleri birbirinden uzaktaydı; iyi geceler derken, beni bunlar götürüyor sen kendine dikkat et, bu kadar uzak mesafeden seni koruyamam demişti. Hoca daima öğrencileri ile yakından ilgilenirdi ve sevgili eşi Sabiha Hanım'la birlikte bizlerin manevi aileleri olmuşlardır. Ertesi günlerde Merv'de kaldığımız süre içinde tüm yapıyı ve o döneme ait diğer yapıları birlikte dolaştık, notlar aldı, resimler çektik ve sonrasında yapının koruma yaklaşımı konusundaki kuramsal raporunu hazırladı. Çölün ortasında bir şantiye binasında geç saatlere kadar yorulmak bilmeden Büyük Selçuklu Dönemi türbe yapısının restorasyon kararları üzerine yoğun bir çalışma yaptık. Gerekli tüm koruma kararları belirlendi, bu kararları Türkmen yetkililere sunduk ve onaylandı.

Yeniden üretilecek tuğlalar için özel izinle birkaç kilo Türkmen toprağı İstanbul'a getirildi ve Prof. Erol Gürdal Hoca tarafından restorasyon için uygun tuğlaların üretilmesi sağlandı. Tüm bu yorucu çalışmanın sonrasında Aşkabat'tan aldığımız kitaplar ve uzun uçak yolculuğunda bize anlattığı tarihe, coğrafyaya, mimariye ve sosyolojiye dair saptamaları ile bize Türkmen dilinde okuduğu Nasrettin Hoca Fıkraları bu uzun yolun hiç bitmemesini istememizi sağladı.

Enerji ve heyecanı her çalışmada bizlere de geçiyor ve biz de her yaptığımız işten keyif alıyorduk. Her farklı proje araştırmak, öğrenmek için vesile oluyordu. Doğan Kuban'a bizlerin yetişmesi adına verdiği emek için sonsuz teşekkürler...

ŞİRİN AKINCI - Y. MİMAR

II. MEŞRUTİYET VE OSMANLI BASININDA ÖRGÜTLENME ÇALIŞMALARI

İzmir Osmanlı Matbûât Cemiyeti ve *Muharrir* Gazetesi

EFDAL SEVİNÇLİ

MEŞRUTİYET'İN İLANININ ARDINDAN YAŞANAN ÖZGÜRLÜK ORTAMI İLE BİRLİKTE OSMANLI SINIRLARI İÇERİSİNDE FARKLI DİLLERDE BİRÇOK DERGİ, GAZETE YAYINLANDI. BU OLGUYA BASIN ÇALIŞANLARININ ÖRGÜTLENME VE GREV FAALİYETLERİ DE EŞLİK ETTİ.

24 Temmuz 1908'de, II. Abdülhamit'in 32 yıl süren yönetiminin, "mutlakıyyet"ten "meşrûtiyyet"e dönüşü, Selanik'ten İstanbul'a, İzmir'e, Osmanlı'nın hemen bütün büyük kentlerinde bir özgürlük bayramı olarak karşılanır, kutlanır. Ülkeyi saran özgürlük fırtınası içinde, hemen her gün onlarca gazete, dergi, yayın izni alıyor, Osmanlı basın dünyasında kendilerince bir yer bulmanın şaşkınlığını yaşıyorlardı.[1] Otuz yılı aşan yasaklarla boğulan Osmanlı basını, "meşrutiyet" ile farklı bir özgürlük ortamını yaşarken özellikle İstanbul'da, İzmir'de, Selanik'te vb. Osmanlı kentlerinde yayımlanan, çoğu kısa ömürlü de olsa onlarca süreli yayın, basın özgürlüğünün simgeleri oldular. Bu yayın zenginliği, İstanbul denli olmasa da İzmir'de de Türkçeden Rumcaya, Ermeniceden Museviceye, Fransızcadan Ladinoya onlarca yeni gazetenin, derginin yayınıyla yaşanıyor, ancak kısa bir süre sonra da büyük çoğunluğu, gazete çıkarmanın, gazeteci olmanın mutluluğu içinde hızla yok oluyorlardı.

Meşrutiyet'in getirdiği düşünce ve örgütlenme özgürlüğü, bir yanıyla olumlu değerlendirilirken özellikle iş ve çalışma yaşamında, Osmanlı yurttaşı "milletlerin", o güne değin bilmedikleri kavramları, karışıklıkları, huzursuzlukları da beraberinde getirir. *"Boykot, grev, sendika, işçi, sosyalizm, parti"* vb. sözcüklerle çoğalan yeni kavramları, değerleri öğrenen Osmanlı yurttaşlarının düşünsel dünyası değişirken ardı ardına yaşanan siyasal olaylara tepkiler gösteriyorlar, sokaklara çıkıyorlar, eylemlere katılıyorlardı. Örneğin Bulgaristan'ın bağımsızlığını duyurması, Avusturya-Macaristan'ın Bosna Hersek'i ilhak kararı, toplumda huzursuzluklara neden olurken Avusturya, Bulgaristan gemileriyle limanlara gelen ürünleri, liman işçileri boşaltmıyorlar, Avusturya'da üretilen malları satın almama kararı hızla yayılıp boykota dönüşüyordu. Girit'in Yunanistan'a bağlanma kararının yarattığı bunalım, özellikle ticari yaşamda etkin

İzmir'de Meşrutiyet kutlamaları

Karaköy, Meşrutiyet Kutlamaları
SALT Research

olan Rum-Yunan tüccarlarına karşı yayılan boykotlar, gösteriler, birçok iş kolunda grevleri tetikliyordu.[2]

Meşrutiyet ile birlikte Osmanlı basın çalışanları da çalışmalarına bir düzen vermek, emeklerinin karşılığını almak, seslerini duyurmak amacıyla örgütlenen işkolu olurken İstanbul, İzmir, Selanik vb. kentlerde, hem mürettiplerin hem muhabirlerin, yazarların da örgütlerini kurduklarını biliyoruz.[3] İstanbul'da, Temmuz 1908'den başlayarak Mürettibîn-i Osmâniyye Cem'iyyeti, Cem'iyyet-i Matbûât-ı Osmâniyye, Matbûât-ı Osmâniyye Makinecileri Cem'iyyeti'ni, İzmir'deki kardeş kuruluşlar izler: İzmir Osmanlı Matbûât Cem'iyyeti, İzmir Matbaaları Amele Cem'iyyeti, İzmir Osmanlı Muharrirîn ve Mürettibin-i Osmâniyye Cemiyeti.

Ancak bu örgütler, 16 Ağustos 1909'da, Cemiyetler Kanunu çıkarıldıktan sonra görünüşte yasal işlerlik kazansalar da savaşlarla, siyasal koşulların dayatmalarıyla beklenen etkinlikleri gösterememişler; çalışma koşullarına yönelik isteklerini, örneğin bayramlarda basımevi işçilerinin tatil yapmalarını kabul ettiren[4] Mürettibîn-i Osmâniyye Cem'iyyeti, haftada bir gün tatil yapmayı görünüşte kimi gazete yönetimleri kabul etseler de gazete patronlarına bu isteklerini kabul ettirememişlerdir.[5]

İZMİR MATBÛÂT CEMİYETİ VE ATİNA'YA SEYAHAT

Kuruluşuna, kurucularına ilişkin bilgileri edinemesek de 1908 seçimlerinin hazırlık ve propaganda sürecinde İzmir Osmanlı Matbûât Cem'iyyeti'ni ilginç bir etkinliğin öncüsü olarak görüyoruz... İzmir'de 1908 seçimlerinde, özellikle Türkler ile Rumlar arasında milletvekili adaylarının belirlenmesinde sert tartışmalar olur. Aradaki gerilimi azaltmak, Meşrutiyet düşüncesinin ilkeleri için İzmir'de dostluğu, birlikteliği sağlamak amacıyla, Meclis-i Meb'ûsân açılmadan, İzmir Belediyesi'nin desteğiyle İzmir Matbûât Cem'iyyeti, Atina'ya bir gezi düzenler.[6] İttihâd ve Terakki Cem'iyyet'nin İzmir'deki yayın organı *İttihâd* gazetesi de bu geziyi destekler. Geziye ilişkin haberlerde İzmir Matbûât-ı Osmâniyye Cem'iyyeti'ne (İzmir Gazeteciler Cem'iyyeti) ilişkin ilk bilgileri, örneğin Cemiyetin genel yazmanının Ahmet Sâbit Beğ olduğunu öğreniyoruz:

"Havâdis-i Vilâyet / Atina Seyâhati: Birçok asırlar yek-digeriyle berâber yaşayan ve yarım asrı mütecâviz bir müddetden beri de birbirile hemcivâr bulunan Osmanlı milletile millet-i Yunâniyye arasında mevcûd revâbıt-ı müddet ile münâsebet-i dostânenin te'yîd ve tahkîmi için İzmir Osmanlı Matbûât Cem'iyyeti tarafından Atina'ya kadar bir seyâhat icrâsı karârlaştırılmışdır. Bu seyâhatin fevâid-i mâddiyye ve ma'neviyyesini ta'dâd etmek kâbil değildir. İttihâd-ı menâfi noktasında yekdigerile tâbiaten merbût bulunan ve maa't-teessüf şimdiye bazı esbâb-ı mâniaya mebnî yek-digerinden ayrı kalan bu iki kavmin birbirile yakından görüşmesi, yek-digerini yakından tanıması, aralarında kırılmaz revâbıt-ı muhabbet te'sîs etmesi her iki kavmin istikbâli mütâlaasile meşgûl olan kimseleri pek ziyâde memnûn edecektir. Seyâhat, belediye reisi Tevfik Paşa hazretlerinin riyâseti tahtında olacakdır. İşbu seyâhate iştirâk etmek isteyenler gazetemiz idârehânesine mürâcaat eylemelidirler. Yevm-i azîmet ile tafsilât-ı sâire ayrıca yakında ilân edilecekdir."[7]

İlginç ayrıntılarıyla "*Atina'da İcra Edilecek Resmi Protokolün*" açıklanışıyla[8] "*seyâhate iştirâk etmek isteyenlerin 'Reform Gazetesi' idâre-hânesinde ictimâ eden seyâhat hey'etine*" başvurmaları belirtilen haberler yanında Atina gezisi, İzmir ve Atina gazeteleri arasında, iptal edildi, hayır gidiliyor çekişmelerine neden olurken Atina sefirimiz Nâbî Bey'in ilettiği bilgiyle gezi programı kesinleşir:

"Havâdis-i Vilâyet: İzmir Osmanlı Matbûât Cem'iyyeti Kâtib-i Umûmîsi Ahmet Sâbit Beğe, Telgraf-nâme ve tahrîrât-ı vâlâları vâsıl-ı dest-i âcizi oldu. Burada cem'iyyet-i muhteremeleri a'zâsile

Meşrutiyet sonrasında Avusturya ve Bulgaristan'a karşı Osmanlı yanlısı tutum izlediği düşünülen Britanya ve Fransa'nın İstiklal Caddesi'ndeki elçilikleri önünde yapılan gösteriden, *The Graphic*, 17 Ekim 1908

seyyâhînin sûret-i mükemmelede kabulleri için bugün başvekil tarafından lâzım gelen lâzım gelenlere ta'lîmât i'tâ kılındığı beyân olunur efendim. Atina Sefîri Nâbî./ İttihâd: İzmir Osmanlı Matbûât Cem'iyyeti'nin Atina'ya kadar tertîb eylediği seyâhat Hükûmet-i Osmâniyye'nin Atina Sefâretine bâtelgraf bildirilmiş idi. Bu kerre sefâret-i müşârünileyhden alınan telgraf-nâme cevâbı bâlâya derc olunmuşdur."[9]

Bu geziye ilişkin yayımlanan haberlerin hemen tümü, *İttihâd* gazetesinde yayınlanırken bir iki küçük bilgi[10] dışında *Ahenk*, *Hizmet* ve *Köylü* gazetelerinde Atina seyahatine yönelik hiç bir bilginin olmayışı da dikkati çekiyor!

İttihâd Terakki Cemiyeti adıyla *İttihâd* gazetesinde yayınlanan açıklama, ilginç bilgiler aktarsa da Yunan Meclisi'nde önce Sisam adası tartışması,[11] ardından "Girit'in Yunanistan'a İlhâkı" kararı, "Memâlik-i Osmâniyye"de tozu dumana katar! Atina gezisi hızla gündemden düşer. İstanbul'da, İzmir'de, Selanik'te, birçok kasabada, kazada, Girit için "nümayişler, mitingler" düzenlenir.[12] Yine de biz bu gezinin heyecanını yansıtan geziye ilişkin ilginç bilgiler veren makaleyi okuyalım:

ATİNA'YA GİDECEK İZMİRLİLER

"Dünkü nüshamızda İzmir'de Atina'yı ziyâret etmek üzere altıyüz kişiden mürekkeben teşekkül eden hey'et-i züvvârın parlak bir sûretde istikbâli için Atina'da fevkalâde tedârükât icrâ olunduğunu yazmışdık. İzmir Matbûât Hey'eti tarafından Atina Belediye Reisine keşîde edilen bir telgraf-nâmede hey'etin bu ayın yirmi dokuzunda İzmir'den hareket edeceği [E.S] bildirilmişdir. Atina gazeteleri İslâm ve Rûm ahâliden mürekkeb olan hey'etin hüsn-i istikbâli için icrâ edilen tedârükâtı fevkalâde bir hâlde tasvîr ediyorlar. Atina Belediye Reisi, Yunan Dâhiliyye ve Hâriciyye nâzırlarile bi-l-müzâkere hey'etin sûret-i istikbâlile Yunanistan'da bulunduğu müddetçe icrâ olunacak merâsim ve şenlikler programını karârlaşdırmışdır. Baş vekîl Mösyö Tuetokis Meclis-i Vükelâ'da İzmir züvvârın şerefine yapılacak merâsim-i istikbâliyye ve mihmân-nüvâz-ânenin mümkün olduğu kadar parlak olması lüzûmunu beyân etmişdir. İcrâ edilecek resm-i kabulün teferrüâtı Meclis-i Vükelâ'da karârlaşdırılacakdır. Atina Belediye Reisi belediye Meclis davetine, şehrin bu münâsebetle sûret-i tezyînine müteallik ba'zı makarrarât ittihâz etmiş ve bu bâbda sarfı lâzım gelen mebâliğ ta'yîn edilmişdir.

Merâsim-i istikbâliyyeye Atina'da mevcûd resmî ve gayr-i resmî bi-l-cümle cem'iyyet ve hey'etler iştirâk edeceklerdir.

Bu ziyâret esnâsında Atina'nın Kral Tiyatrosu'nda Kemal Beğ'in *Vatan* nâmındaki piyesinin Rûmca tercümesi mevki'-i temâşâya vaz' edilecekdir.

Görülüyor ki Yunan komşularımızın İzmir'den gelecek hey'et-i züvvâr şerefine icra etdikleri tedârükât cidden parlakdır. Komşularımızın hakkımızda gösterdikleri bu eser-i nezâket ve muhâleseti takdîr eder ve kendilerine şimdiden teşekkürler ederiz. Bizim dâimâ tekrâr etdiğimiz ve artık herkesce ma'lûm olan maksadımız, hukuk-ı mütekabileye riâyet esâsına müsteniden ale-l-umûm devletlerle ve bi-l-hâssa komşularımızla münâsebât ve dâdiyyede bulunmakdan ibâretdir. Hulûs-i niyyetle uzatılacak elleri biz dâimâ bütün kalblerimizin samîmiyyeti ile kabûl eder ve ayni sûretde mukâbeleye âmâde olduğumuzu beyân eyleriz. Yunan komşularımızın hüsn-i niyyetlerinden, samîmiyyetlerinden emîniz. Bunu zikrederken onların her münâsebetle izhâr etdikleri hayr-hâhlığa karşı bizim yerli Rûmlarımızın da her fırsatdan istifâde ile etvâr-ı bâr-dâne gösterdiklerini teessüflerle hatırlamamak kabil oluyor. Rûm ahâlîmiz ve ahâlîlerimizin tercümân-ı efkâr ve hissiyâtı olan Rûm matbûâtı hakâik-i ahvâli takdîr etmeyerek tutdukları meslek-i sakîm nifâk-cûyâneden ferâgatle biraz da ittihâda, İttihâd-ı Osmânî'ye çalışsalar emîniz ki Yunanistan'ın da mazhar-ı tahsîni olurlar. İttihâd ve Terakki"[13]

İZMİR OSMANLI MÜRETTİPLERİ CEMİYETİ'NİN YAYIN ORGANI: *MUHARRİR* (16 MAYIS 1909)

Meşrutiyet sürecinde, İzmir'de, tutunamayıp hızla yok olan 30'a yakın gazetemiz, dergimiz var.[14] Bu yayınların peşine takılıp hem ulaşabildiğim örnekleri, hem de İzmir basın tarihinde önemli yerleri olan, ancak koleksiyonlarda bulunmayan sayılarını[15] bulup bu süreli yayınları bir sergide olsun tanıtmayı amaçlayan çalışmamda, amacı ve içeriğiyle dikkatleri çe-

ken bir süreli yayın da İzmir Osmanlı Mürettipleri Cemiyeti'nin yayın organı olan *Muharrir* gazetesidir. Varlığını, *İttihâd* gazetesinde çıkan, "Yeni Muharrir Gazetesi" başlıklı haberle öğrendiğimiz *Muharrir* gazetesi hakkında bugün çok az bilgimiz var:

"Asâr-ı mümtâze-yi kalemiyyesile vilâyetimiz âlem-i matbûâtında kendisini tanıtmış olan meslektaşlarımızdan, muâvinîn-i tahririyyemizden Kantarağası-zâde Salâhaddîn Beğ'in gelecek haftadan i'tibâren Muharrir nâmında yeni ve yevmiyye bir gazete neşr edeceğini istihbâr eyledik. Muharrir gazetesi, Osmanlı Muharrir ve Mürettiblerinin mürevvic-i efkâr ve müdâfi'-i hukuku olmak üzere te'sîs edilmektedir. Program ahâlînin tenvîr ve tevsî'-i efkârına hâdim neşriyyât-ı müfîde üzerine mürettebdir. Hey'et-i mürettebiyye nâmına imtiyâzı Mürettibîn-i Osmaniyye'den İzmirli Şefîk Efendi'nin uhdesinde bulunacak ve vilâyetimizde yetişen anâsır-ı muhtelifeye mensûb bi-l-cümle muharririnin âsâr ve makâlâtını câmî' bulunacaktır..."[16]

İzmir kültür tarihinin ilginç simalarından Kantarağasızâde Ömer Selâhattin'in[17] başyazarı olduğu, ilk sayısı, 16 Mayıs 1909'da çıkan *Muharrir*'in okuduğumuz duyurularından ve elimizdeki 2. sayısının başlığındaki bilgilerden, hem yazarları hem de mürettipleri kucaklayan "İzmir Osmanlı Muharrirîn ve Mürettibîn Hey'etinin" yayın organı olarak yayımlandığı anlaşılıyor. Ancak kaç sayı çıktığını bilmiyoruz. Meşrutiyet'in yarattığı coşkuyla, İzmir'de, bir "heves-kârân" olarak tiyatro sanatıyla ilgilenen, *İttihâd* ile *Gâve*'nin[18] yazı kurullarında "muavin" olarak çalışıp haberler yazan Ömer Salâhaddîn Bey'in, İzmir'de, birçok iş kolunda yapılan grevleri yaşayan, kurulan "cemiyetleri" bilen, liman boykotlarına tanık olan bir basın emekçisi olarak *Muharrir* gazetesine, bir örgüt gazetesine gereksinim duyması çok doğal bir sonuç.

Bir meslek örgütü gazetesi olarak *Muharrir*'in yayınlandığı yıl, İzmir'de Rum mürettiplerin, basın tarihimiz açısından oldukça önemli bir eylemi, ilk basın grevini gerçekleştirdiklerini biliyoruz. Bugün bu greve ilişkin edindiğimiz bilgileri aktarıp İzmir basınının sesi olmak amacıyla yayımlanan *Muharrir* gazetesinin tanıtımına geçelim.

İZMİR'DEKİ RUM MÜRETTİPLERİN GREVİ...

Osmanlı / Türk basın tarihinde, gazetelerimizi okunur kılan mürettiplerin iş bırakma /grev eylemleriyle, II. Meşrutiyet'in duyurumuyla doğan görece özgürlük ortamında, örgütlenme günlerinde karşılaşıyoruz.[19] Biçimsel olarak Meşrutiyet öncesinde, eylemden çok, bir anlaşmazlık ya da memnuniyetsizlik sonucunda, örneğin Temmuz 1906'da, *Tercümân-ı Hakikat* gazetesinde, yine Temmuz 1908'de *Levant Herald* ile İstanbul gazetelerinde, mürettiplerinin "iş bırakma" eyleminde bulundukları biliniyor.[20]

Bu çalkantılı dönemde, 1909 yılında İzmir, bir basın grevini ve grev kırıcılığı olgusunu yaşar. İzmir'de yayımlanan Rumca gazeteleri dizen, basan işçiler, maaşlarına zam yapılması isteğiyle greve giderler. Bu greve ilişkin bilgilerimiz, -şimdilik- H. Solomonidis'in *İzmir'de Gazetecilik* (Atina-1959) kitabında aktardığı bilgilerle sınırlı:

"1909 yılında, İzmir'de çıkmakta olan Yunanca gazeteleri basan matbaacıların, maaşlarına zam yapılması talebiyle, grev ilan etmeleri üzerine gazete sahipleri, grevi kırmak için aylık ve her nüshası İzmir'in dört büyük sabah gazetesi: *"Amalthia"*, *"Armonia"*, *"Nea Smnrni"* ve "*İmerisia*"dan birinin ismini alacak, ortak bir gazete çıkarmaya karar vermişlerdi. Buna karşılık grev komitesi aldığı bir kararla, grevi maddi açıdan desteklemek üzere, Th. Ktena'nın yazı işleri müdürü ve başyazarı olduğu, *Ameroliptos*'u yayına sokmuştu. Grevin bitmesi üzerine *Ameroliptos*, yayınını durdurmuştu."[21]

1897'de Girit'teki katliamlarda 350 kişilik bir köyden hayatta kalan tek kişi olan çocuk Osmanlı yetkilileriyle
US Library of Congress

Amaltheia başta olmak üzere *Armonia*, *Nea Smyrni*, *İmerisia*'nın patronlarının, bu grevi kırmak üzere dört gazetenin simgelerini taşıyan bir gazete çıkarmaya karar vermeleri üzerine grev komitesi de karşı bir eylemle, işçilere destek olmak üzere *Ameroliptos* (Tarafsız) gazetesini yayımlar.[22]

Burada, *Ahenk* gazetemizde, 1908 yılı sonunda çıkan bir haberi paylaşarak hem dönemin İzmir'inin çalışma yaşamına hem de bir grev gazetesi olarak *Ameroliptos* (Tarafsız) gazetesinin yayın izninin alınışına, 1909'daki varoluş günlerine küçük de olsa bir ışık tutalım:

"Matbaamız ser-makinisti Hacı Kanburoğlu Vasilaki Efendi'nin Türkçe "*Saruhan*" ve Rumca "*Ameroliptos*" ve "*O Sotir tu Kozmo*" nâmlarile imtiyâzını istidâ eylemiş olduğu üç gazetenin ruhsat-ı resmiyyesi bu def'a vürûd eylemişdir."[23]

Ameroliptos'un ses verdiği bu grevden on yıl kadar sonra, İzmir'de, işgal günlerinde, Kasım 1919'da, Rumca gazetelerin mürettipleri patronlarıyla yine ücret anlaşmazlığı yaşarlar ve greve giderler.[24] İzmir'deki bu grevden birkaç ay sonra da İstanbul'da, Fransızca

Muharrir Gazetesi, 19 Mayıs 1909

ve Rumca yayınlanan bir süreli yayında (-?-E.S.) çalışan, Fransızca ve Rumca Mürettibleri Cemiyeti üyesi mürettipler de ücret anlaşmazlığı nedeniyle Nisan 1920'de işlerini bırakarak grev yaparlar.[25] Bu grev sırasında, Mürettibîn-i Osmâniyye Cem'iyyeti üyesi işçiler, bir örgüt dayanışması bilinciyle, arkadaşlarına destek olurlar. [26]

Bu grevlerden sonra, Cumhuriyet döneminde, kimi girişimler olsa da uzun yıllar basın dünyamızda bir grev gerçekleşmez![27]

19 MAYIS 1909 GÜNLÜ *MUHARRİR* GAZETESİNİN İÇERİĞİ

Muharrir-1325 / Ahâlînin tenvîr ve tevsî'-i efkârına hâdim ve İzmir Osmanlı Muharrirîn ve Mürettibîn Hey'etinin vâsıta-i neşr-i efkâr ve müdâfi'-i hukukı olmak üzere pazartesiden mâ-adâ her gün neşr edilir / Herşeyden bâhis müstakil Osmanlı gazetesidir. / *Müdîr ve Nâşiri*: Hey'et-i Mürettebiyye Nâmına Mürettibîn-i Osmâniyyeden M. Şefîk / *Nazır-ı Umûr*: Serkis Keşişyân / *İdâre-hâne ve Matbaası*: İzmir'de Peştemalcılar başında Keşişyan Matbaası / Umûr-ı İdâre için müdîre mürâcaat edilir. Nüshası 15 paradır / *Ser-Muharrir-i Mes'ûl*: Kantarağası-zâde Ö. Salâhaddîn / Umûr-ı Tahrîriyye için ser-muharrire mürâcaat olunur. / *Abone*: 1 Seneliği İzmir için 60 kuruş / 6 Aylığı İzmir için 35 kuruş / 1 Seneliği taşra için 90 kuruş / 6 Aylığı taşra için 50 kuruş. /

Çehâr-şenbih [Çarşamba], 29 Rebî-ül-âhır sene 1327/6 Mayıs 1325 /19 Mayıs Efrencî sene 1909.

1. ve 2. Sayfa:

Siyâsî / Türkler - Acemler

"Müşhil bir ittifâkla büyük bir kuvvet istihmâli.

Muharrir Gazetesi, s.2, 19 Mayıs 1909

Bize müteallik mesâil-i hâriciyye-yi siyâsiyyeden bu ana kadar nasılsa bahs edilmemiş bir tanesi, bizim fikrimizce belki en müfîdi, Türkiye ile İran beyninde bir ittifâk-ı siyâsiyyedir, ki fi'l-vâki' henüz biraz mevsimsiz görülürse de âtîyen husûl-pezîr olması için şimdiden projelerinin tasvîr ve tertîbine başlayabiliriz..."

Yakın zamanlarda benzer "meşrutiyet" evrelerini yaşayan, sıkıntılarla boğuşan, komşu iki Müslüman ülkenin aralarında bir siyasal ortaklığı düşünmelerini öneren bu imzasız uzun yazı, günümüzde de yaşanan ortak sorunlara bakarak sanki 1909 yılında değil de daha yeni yazılmış, coğrafyanın dayattığı ortamı, siyasal ilişkilerimizi, uzaklığımızı irdeleyen bir politika yazısı duygusunu uyandırıyor.

2. Sayfa: Matbûât Nizâm-nâmesi ve Hüseyin Câhid Beğ / "Biz Hüseyin Câhid Beği yalnız meb'ûs ve gazeteci değil, ta mekteb sınıflarında bulunduğumuz zamanlardan başlayan bir âşina-yi gıyâbî ile tanıdığımız, hürmet ve muhabbet etdiğimiz bir edîb-i muhterem sıfâtile biliriz..." açıklamasıyla başlayan eleştiri yazısı, Meclis-i Meb'ûsânda, Matbûât Nizâmnâmesi teklifinin görüşmeleri sırasında bir gazeteci ve milletvekili olarak Hüseyin Cahit'in, gazetecilerin, yüksekokul "Mekâtib-i Âliyye" mezunu olması gerektiğini savunuşuna karşı çıkıyor. İmzasız yazının içeriğindeki bilgilerden, yazarının, *Muharrir*'in başyazarı, Kantarağasızâde Ömer Salâhaddin Bey olduğu anlaşılıyor.

Dünkü Gazeteler / Başlığında, *İttihâd* gazetesinde, Hüseyin Fehmi'nin yazdığı başyazıda, Osmanlı

***Muharrir Gazetesi*, s.3, 19 Mayıs 1909**

***Muharrir Gazetesi*, s.4, 19 Mayıs 1909**

yurttaşı, "anâsır-ı gayr-i müslimemizin" askere alınışını konu edindiğini, onun kısa sürede uzun uzun düşünce yazılarını nasıl yazdığını merak ederken Bezmi Nusret'in de "*Çehresi gibi tatlı olan yazılarında pek çok virgül isrâf ederek mürettibleri hiddete dûçâr etmeseydi insanlara şimdiye kadar hiçbir fenalık etmemiş bir adam var ise, o da Bezmi Nusretdir, diyecekdim!...*" değerlendirmesiyle yine Kantarağasızâde Ömer Salâhaddin Bey'in çalışma arkadaşlarıyla dalga geçtiğini anlarız!...

2. ve 3. Sayfa:

Tolstoy'un Romanı / "Hizmet refikimiz sermuharriri Emîn Lâmi'in o çâlâk ve dakîk kalemile "*Napolyon ve Aleksandr*" romanını tercüme ve tefrika etmeğe başladığını Hizmet refikimizde gördük...." açıklamasıyla Tolstoy'un *Savaş ve Barış* romanının, Mayıs 1909'da, İzmir'de, okurla buluştuğunu öğreniyoruz. Emîn Lâmi Bey'in, Fransızcadan yaptığı bu çeviri, *Savaş ve Barış* romanının dilimizdeki ilk çevirisi !...[28]

Şehîd-i Hürriyet Memdûh Mâcid Merhûm / 31 Mart 1325 [13 Nisan1909] günü, İstanbul'daki gerici ayaklanma sırasında öldürülen "şehîd-i Meşrûtiyyet" Memdûh Mâcid'in anısına Bezmi Nusret'in yazdığı yazıda, bize hem Osmanlı edebiyatını, hem Fransız edebiyatını çok iyi bilen, psikolojik öyküleriyle tanınan, aklı gazetecilikte olan bir yazarı, sanatçıyı tanıtıyor.

Bu anma yazısını yine Bezmi Nusret'in Memdûh Mâcid'e armağan ettiği, "Serâb-ı Emel" adlı kısa bir öyküsü izliyor.

Öte Beri başlığıyla kentimize ilişkin kısa haberler paylaşılırken "Sakız'dan iki yüzü mütecâviz züvvârın geldiğini" de öğreniyoruz.

Osmanlı gazetelerinin 4. sayfalarında, ajanslardan, İstanbul, İzmir gazetelerinden gelen, daha çok haberleri yansıtan bilgiler Telgraf başlığıyla verilir. Adana'daki karışıklıkların yarattığı sorunlar, "Divân-ı Harb-i Örfî" kararlarıyla aşılmaya çalışıldığı belirtilirken Mersin limanında, bir Fransız zırhlısı, iki Amerikan kruvazörü bulunmaktadır.

Muharrir'in Tefrikası-2- / Kanlı Sultan ya'nî Sultan Abdülhamîd'in Muhtasar Tarihçesi / Tahttan indirildikten sonra dönemin gazetelerinde benzerleri de yayımlanan, yazarı belli olmayan bu tefrikanın öfke dolu bir dille yazıldığını belirtmekle yetinelim.

***

Meşrutiyet rüzgârında yitip giden bir gazete olan *Muharrir*'in ardından 1923 Eylül'ünde, "İzmir matbaalarındaki işçi kardaşların" yine bir işçi gazetesi çıkarma girişiminde bulunduklarını, *Ahenk*'te çıkan bir kutlama yazısından öğrendiğimizi yazımıza küçük bir not olarak ekleyelim:

"İşçilerimizin Emek'i: İzmir matbaalarındaki işçi kardaşların *Emek* ismiyle yevmî bir gazete neşrine başlayacakları ve gazetenin bir iki güne kadar da hazırlığını ikmâl ile intişâr edeceğini haber aldık. Şehrimizde ilk işçi gazetesi olan *Emek*'i intişârından evvel tebrik, muammer ve muvaffak olmasını temenni eylemeği vazife biliriz".[29]

EFDAL SEVİNÇLİ - DEÜ GÜZEL SANATLAR FAKÜLTESİ TİYATRO BÖLÜMÜ EMEKLİ

DİPNOTLAR

1 Efdal Sevinçli, *İzmir Basın Tarihi / Gazeteler, Dergiler*, İzmir, İBB Kent Kitaplığı, 2019, ss. 115-173.
Zeki Arıkan, "24 Temmuz 1908'e İzmir'den Bakış", *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, Editörler: Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü, İstanbul, T. İş Bankası Yayınları, 2010, ss. 359-413.
Günver Güneş, "Taşradan Meşrutiyet'e Bakış: Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Açıdan II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Sancağı (1908-1918)", *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, ss. 415-457.
Uygur Kocabaşoğlu, *Hürriyet'i Beklerken İkinci Meşrutiyet Basını*, İstanbul, Bilgi Üni. Yayınları, 2010.

2 Mehmet Emin Elmacı, *Bosna-Hersek'in Avusturya Tarafından İlhakı ve Doğurduğu Tepkiler (1908-1912)*, İzmir, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1996. ss. 67-97.
Y Selim Karakışla; "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 Grevleri", *Toplum ve Bilim*, sayı: 78, Güz 1998, ss. 187-209.
Y. Doğan Çetinkaya, "Osmanlı Basınında Boykot İle İlgili Makaleler", *1908 Osmanlı Boykotu / Bir Toplumsal Hareketin Analizi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, ss. 390-440.
E. Ahladi, "İzmir'de İttihatçılar ve Rumlar / Yunan-Rum Boykotu (1908-1911)", *Kebikeç*, Sayı: 26, 2008, ss. 175- 200.
Engin Berber, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Domino Etkisi Yapan Bir Eylem: İzmir Liman İşçileri", *European Journal of Turkish Studies/Social Sciences on Contemporary Turkey*, 11 | 2010, https://doi.org/10.4000/ ejts. 4303
Özgür Yatkın, "Boykot ve İzmir", İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İzmir'deki Yayın Organı *İttihâd Gazetesi*, İzmir, DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, ss. 132-158.
Erol Ülker," Mayıs 1920 Tramvay Grevi Türkiye Sosyalist Fırkası ve İşçi Hareketi Üzerine Bir Değerlendirme", *Kebikeç*, sayı:36,2013, ss.243-258.

3 Osmanlı'da işçi hakları, örgütlenmeleri için bkz: D. Şişmanof, *Türkiye'de İşçi ve Sosyalist Hareketi*, çev. Tuğrul Deliorman, Sofya, 1965, ss. 13-22.
Şehmus Güzel. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Hareketi ve Grevler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c.3, İstanbul, İletişim Yayınları,1985, ss. 803-830.
Kadir Yıldırım, *Osmanlı Çalışma Hayatında İşçi Örgütlenmesi ve İşçi Hareketlerinin Gelişimi (1870-1922)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, ss. 193-194, 268-444.
Ahmet Ali Gazel, 1923 Mürettipler Grevi, İstanbul, İdeal Yayıncılık, 2016, ss. 13-52.

4 *Ahenk* gazetesi, 1908 yılı Kurban bayramında, 4 gün tatil yapacaklarını şöyle duyurur: "Aydın Vilâyeti- İd-i adhâ münâsebetile dört gün ta'til edilmesi Mürettibîn-i Osmaniyye Cem'iyyetince tensîb olunduğundan gazetemiz yarından i'tibâren dört gün ta'til ile beşinci perşembe günü intişâr eyleyecekdir.", Ahenk, 20 Kânûn-i Evvel 1324 / 2 Kânûn-i Sânî [Ocak] 1909, s. 3.

5 Ahmet Ali Gazel, *1923 Mürettipler Grevi*, ss. 35-39.

6 Özgür Yatkın, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İzmir'deki Yayın Organı *İttihâd Gazetesi*, ss. 127-131.

7 *İttihad*, No. 40, 15 Teşrîn-i Sânî 1324 / 28 Teşrîn-i Sânî [Kasım] 1908, Cumartesi, s. 3.

8 *İttihad*, No. 42, 18 Teşrin-i Sani 1324 / 1 KE [Aralık] 1908, Salı, s. 3.

9 *İttihad*, No. 46, 22 Teşrin-i Sani 1324 / 5 KE [Aralık] 1908, Cumartesi, s. 4.

10 *Ahenk*, 30 Teşrîn-i Sânî 1324 / 13 Kânûn-ı Evvel [Aralık] 1908, s. 2: *"Atina için tertîb edilen seyâhate iştirâk edecek olanlar bir müsaade-yi fevkalâde olmak üzere mürur tezkiresi almakdan müstesnâ ve muâf tutulmışlardır.*

11 *Ahenk*, 2 KE 1324 / 15 KE [Aralık] 1908, s. 3.

12 *Ahenk*, 13 KE 1324, / 26 KE [Aralık] 1908, ss. 1, 3-4. *Köylü*, 16 KE 1324 / 29 KE [Aralık] 1908, s. 1. *İttihad*, 18 KE 1324 /31 KE [Aralık] 1908, s. 3.

13 "Atina'ya Gidecek İzmirliler", *İttihad*, No. 54, 2 Kânûn-ı Evvel 1324 / 15 KE [Aralık] 1908, s. 2.

14 Efdal Sevinçli, *İzmir Basın Tarihi / Gazeteler, Dergiler*, ss. 115-168.

15 Efdal Sevinçli, "İzmir Basının Kayıp Gazeteleri Peşinde: Gâve", *Kent ve Bellek Dergisi*, sayı: 15, Nisan 2022, ss. 19-25.

16 "Yeni Muharrir Gazetesi", *İttihad*, 13 Mayıs 1909, s. 3. Ayrıca bkz.: "Muharrir Gazetesi: Şehrimiz Mürettibin-i Osmâniyye Cemiyeti'nin mürevvic-i efkârı olan Muharrir refikimiz dünden itibâren intişâra başlamışdır. Yeni arkadaşımızı tebrîk ve devâm-ı muvaffakıyyetini temenni eyleriz.", *Ahenk*, 5 Mayıs 1325 / 18 Mayıs 1909, s.2.

17 "Ömer Selahattin Kantar", Ö. Faruk Huyugüzel, *İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850 -1950)*, ss. 489-494.

18 "İttihâd Muharrirlerinden ve Gâve Muharrir Muavini Kantarağası-zâde Ö. Salahaddin,"İzmir Millî Donanma İane Komisyonu ve Pazar Günkü İctimâ", *Gâve*, No.5, 2 Kânûn-i Sânî 1324[15 Ocak 1909], Cuma, ss. 1-2.

19 Osmanlı Türkçe basınında, tarihsel akışa göre çok erken gerçekleşen (!), H. Cahit Yalçın'ın anılarından öğrendiğimiz, basın emekçilerinin 1901 yılında yaptıkları tuhaf bir grev eylemi var! Döneminin iki önemli gazetesi, *Sabâh* ile *İkdâm*'ın kimi yazarları, aylıklarının artırılması için yazarlara, işçilere, "grev yapıp gazeteyi bırakalım, kendi hesabımıza başka bir gazete çıkaralım" önerisinde bulunurlar. Gazetelerinden ayrılan grevci yazarlar ve işçiler, etkinliği olmayan *Saâdet* gazetesini kiralayarak yayıncılığa başlarlar. Giderlerini yazarların (!) karşıladığı bu ilginç grev (!-?-) deneyinin sonunda kiraladıkları gazeteleri onlara "saadet" getirmez. Hüseyin Cahit, anılarında, bu grevi bütün öyküsüyle "Bir Basın Grevi", başlığıyla anlatırken: "Hep birden grev yapıp Saadet'i çıkarmamız ne *İkdâm*'ı sarstı, ne de Sabah'ı. Basın piyasasının kalburüstü en işgüzar yazarları Saadet gazetesini bir türlü yürütemiyordu. Sansür müthiş bir silindir olmuştu. Hiçbir yazarın benliğini göstermesine, hiçbir gazetenin başka türlü olmasına imkân yoktu. Nasıl olup da bizlerin böyle bir çeşit isyan şeklinde kendi başımıza bir gazete çıkarmamıza müsaade ettiklerine şimdi şaşıyorum...", Hüseyin Cahit Yalçın, "Bir Basın Grevi", *Edebiyat Anıları*, Haz.: R. Mutluay, İstanbul, T. İş Ban. Yay., 1975, s. 113. Hıfzı Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1973, ss. 84-85.

20 Kadir Yıldırım, *Osmanlı Çalışma Hayatında İşçi Örgütlenmesi ve İşçi Hareketlerinin Gelişimi (1870-1922)*, ss. 293-328, 387-388.
Ahmet Ali Gazel, *1923 Mürettipler Grevi*, ss. 53-54.

21 Engin Berber, "Osmanlı Kentini Tanımada Kaynak Olarak Yunanca Takvim ve Rehberler", *Kebikeç*, Sayı 17, 2004 s. 58. Bkz. H. Solomonidi, *İzmir'de Gazetecilik* [Yunanca], Atina, 1959, s.205; Ari Çokona, "İzmir Rum Basını", *20. Yüzyıl Başlarında Anadolu ve Trakya'daki Rum Yerleşimleri*, İstanbul, Literatür Yay., 2017, s. 264.

22 Basın tarihimiz açısından *Ameroliptos* (Tarafsız) gazetesinin yayımlandığı günlerde, hem bu grevi aktaran hem de dönemi ayrıntısıyla irdeleyip değerlendireceğimiz temel kaynaklarımız olan Türkçe İzmir gazetelerinde bu greve ilişkin hiçbir bilginin olmayışı yanında Rumca gazetelerin de 1909 yılı sayıları eldeki koleksiyonlarda bulunmuyor. Bkz: https://srv-web1.parliament.gr/library.asp?item...

23 *Ahenk*, 16 Kânûn-ı Evvel [Aralık] 1324 / 29 Kânûn-ı Evvel [Aralık] 1908, s. 3.

24 1909'daki greve benzer bir çözümle, *Kosmos, Amaltheia, Patris, Telegrafos, Faros* ve *Estia*'nın patronlarının aralarında anlaşarak, üçerli ortak adla, (*Kosmos, Amaltheia, Patris*) ve (*Telegrafos, Faros, Estia*) gazetelerini, bir grubun sabah, bir grubun da akşam olmak üzere, günde iki gazete olarak çıkardıklarını *Vakit* gazetemizdeki bir haberden öğreniyoruz. Bkz.: *Vakit*, 28 Teşrîn-i sânî [Kasım] 1335 (1919), s. 3: "İzmir'de Rumca Gazetelerin Mürettiblerinin Grevi / *İzmir'de münteşir altı Rumca gazetenin* sahibleri ile mürettibleri arasında bir ihtilâf zuhûr etmiş ve bu mes'eleden dolayı mürettibler ta'tîl-i eşgâl eylemişdir. Bunun üzerine el-yevm İzmir'de (Kosmos-Amaltheia-Patris) ve (Telegrafos-Pharos-Estia) nâm-ı müşterekile biri sabah ve diğeri akşam olmak üzere iki Rumca gazete intişâr etmektedir".

25 Kadir Yıldırım, *Osmanlı Çalışma Hayatında İşçi Örgütlenmesi ve İşçi Hareketleri*, ss.431-432.

26 "Patronlar Grevi"- "Türk Mürettibleri Grevciler Nezdinde", *Alemdâr*, 19 Nisan 1336 / 1920, s. 3. "Mürettibler Grevi Münasebetiyle", *Aydınlık*, No: 6, 1 Kânûn-i Evvel [Aralık] 1921, s. 172.

27 "İlk Basın Grevi Demokrat İzmir'de Başladı", *Milliyet*, 29. 10. 1966, s. 1.
Efdal Sevinçli, *İzmir Basın Tarihi / Gazeteler, Dergiler*, s. 257.

28 Şifman, A. İ. (2021), "Lev Nikolayeviç Tolstoy ve Türkiye: Türk Edebiyatına Etkisi", Rusça'dan Çeviren: İlyas Üstünyer, *Karadeniz Araştırmaları*, XVIII / 69: 219-235: "Emin Lami'nin Savaş ve Barış'ın ilk ve çok mükemmel olmayan çevirisi Yeni Gazete'de [E.S.-?-].tefrika edilmeye başlandı." [s. 229].

29 *Ahenk*, 3 Eylül 1339 / 1923. Ayrıca bkz.: A. Cerrahoğlu, *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, İstanbul, May Yayınları, 1975, s. 165.

BİTMEYEN HİKAYE: KÜRESEL SALGIN ÇAĞINDA TARİHE YENİDEN BAKMAK

(SALGIN HASTALIKLAR VE KAMU SAĞLIĞI PRATİKLERİ)

İki yılı aşkın süredir küresel salgın COVID-19 ile beraber yaşıyoruz. Salgın gündelik hayatımıza karantina, seyahat sınırlamaları, sosyal mesafe, dezenfeksiyon ve maske kullanımı gibi alışkanlığa dönüşen yeni zorunlulukları dahil etti. Hastalığın yayılma hızı ve ortamı, varyantların ortaya çıkışı, tedavi alternatifleri ve özellikle de aşı meselesi hala önemli bir gündem maddesi olarak zihinlerimizi meşgul etmekte. Esasen hayatlarımızda yaşadığımız bu değişim, tarihsel perspektiften değerlendirildiğinde hiç de yeni değil. Veba, cüzam, çiçek, kolera, frengi, sıtma, tüberküloz, influenza, trahom ve HIV gibi pek çok hastalık ortaya çıktığı ve yayılım gösterdiği zamanlarda, binlerce hatta milyonlarca kişinin hayatını kaybetmesine sebep olurken bir yandan da toplumsal ve bilimsel devrimlere öncülük etti. Toplumsal Tarih dergisinde yayınlanan özel sayıyı temel alan bu derleme, yeni yazı ilaveleriyle salgın hastalıklar tarihini kamu sağlığı pratikleri perspektifinden bütüncül bir şekilde ele alırken, salgını tecrübe eden 21. yüzyıl bireylerinin "bitmeyen hikaye"nin bir parçası haline nasıl geldiklerini gözler önüne seriyor.

Online Satış: https://tarihvakfi.org.tr/kitaplar/

Tarih Vakfı Yurt Yayınları
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10 34134 Eminönü/İstanbul
Tel.: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

TARİH VAKFI

KÜÇÜK ASYA SEFERİ'NDE CEPHEDE YAYIMLANAN YUNANCA ASKER GAZETELERİ

"Türkler Bile Yunan İdaresi İstiyor"

AYTEK SONER ALPAN

1919-1922 TÜRK-YUNAN SAVAŞI'NIN ELE ALINABİLMESİ İÇİN ÖNEMLİ BİR KAYNAK GRUBU, CEPHE GERİSİNDE BAZILARI DOĞRUDAN ASKERLER BAZILARI DA YUNAN ORDUSU TARAFINDAN ÇEŞİTLİ SAİKLERLE ÇIKARILAN GAZETELERDİR. BU YAZININ AMACI KAYNAK MATERYAL OLARAK BU YAYINLARIN TANITILMASIDIR.

İtilaf Devletleri'nin onayı ve gözetimiyle 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunanistan Krallığı askerî birliklerinin İzmir'e ayak basmasıyla fiiliyata kavuşan, bölgedeki azınlıklar ama özellikle de Rum ve Yunan nüfus için güvenli bir "İzmir Bölgesi" yaratılması ve bir açıdan da İtalya'nın emperyal hırslarının dizginlenmesi amacını taşıyan işgal, İzmir Yüksek Komiserliği'nin tesisi ve ardından da bu bölgenin güvenliğinin sağlanması gerekçesiyle genişleyen Batı Anadolu ve Trakya'daki Yunan işgali Türkçe literatürde yeterli derecede çalışılmış olmaktan uzaktır. Konu, kurtuluş üst başlığıyla ve işgale karşı mücadele boyutuyla esas olarak askerî tarih –ve bir ölçüde siyasî tarih– perspektifinden incelenmiş olsa da en uzun zaman aralığı dikkate alındığında üç buçuk seneyi aşkın süreye yayılan işgal deneyiminin/deneyimlerinin ne tümel ne de konuyu yerellikler penceresinden ele alacak şekilde sosyal tarihinin yazıldığını söylemek mümkündür.[1] Daha net şekilde söyleyecek olursak, Kurtuluş Savaşı'nın askerî mücadelenin ötesine geçen sosyal tarihi hâlâ yazılmayı beklemektedir. Bu tarihsel dönemin savaşa, savaşın kompleks, doğrusal olmayan dinamik doğasından sıyrılarak sadece askerî bir olaya ve onun da yegâne toplumsal çıktısının şiddete indirgenmesi tarihyazımı açısından önemli ancak fark edilmesi kimi zaman zor olan bir zafiyet ortaya çıkarmıştır. Bu zafiyet Türkiye'ye özgü boyutlar taşımakla birlikte hiç de özgün değildir.

Yunanistan'ın önde gelen siyaset bilimci ve siyasal tarihçilerinden George Mavrogordatos'un bu ülkedeki tarihyazımının sorunlarından hareketle görece yakın zamanda kaleme aldığı "Askerî Tarihin Kullanımı ve Kötüye Kullanımı" başlıklı kısa ancak oldukça sert eleştiri yazısında belirttiği gibi askerî tarih, karşı karşıya gelen militer güçlere ilişkin sağladığı net veriler ve sayılar, haritalar üzerinde ayan beyan şekilde gösterilmiş muharebeler ve harekatlara dair kesin bilgilerle "her şeyin nesnel tarihi" gibi görünse de bu görünüm bir yanılsamadan ibarettir. Bu yanılsamanın sebebini Mavrogordatos, Yunanistan örneğinden yola çıkarak, askerî tarihçiliğin, maksatlı, aşırı politize ve çoğu durumda devlet (hatta devlet içinde özerk bir odak olarak ordu) eksenli, kaynaklarının aşırı taraflı ve sıkı denetim altında olmasıyla ve bu mecrada çoğu asker kökenli isimler tarafından yapılan üretimin de bahsettiğimiz durumu problemleştirmemesiyle açıklar. Askerî tarihin icrasıyla ilgili bu gözlemlerin yanında belki de hepsinden daha mühim olan özsel bir sorun vardır: askerî tarihte "ölenlerin ve kaybedenlerin sesi" işitilmemektedir.[2]

1960'lardan ve 1970'lerden bu yana muharebe ve operasyon anlatımlarından, komutan biyografilerinden ve anılarından öteye geçen, bunlar dışında her şeyi görmezden gelerek alanın en önemli isimlerinden Martin van Creveld'ın "*Aslan Asker Švejk*'ta karikatürize edilen cinsten şeyler"[3] diye eleştirdiği ana akım literatürü aşan "demilitarize" / "yeni" askerî tarih çağrıları da bu sorunlarla yakından ilişkilidir.[4] Tarihyazımını zenginleştirecek olan esas itibariyle metodolojik gelişkinlik ve kaynak çeşitliliğidir. Yeni kaynakların, farklı bakış açılarının ve yeni yöntemsel yaklaşımların konuya dahil edilmesi, üzerinden bir asır geçmiş bu sürecin tarihinin daha boyutlu şekilde ele alınmasını sağlayacaktır. Bu boyutlardan biri kuşkusuz askerî örgütlenmelerin sosyal, kültürel ve kurumsal veçhelerinin ele alınması, askerî tarihin "aşağıdan" yazılmasıdır.

Yunanistan tarihyazımında "Küçük Asya Seferi" (Μικρασιατική Εκστρατεία) adı verilen Batı Anadolu işgalinin ve Türk-Yunan Savaşı'nın bu bağlamda ele alınabilmesi için önemli bir kaynak grubu, cephe gerisinde bazıları doğrudan askerler bazıları da Yunan Ordusu tarafından çeşitli saiklerle çıkarılan gazetelerdir. Bu yazının amacı kaynak materyal olarak bu yayınların tanıtılmasıdır.

Yunan askerler Küçük Asya Cephesi'nde gazete okuyor
Anastasios Kanellopoulos Arşivi, ELIA

ANADOLU CEPHESİ'NDEKİ YUNANCA ASKER GAZETELERİ

Küçük Asya Cephesi'nden bildiren dönemin en önemli gazetecilerinden Kostas Misailidis, Küçük Asya Seferi ve Felaketi üzerine kaleme alınan en erken tarihli anılardan (basım tarihi Mayıs 1923) biri olan *Küçük Asya Seferinden Harp Sayfaları*'nda cephe gazeteleri hakkında yazarken söze şöyle başlar: "Cephedeki ordumuz, bitmek bilmez bekleme günlerinde, vakit öldürmek için halihazırda ellerindeki araçlara ek olarak bir de gazete çıkarıyor. Gazetecilik mikrobu, gördüğünüz gibi, tüm Yunanlıların kanında dolaşmakta."[5] Misailidis'in renkli aktarımlarına ek olarak Konstantinos Th. Papaleksandru'nun 1929 yılında,[6] Dimitris Harondakis'in de yine Papaleksandru'nun metnini iskelet alarak 2003 yılında[7] yazmış olduğu kısa, tanıtıcı ve envanter çıkaran yazılar sayesinde Yunan askerlerin Anadolu Cephesi'nde çok sayıda asker/siper gazetesi yayımladığını biliyoruz. Bilhassa Sakarya Muharebesi sonrasında ortaya çıkan bu gazetelerin çalışılmasının neden önemli olduğunu anlatırken Harondakis, bu yayınların Yunan Ordusu'nda hâkim olan genel psikolojik iklimi ve askerlerin içinde bulundukları durumu resmettiğini vurgular.[8] Papaleksandru kendisinin saptadığı 16 siper/asker gazetesinden bahsederken, Harondakis 20'den fazla gazeteye referansta bulunur. Harondakis, yine Papaleksandru'ya referansla bu yayınların sayısının elimizde bulunanlardan çok daha fazla olmasının mümkün olduğunun altını çizer. Farklı kaynaklarda referans verilen ya da arşiv kataloglarında yer alan yayınları derlediğimiz Tablo 1'de toplam 32 yayın bulunmaktadır. Bu gazetelerin önemlice bir bölümü el yazması ve gazeteleri çıkaran askerlerin mensup olduğu birliklerin teksir makinelerinde çoğaltılmış yayınlardır. Çoğu haftalıktır. Büyük bölümünün izinli ve denetimli çıktıklarını metinlerin kimi zaman redakte edilmiş olmasından anlıyoruz. Bu gazetelerin hemen hemen tamamı için satirik demek mümkündür. Askerler, savaşın ağırlığını hafifletmek, monoton günlük hayatı renklendirmek, karşılaştıkları sorunlara ilişkin (yiyecek, sabun gibi temel ihtiyaçların eksikliği, posta problemleri) eleştirilerini dile getirmek, zaman zaman üst rütbeli subayları iğnelemek, Küçük Asya Seferi'ni ilgilendiren siyasî tartışmalara değinmek ve birbirlerine takılmak için şiirlere yedirilmiş ironiyi, karikatürleri, fıkraları kullanıyorlardı. Bu yayınlarda irredentizmin alkışlanmasına pek rastlanmaz. Milliyetçi göndermeler, biz-öteki ikiliğine dayalı stereotipler mevcutsa da baskın hava savaştan duyulan yorgunluktur. "Kadınsızlık" yayınların leitmotifidir. Herhangi bir yayının eksiksiz bir koleksiyonu mevcut değildir. Bu, Yunan cephesinin çökmesinin ardından ordunun düzensiz geri çekilişi esnasında nüshaların kaybolmasına bağlanabilir. Bugün gazetelerin fiziki olarak mevcut olan nüshalarının hemen hemen tamamı Yunan Edebiyat ve Tarih Arşivi (ΕΛΙΑ) ve Atina Günlük Gazete Editörleri Birliği (ΕΣΗΕΑ) koleksiyonlarında bulunmaktadır.

Bu yayınları tetikleyen motivasyonu Papaleksandru uzun bir betimlemeyle şu şekilde anlatır:[9]

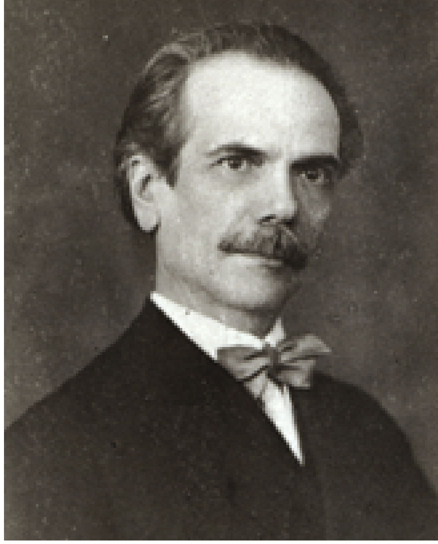
> "Küçük Asya Cephesi gazeteleri 1921-22'de can sıkıntısı ve monotonluktan doğdu. Düşünün: Ordu, Sakarya Seferi'nden dönmüş ve kalıcı kamplara çekilmiş. Askerî operasyonlar ancak usulca şurada burada, uç mevzilerde çarpışmalar ve cephe gerisinde çetelerle karşı karşıya gelişler şeklinde vuku buluyor. [...] Atina'dan gelen gazeteler hem gecikiyor hem de [...] cephe gerisinde kalıyor. Bu durumda biri ne okuyabilir ki? Zaten gelenler de başka bir dünyadan gelmiş gibiler. Mektuplar da hepten az... Bunca senedir cephede olanlar ailelerini, dostlarını unutmuş, evleri de zaten çoktan unutulmuştu: Anneleri, babaları, eşleri, çocukları var mıydı? [...] Cephenin kendine özgü bir hayatı, bir psikolojisi oluşmuştu, kendine özgü çıkarları, kendine özgü hisleri ve acıları, kendine özgü ritmi ve –Atina basının ruhunun bile duymadığı– kendine özgü dedikodusu. Bu tuhaf topluluğun kendi ihtiyaçları vardı ve bunlardan biri mensuplarının birbiriyle iletişim kurmasıydı."

Başka dünyadan gelmeyen, cephe yaşantısını yansıtan ve okuyucusuyla empati kurabilen, askerlerin rekreasyon ihtiyaçlarını karşılamak üzere ortaya çı-

kan bu yayınlar önemli bir boşluğu doldurmuş olacak ki ilk girişimin ardından sayıları hızla artmıştır. Cepheden ve ordunun içinden yapılan gözlemler de benzer doğrultudadır.[10]

ORDU GAZETESİ *SYNADELFOS*

Böyle bir ihtiyacın bir diğer göstergesi de bu gazetelere dönük ilgi üzerinden Küçük Asya Ordusu Komutanlığı'nın da merkezî bir kararla gazete yayımlamaya başlamasıdır. Bu gazete, İzmir'deki ordu matbaasında basılmaya başlanan günlük *O Synadelfos*'tur (Ο Συνάδελφος, Silah Arkadaşı[11]). İlk sayısı 18 Mart 1922 tarihini taşıyan *Synadelfos*'un yayın hayatı

***Synadelfos*'un gazeteci ve edebiyatçı kimliğiyle tanınan yazı işleri müdürü İlias Vutyeridis**

14 Ağustos 1922 tarihli 126. sayı ile son bulmuştur.[12] *Synadelfos*'u askerlerin kendi inisiyatifiyle çıkardığı siper gazetelerinden ayıran önemli bir özellik de gazetenin tüm sayılarının günümüze ulaşmış olması ve Yunanistan Meclis Kütüphanesi'nin koleksiyonunda yer almasıdır. Gazetenin yazı işleri müdürü gazeteci ve edebiyatçı kimliğiyle tanınan İlias Vutyeridis'tir. İlias Vutyeridis, *Synadelfos* kurulduğunda Atina'nın önde gelen gazetelerinden *Embros*'un cephe muhabiri olarak İzmir'dedir ve edebiyatçı kimliği kadar, belki de daha fazla demotik Yunancanın savunuculuğu ile tanınan bir isimdir. Girit İsyanı'na bizzat katılan Vutyeridis'in Eleftherios Venizelos ile olan kişisel yakınlığı ve siyaseten ona dönük açık desteğine rağmen bu göreve getirilmiş olması oldukça ilginçtir. Dört sayfa yayımlanan *Synadelfos*, ordu içerisinde 10 leptadan, ordu dışındaysa 2,5 kuruştan satılmaktadır. Gazetenin birinci sayfasında bir başyazı, bir edebî "vinyet" köşesi, dış basından genellikle "hafif" konular hakkında haberler ve tercümeler bulunmaktadır. İkinci ve üçüncü sayfalarda genellikle Yunan yazarlardan (Andreas Laskaratos, Ioulia Persaki, Andreas Karkaviças, Yannis Vlahoyannis, İrini Dendrinu, vb.) kısa hikayeler ve tefrika eserler (Dion Boucicault'un 1880'lerde Yunancaya Londra Mahalleleri olarak tercüme edilen yapıtı) ama bunlardan daha önemlisi askerlerden gelen bazen ailelerine, bazen silah arkadaşlarına, bazen de *Synadelfos* idaresine hitaben yazılan mektuplar[13] ve şiirler, kısa öyküler, fıkralar yayımlanmaktaydı. Askerlerden gelen mektuplarda ya da birinci sayfadaki vinyet köşesinde cephede yayımlanan asker gazetelerine ilişkin değerlendirmeler bulmak mümkündür.[14] Yine gazetenin iç sayfalarında İzmir'den ve Yunanistan'dan haberler yer almaktadır. Dördüncü sayfadaysa gazeteye son gelen telgraflardan derlenen "son dakika haberleri", Yunanistan ve Türkiye arasındaki diplomatik temaslar, Şark Meselesi'ne ilişkin Düvel-i Muazzama'dan haberler, Türkiye'nin diplomatik faaliyetlerine dair yahut Büyük Millet Meclisi'ne ve Ankara Hükümeti'ne ilişkin çoğu spekülatif haberler yer almaktadır. Gazetenin arka sayfasında zaman zaman askerî tamimler de yayımlanmıştır. Gazete logosuna yedirilmiş stilize asker çizimi dışında görsel materyal neredeyse hiç kullanılmamıştır. Gazetenin tirajı maalesef bilinmemektedir.

İlk sayıdaki "Yunan Ruhu" başlıklı başyazıda gazetenin yayın çizgisi şöyle anlatılır:[15]

> "Kuşkusuz *Synadelfos*'un ilk sayısının Yunanistan'ın ulusal meselelerinin oldukça kritik aşamalardan geçtiği şu günlerde yayımlanmış olası tesadüftür. Ve madem ki gazetenin programı ulusal haklar ve büyük Yunan vatanının idealleri için elinden geldiğinden daha fazla mücadele etmektir, ki bu programa Yunan ideali uğruna kanlarını dökmüş ve hâlâ dökmekte olan Yunanlıların tüm ulusal ruhu ve tüm ulusal bilinci yansımıştır, ilk andan itibaren bu programı takip etmekten daha iyi bir fırsat bulunamaz."

Yılmaz Yunan ruhunun zorluklara karşı "erkek" gibi durduğunu, ulusal emelleri gerçekleştirmeye muktedir olduğunu belirten ancak Küçük Asya'da bunlara ulaşmak için hâlâ uzun mesafe alınmalı diyen bu başyazıdan iki önemli sonuç çıkmaktadır: Birincisi, 1922'nin Nisan ayına girilirken Yunan Ordusu'nun psikolojisi açısından işler iyi gitmemektedir. Buradan bakıldığında *Synadelfos*'un yayımlanmasının çok da tesadüfî olmadığı anlaşılmaktadır. İkincisi, makalenin tonundan da görüleceği üzere diğer asker yayınlarında pek bulunmayan Yunan yayılmacılığı lehine propaganda ve hamasî milliyetçi böbürlenme *Synadelfos*'un söyleminin bir parçasıdır. *Synadelfos*'un diplomatik ilişkileri tehdit edecek denli yükselebilen milliyetçi tonu İzmir Yüksek Komiseri Aristidis Steryadis'in dahi tepkisini çekmiştir. *Synadelfos*'un Fransız *Le Temps* gazetesini ağır bir dille "Mustafa Kemal'in ağzıyla konuşmakla" suçlaması üzerine Steryadis, Vutyeridis'i İzmir'den sürmek istemiş, ancak bu mümkün olmamıştır.[16] *Synadelfos*'un son sayılarındaki başyazılarda bu coşku yerini Yunanistan'ın İngiltere ve Fransa tarafından yalnız bırakılmasından duyulan hayal kırıklığına bırakmıştır.

Synadelfos'u önemli kılan hususiyetiyse askerlerin göndermiş olduğu metinlerdir. Gazete bunu, asker hikayeleri için düzenlediği yarışmayı duyururken şöyle ifade etmektedir:[17] "*Synadelfos*, sütunlarında Küçük Asya Seferi'nde yer almış cengaverlerin kişisel izlenimlerini, kişisel deneyimlerini, kişisel ferasetle-

Anadolu Cephesi'nde çıkmış Yunan asker gazetelerinden bir seçki (*O Arabas, İ Lonhi, To Çaruhi, İ Arvyla,Karakaksa, İ Funda, To Susuro*)

rini kayda geçirmek istemektedir. Bu büyük mücadelenin her detayının kayıt altına alınabilmesinin en iyi yolu cengaverlerin kendilerinin, subayların ve piyade erlerinin yazmasıdır." Yarışmaya çok sayıda hikâye gelmiştir.[18] *Syndadelfos*'un böyle bir iletişim mecrası sunması askerlerin de takdirini kazanmıştır. Asker mektuplarında gazeteden "favori gazetemiz", "dağda bayırdaki gizli eğlencemiz" şeklinde bahsedilmektedir. Dediğimiz gibi *Synadelfos*'un bu içeriği kapsamlı bir çalışmanın konusu olmayı hak etmektedir.

DR. GIBBONS *SYNADELFOS*'TA: "TÜRKLER BİLE YUNAN İDARESİ İSTİYOR"

Nihaî askerî karşı karşıya geliş yaklaştıkça artan diplomatik temaslara hem içeriye hem dışarıya dönük propagandanın da yoğunlaşması eklenmiştir. *Synadelfos*'un yayın hayatı boyunca okuyucuları ile paylaştığı siyaseten ilgi çekici kabul edilecek içeriklerden birisi de Osmanlı ve erken dönem Cumhuriyet tarihçilerinin ismini tanıyacakları Herbert Adams Gibbons'ın işgal bölgesindeki gözlem ve temaslarına dair yazdığı propaganda minvalindeki yazılardır. 1916 yılında yayımlanan ve büyük yankı uyandıran *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*'ndaki tezleriyle özellikle Fuad Köprülü'nün kendisiyle giriştiği polemik neticesinde erken Cumhuriyet döneminde Osmanlı tarihyazımını dolaylı şekilde belirleyen isimlerden olan Gibbons, işgal yılları boyunca Boston merkezli *Christian Science Monitor* gazetesinin muhabiri olarak bölgede bulunmuştur. Gibbons, ısrarlı yazılarıyla Rumların ve diğer gayrimüslimlerin sistematik şekilde şiddet ve kırıma maruz kaldığı söyleminin Batı kamuoyunda yerleşiklik kazanmasındaki en önemli isimlerdendir. Robert College'da tarih hocalığı da yapmış olan Gibbons'ın konuyla ilişkisi sadece bundan ibaret değildir. Gibbons, 1920 yılında yayımlanmış olan neredeyse naat kabul edilebilecek Venizelos biyografisinin de yazarıdır. "Kahramanım" diye bahsettiği Venizelos ile kişisel ilişkisinin olduğu yazarın siyasetçiyle olan yazışmalarından görülebilmektedir.[19] Dolayısıyla Gibbons konuya ilişkin hem Yunanistan yanlısı hem de Yunan siyasetindeki derin bölünmede Venizelos'tan taraf bir isim, hatta aktivisttir.

Gibbons'un Haziran ayının ikinci yarısında *Synadelfos*'ta yayımlanan yazılarının *Christian Science Monitor*'daki haber-gözlem yazılarının serbest bir çevirisi mi yoksa Gibbons'ın bu gazete için yeniden ele aldığı metinler mi olduğu açık değildir, ancak yazılanlar arasında paralellik mevcuttur.[20]

Synadelfos'un 17 Haziran 1922 tarihli 76. sayısında yayımlanan "Dr. Gibbons" imzalı "Türkler Neden Yunan İdaresi İstiyor? Kemal'e Düşmanlıkları" başlıklı yazı, yazarın 25 Nisan'da Kütahya'ya yapmış olduğu gezideki izlenimlerini içermektedir.[21]

21:00'de Kütahya'ya varırlar. Kumandanın evine giderler. Kentin işgal kuvvetleri adına sivil idarecisiyle Gibbons'ın tanışıklığı eskiye dayanmaktadır. Bu kişi Patrikhane'nin eski sekreteri ve tercümanıdır. Akşam yemeğinde kentin mutasarrıfı ve belediye reisi de mevcuttur. Gibbons, ismini vermese de kentin mutasarrıfı daha sonra 150'likler arasına girecek olan Hoca Rasihzade İbrahim'dir.[22] Belediye Reisi ise Hüseyin Hüsnü Bey'dir. Gibbons'ın "çok iyi eğitimli bir hoca" olarak tarif ettiği Hüseyin Hüsnü Bey, Kütahya Yunan Ordusu tarafından işgal edildiğinde General Papulas'a "kendilerini Kemalizmin kanlı boyunduruğundan kurtardığı için" şükranlarını sunmuştur.[23] Hoca Rasihzade İbrahim ve özellikle Hüseyin Hüsnü Bey Gibbons'a "1914'ten bu yana Kemalist rejim elinden çektiklerini" anlatmıştır. İttihatçılar ve Kemalistler arasında süreklilik gören kentin işgal yanlısı Müslüman idarecileri, halkın tahammülünün ve milliyetçilerden hiçbir beklentisinin olmadığını iddia etmiştir. Hüseyin Hilmi Bey'in beyanatı oldukça ilginçtir:

Ο ΣΥΝΑΔΕΛΦΟΣ

ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΔΙΑ ΤΟΝ ΣΤΡΑΤΟΝ

ΠΑΡΑΓΡΑΦΟΙ

ΤΟ ΠΡΩΤΟΝ

Küçük Asya Komutanlığı'na bağlı bir Asker Rekreasyon Birimi tarafından 1922 yılında yayımlanmaya başlanan *O Synadelfos – Kathimerini Efimeris Dia Ton Straton* (Silah Arkadaşı – Ordu İçin Yevmi Gazete) ilk sayısı

> "İktidara geldikleri günden bu yana kendileri açısından kullanışlı olmayan tüm Hristiyan anasırı ve kendilerine itaat etmeyen Müslümanları yok etme politikası nedeniyle devletin çözülmesini becerdiler. Kemal, Düvel-i Muazzama'ya karşı giriştiği manasız direnişi neticesinde İttihatçıların tahripkâr eserini daha hızlı nihayete erdirecektir."

Duydukları karşısında şaşkınlığa kapılan Gibbons, Yunan idarecilerin kendisini hususi olarak kendilerine yakın isimlerle görüştürüp görüştürmediğini merak eder ve bunu Yunan idarecilere sorar. Yunan idarecilerin yanıtını Gibbons şöyle aktarır:

> "Belediye Reisi için şunu diyorlar: Kendisi bölgenin en büyük toprak sahiplerinden biri ve İstanbul meclisindeki bir mebusun oğlu. Kendisi hiçbir şekilde siyasete girmek istemiyormuş. Kemalist idarenin son döneminde halk tarafından Kemal'e karşı duruşu nedeniyle belediye reisi seçiliyor. Mutasarrıf da Yunan idareciler tarafından zulme uğramış değil. Bu ikisi Yunan idarecileri temsil etmiyorlar. Meseleler konusunda aynı görüşü paylaştıkları halkın temsilcileri."

Gibbons, bu anlatılanların kentte gördükleriyle uyum içinde olduğunu belirtir. Pazar günü kentte yapılan mitinge katılan halk topluca Yunan idaresi talep etmiştir. Yazar, mitinge katılanlar arasında 6000 Türk'ün olduğunu vurgular. Sonraki gün Gibbons'ın ziyaretçileri vardır. Müftü, imamlar, hocalar, kadı, Mevlevi şeyhi, öğretmenler ve Türk cemaatinin tüm memurları benzer gerekçeler sunarak Yunan idaresi istediklerini Gibbons'a bildirmişlerdir.

"ANADOLU'YA 20. YÜZYILI YUNAN İŞGALİ GETİRDİ"

18 Haziran 1922 tarihli *Synadelfos*'ta Gibbons'ın bir sonraki durağı Eskişehir'dir. Makalenin başlığı "Yunan İşgali Yirminci Yüzyılı Getirdi. Ordunun Organizasyonu Kusursuz ve Morali Mükemmel"dir. Gibbons, Eskişehir'in demiryolu açısından stratejik önemini ve Eskişehir'de Yunan mevzilerinin konumlanışını anlattıktan sonra Yunan Ordusu'nun imar faaliyetlerinden bahseder. Afyon gibi Eskişehir'e de askerî araç trafiği için yapılan çok miktarda yolun ve kentlerde sayısı artan motorlu araçların Afyon'u ve Eskişehir'i modernleştirdiğini anlatan Gibbons, bu yolların ve yenilerinin binlerce Türk savaş esirinin çalıştırılmasıyla yapıldığını ekler. Bugün yapılan yol sayesinde saatte 30 km hız yapabilen bir otomobille yıllardır yolunun kötü olması nedeniyle görmeyi isteyip göremediği Seyitgazi kolaylıkla ulaşılabilir gelmiştir. Yunan işgali, Anadolu'ya 20. yüzyılı getirmiştir. Eskişehir'deki tümende ABD'de yaşamalarına rağmen gönüllü yazılarak Anadolu'da savaşan Yunan askerlerden övgüyle bahseden Gibbons, Batılı güçlerin Yunan ulusunun ve ordusunun gücünden bihaber olduklarını iddia eder. Yazara göre Yunanistan asla Küçük Asya'yı terk etmeyecektir. Bunun gerçekleşebilmesinin en önemli koşuluysa ordunun moral ve organizasyonudur. Gibbons'ın Yunan Ordusu'nun geri çekilmeyip mevzilerini koruyup genişleteceğine inancı tamdır.

"TÜRKLER KEMAL'LE GEMİLERİ YAKMIŞ"

Eskişehir'den yola çıkan Gibbons, Bursa'ya varır. Gibbons'ın 2 Mayıs tarihli Bursa izlenimleri, *Synadelfos*'ta 19 Haziran 1922'de yayımlanacaktır. Gibbons'ın Bursa gözlemleri de Kütahya'dakilere benzer. Bursa'ya vardığında Türklerin sanki New Yorkluların Noel'i kutladıkları gibi mutlu ve özgürce bayram kutlamakta olduğunu belirten Gibbons, minarelerin ışıl ışıl olduğunu, sokaklarda savaşa rağmen Türklerin tüm gece serbestçe dolaştığını, Müslüman mahallelerinde sokaklarda gezen satıcıların parası Müslüman çocuklara bağışlanmak üzere şekerleme ve limonata sattıklarını anlatmaktadır. Yunan işgali sırasında kentin tüm sokakları elektrikle aydınlatılmıştır. Kentin askerî komutanı ve Yunan idarecisi Bay Svolos ile birlikte Müslüman mahallelerine gittiklerini anlatan Gibbons, Müslüman halkın kendilerini görünce oldukça memnun olduğunu anlatır.

Gibbons, ertesi sabah Vali Bey'in[24] ziyaretiyle müşerref olur. Vali, emrindeki 800 Müslüman memurla birlikte Yunan idaresinden oldukça memnun olduklarını bildirmiştir. Gibbons, bunun eski Vali ve evkaf müdürü tarafından da teyit edildiğini vurgulamaktadır.

Aynı gün, Vali konağı önünde "Kemal'e karşı" gösteriler yapıldığını belirten Gibbons, kentin önde gelenleri tarafından kurulan beş kişilik bir komisyonun Düvel-i Muazzama'ya bir telgraf göndererek "Kemal'in başarısının inançlarından bağımsız şekilde Küçük Asya sakinleri için felaket anlamına geleceğini" belirttiğini söyler. Gibbons'a göre komisyon üyelerinin "Yunanlıları Kemal'e tercih ettiklerini" açık açık söylemeleri, kentin ileri gelenlerinin "Kemal ile gemileri yaktığının" kanıtıdır.

Gibbons'ın Bursa ile ilgili altını çizdiği diğer bir durum da bu şehir ve çevresinden 200 bin muhacirin halihazırda Yunanistan'da olduğu ve bunların 60 bininin Türk ve Çerkes kökenli Müslümanlardan oluştuğudur. Gibbons, Yunan Ordusu'nun geri çekilmesi durumunda ortaya çıkacak manzara konusunda Batı kamuoyunu uyarmaktadır.

20 Haziran 1922 tarihli *Synadelfos*'ta "Gibbons'ın Tefrikasının Sonuçları - Sarsılmaz Cephe - Yunan Ordusu'nun Morali Mükemmel" başlığıyla yayımlanan son yazıda Gibbons, Yunan Ordusu'nun kalıcılığını vurgular. Yunanistan'ın Küçük Asya'dan geri çekilmesinin tek koşulu büyük devletlerin Kemal ile ittifak kurarak Anadolu'ya asker çıkartmalarıdır. Gibbons'a göre bu senaryoda da bir İyonya Devleti'nin kurulması ve Batılılar için yeni sorunlar kaçınılmazdır.

Gibbons, oldukça pembe bir tablo çizse de hem uluslararası hem de askerî konjonktürün değişmekte olduğunun farkındadır. Buna rağmen ABD'li yazar Yunan iddialarını, Batılı bir yazarın kolayca kullanıma sokacağı şarkiyatçı kalıplara başvurmadan, cazip ve sade bir biçimde sunarak iyi yazılmış, yoğun bir propaganda metni ortaya çıkarmıştır. *Synadelfos* da hem işgal bölgelerinde direnişin olmadığı hem de ordunun genel motivasyonunun yüksek olduğu yönündeki bu propaganda materyalini "tepe tepe" kullanmıştır. Ancak Gibbons'ın propagandif gözlemlerinin ömrü iki aydan daha uzun olmayacaktır.

***Synadelfos*'un logosu. Yazıhane adresi "Tramvay Yolu no. 11 Göztepe" olarak verilmiş**

* * *

Synadelfos'ta asker gazetelerinden *Lonhi* için yayımlanan değerlendirmeden yukarıda bahsetmiştik. Değerlendirmeyi yazan "Mavrianos"un son sözü şöyledir: "Eğer bir gün birisi Yunan Ordusu'nun Küçük Asya Seferi'ndeki faaliyetlerinin ve yaşantısının tarihini yazarken cephedeki bu süreli yayınları inceleyip anlamazsa, yazacağı tarihte büyük bir boşluk bırakacak demektir." Bu kaynakların ve muadillerinin eleştirel bir gözle ele alınarak tarihyazımına dahil edilmesi, yüzüncü yılını geride bıraktığımız bu sürecin daha bütünlüklü ve kesişen tarihinin yazılmasını mümkün kılacak; tarihyazımları arasında diyalog ve iletişim kanalları açarak savaş, işgal, sürgün gibi kompleks süreçlerin toplumsal boyutlarını kurtuluş yahut felaket anlatıları içinde görünmez kılan metodolojik zaafların aşılmasına katkı sağlayacaktır.

AYTEK SONER ALPAN - TARİHÇİ

Tablo 1: Küçük Asya Seferi esnasında yayımlanan siper/asker gazeteleri[25]

	Yayın Adı (Okunuşu/Türkçe)	Askerî Birlik	Mevcut/Bilinen Nüshaların Tarihleri
1	Αβάπτιστη (Avaptisti / Vaftiz Olmamış)	Mudanya	Ocak 1921
2	Αυγή (Avgi / Şafak)	37. Alay	Nisan 1922
3	Εφήμερος (Efimeros / Günlük)		
4	Η Άρβυλα (İ Arvyla / Postal)	2. Kolordu 12. Tümen	Aralık 1921-Haziran 1922
5	Η Εφημερίς των Χαρακωμάτων (İ Efimeris ton Harakomaton / Siperlerin Gazetesi)	33. Piyade Alayı	Nisan-Haziran 1922
6	Η Λόγχη (İ Lonhi / Süngü)	2. Kolordu	Nisan-Mayıs 1922
7	Η Ρομβία (İ Romvia / Laterna)	Mudanya Deniz Piyadeleri	Aralık 1921
8	Η Φούντα (İ Funda / Püskül)	5/42 Evzon Alayı	Nisan-Haziran 1922
9	Ηχώ Αχαλάρ (İho Ahalar / Ahalar Sedası)		Temmuz 1922
10	Ηχώ του Μετώπου (İho tu Metopu / Cephenin Sedası)	14. Piyade Alayı	Mart 1922
11	Καραβάνα (Karavana / Karavana)	5. Tümen	Nisan-Mayıs 1922
12	Καρακάξα (Karakaksa / Saksağan)	4. Tümen	Mart 1922
13	Κόκκινος Φρουρός (Kokkinos Fruros / Kızıl Muhafız)	İzmir Telgraf Alayı	1920-1921
14	Μανιβέλα (Manivela / Manivela)		Aralık 1921
15	Μποεμιό (Bohemyo / Bohem)	İzmir Telgraf Alayı	1920-1921
16	Μπολσεβία (Bolsevia / Bolşevik)	İzmir Telgraf Alayı	1920-1921

17	Νταλίκα (Dalika / Kamyon)		
18	Ο Αραμπάς (O Arabas / Kağnı)	2. Kolordu 2. Bölük	Şubat-Temmuz 1922
19	Πάνα (Pana / Alt Bezi)	İzmir Askeri Hastanesi	
20	Πικραγκάθης (Pikrangathis / Yaban Dikeni)	Mudanya	
21	Πυρ (Pyr / Ateş)	43. Piyade Alayı	Mayıs-Haziran 1922
22	Ρωμάντζα (Romanca / Romantik)		1922
23	Σαγγάριος (Sangaryos / Sakarya)	46. Piyade Alayı	
24	Σκαπάνη (Skapani / Kazma)	Mühendis Müfrezesi	
25	Σούσουρο (Susuro / Fısıltı)	26. Piyade Alayı	Temmuz 1922
26	Σούσουρο (Susuro / Fısıltı)	2. Kolordu 3. Tümen	
27	Το Τζαρούχι (To Çaruhi / Çarık)	13. Tümen	Mayıs 1922
28	Το Τζαρούχι (To Çaruhi / Çarık)	2/39 Evzon Alayı	
29	Τσουκνίδα (Çuknida / Isırgan Otu)	2. Kolordu 3. Tümen	Haziran-Temmuz 1922
30	Φερετζές (Fereces / Ferace)	9. Tümen	Şubat 1921
31	Φλυαρία (Flyaria / Gevezelik)	Askerî Hastane Şoförleri (Bursa)	
32	Φορείον (Forion / Sedye)	10. Sıhhiye Bölüğü	Haziran 1922

DİPNOTLAR

1 Bu durumun istisnası olarak sayılabilecek bir eser Foti Benlisoy'un *Kahramanlar, Kurbanlar, Direnişçiler: Milli Mücadele'de Yunan Ordusu'nda Komünist Propaganda, Grev ve İsyan (1919-1922)* (İstanbul: İstos, 2019) çalışmasıdır. Cihan Harbi sürecine odaklansa da Yiğit Akın'ın *When the War Came Home: The Ottomans' Great War and the Devastation of an Empire* (Stanford: SUP, 2018) çalışması yine bu minvalde kaleme alınmış oldukça önemli bir eserdir. Bunlara ek olarak, siyasi tarih çalışması olsa da araştırmanın zenginliği nedeniyle bu doğrultuda veriler sunan Engin Berber'in *Sancılı yıllar - İzmir 1918-1922: Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı* (Ankara: Ayraç, 1997) anmak mümkündür.

2 George Th. Mavrogordatos, "Αποψη: Χρήση και κατάχρηση της στρατιωτικής ιστορίας", *Η Καθημερινή*, 28 Temmuz 2020. Mavrogordatos, bu kısa gazete yazısını, askerî tarih çalışmalarından örnekler verdikten sonra şu şekilde noktalar: "Yunanistan ve Türkiye arasındaki hipotetik bir fizikî karşı karşıya gelişte kimin galip geleceğini bilmiyorum. Ancak anaokulu düzeyinde gülünç bir propaganda restleşmesinde bizim kazanma ihtimalimiz oldukça yüksek."

3 Martin van Creveld, "Thoughts on Military History", *Journal of Contemporary History* 18, sy 4 (1983): 554.

4 Bu çağrıların hem anlamlılığı ve gerekliliğine dair vurgular hem de bu çağrılar doğrultusunda ortaya çıkan temayüllerin doğurduğu yeni zaaflara ilişkin uyarılar için bkz. Peter Paret, "The History of War and the New Military History", içinde *Understanding War: Essays on Clausewitz and the History of Military Power* (Princeton: Princeton University Press, 1993), 209-26.

5 Kostas Misailidis, *Πολεμικά Φύλλα από την Μικρασιατική Εκστρατείαν* (Atina: Mustopulos, 1923), 300. Misailidis'in anılarında cephe gazetelerine ayırdığı bölüm için bkz. ibid, 296; 300-303.

6 Konstantinos Th. Papaleksandru, "Από την Ιστορία του Τύπου: Αι Εφημερίδες του Μετώπου," *Ελληνικά Γράμματα* 4, no. 41 (15 Şubat 1929): 224–30.

7 Dimitris Harondakis, "Οι Εφημερίδες των Στρατιωτών του Μικρασιατικού Μετώπου 1921-22," *Τα Νέα του ΕΛΙΑ*, no. 62 (2003): 18–26.

8 Ülkemizde hakkında fazla ve asılsız tevatür bulunan cephedeki Yunan komünist askerlerin faaliyetleri bu çalışmanın konusu dışında kalsa da meselenin bu yazıyla ilgili boyutuna ilişkin şunu söylemek mümkündür: Pandelis Pulyopulos ve Yannis Monastiryotis öncülüğünde Telgraf Alayı içinde örgütlenmiş komünist hücrenin yerel sosyalist Rum ve Türk örgütlenmelerle işbirliği içinde yayımladığı illegal *Kızıl Muhafız* (Κόκκινος Φρουρός), yine bu grubun sempatizanları tarafından izinli olarak 2-3 sayı yayımlanabilmiş *Bohem* (Μποεμό) ve cephede asker olarak bulunan ve Yunanistan Sosyalist İşçi Partisi (SEKE) üyesi gazeteci Yorgis Nikolis tarafından çıkarılan illegal *Bolşevik* (Μπολσεβίκ) komünist cephe yayınları arasında sayılabilir. Nikolis 5/42 Evzon Alayı'nda çıkan *Püskül* (Φούντα) isimli gazetenin de yayıncılarından biridir. Bunun için de Pulyopulos ve Monastiryotis'le irtibattadır. Dolayısıyla, cephe gerisinde doğrudan komünist askerlerin inisiyatifiyle çıkmış en az dört yayının varlığından söz edilebilir. Harondakis, "Οι Εφημερίδες," 19, 24; Kostas Kastritis, *Ιστορία του Μπολσεβικισμού–Τροτσκισμού στην Ελλάδα*, cilt 1–2, 5 cilt. (Atina: Ergatiki Protoporia, belirtilmemiş), 64-73. Yakın tarihte özenli bir çalışma ile yeniden kaleme alınan Yunanistan Komünist Partisi'nin (KKE) resmî tarihi diyebileceğimiz çalışmada bu dört yayın sıralanır. KKE Tarih Departmanı, *Δοκίμιο ιστορίας του ΚΚΕ* 1918-1939, 1. bs, cilt A2 (Atina: Sinhroni Epohi, 2019), 115.

9 Papaleksandru, "Αι Εφημερίδες...," 224.

10 Mihail L. Rodas, *Η Ελλάδα στη Μικράν Ασία* (1918-1922) (Atina: Kleisiouni, 1950), 256-7. İzmir Yüksek Komiserliği Basın ve Sansür Şubesi Müdürü Rodas'ın anlattığına göre cepheden Atina'ya ulaşan bu yönde değerlendirmeler üzerine Küçük Asya Komutanlığı'na bağlı bir Asker Rekreasyon Birimi kurulmasına karar verilmiştir. Bu birim cephede piyes gibi eğlence faaliyetleri düzenlemiş, gramofonlar alarak bunları birliklere iletmiştir. Ayrıca bkz. *Συνάδελφος*, 5 Haziran 1922, 1.

11 "Συνάδελφος" sözcüğünün karşılığı akran, refik, iş arkadaşı, meslektaştır. Mevcut bağlamda, gazetenin adını "silah arkadaşı" olarak çevirdim.

12 Bu tarihler Jülyen Takvimi'ne göredir. Gazetenin son nüshası Gregoryen Takvim'de 27 Ağustos 1922'de yayımlanmıştır. Büyük Taarruz'un 26 Ağustos'ta başladığı düşünülürse, gazetenin en son Büyük Taarruz'un başladığı gün hazırlandığı ve basıldığı görülmektedir.

13 Vutyeridis asker mektuplarının önemli bir bölümünü arşivlemiştir. ΕΛΙΑ arşivinde bulunan bu mektuplar için Bkz. Georgia Igglezou, "Η εμπειρία των Ελλήνων στρατιωτών από το μέτωπο της Μ. Ασίας", içinde "*Εν έτει...*" *1878 / 1922* (Atina: Sholi Moraiti, 2008), 211-35; 349-363.

14 "Mavrianos"un *İ Lonhi* (Süngü) için yazdığı değerlendirme için Συνάδελφος, *05.06.1922, 1. Pyr'in 5. sayısına ilişkin* değerlendirme için *Συνάδελφος*, 01.07.1922, 3. *O Arabas*'ın 12. sayısı için *Συνάδελφος*, 29.06.1922, 3; 14. sayı için *Συνάδελφος*, 09.07.1922, 2; 15. sayı için *Συνάδελφος*, 29.07.1922, 3.

15 "Ελληνική Ψυχή (Yunan Ruhu)," *Συνάδελφος*, 18.03.1922, 1.

16 Hristos Em. Angelomatis, *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας (το έπος της Μικράς Ασίας)* (Atina: Estia, belirtilmemiş), 147; Rodas, Η Ελλάδα, 298.

17 "Διαγωνισμός Στρατιωτικών Διηγημάτων (Asker Hikayeleri Yarışması)," *Συνάδελφος*, 30.04.1922, 1

18 Gelen hikayeleri de barındıran mektuplar için bkz. Igglezou, "Η εμπειρία των Ελλήνων στρατιωτών", 349-363.

19 Gibbons, 4 Aralık 1920 tarihinde ABD'deki Yunan diasporasının önemli isimlerinden İzmir doğumlu uluslararası hukuk profesörü Theodore P. Ion'a yazmış olduğu mektupta, Venizelos biyografisine ilişkin Ion'un yorumlarına yanıt verirken Venizelos'tan "kahramanım" diye bahsetmekte ve metni bu siyasetçiye dönük sempatik bir tonda kaleme aldığını açıkça ifade etmektedir. Benaki Müzesi - Eleftherios Venizelos Arşivi (BMEVA), Κατάλοιπα Μαρίκας Βενιζέλου ~ Φάκελος 1~040. Gibbons, 26 Eylül 1922 tarihinde İsviçre'de bulunan Venizelos'a yazmış olduğu mektupta Yunanistan lehine yapmış olduğu diplomatik kulislerden bahseder. Gibbons'a göre "Yunanistan'ın ABD'deki muhiplerinin Küçük Asya'daki felaket nedeniyle yürekleri buruktur." Milletin umudunun Venizelos'ta olduğunu söyleyen Gibbons, Venizelos'tan direktif ister. BMEVA ~ Φάκελος 317~83. Venizelos yanıtında çabalarından ötürü yazara teşekkür etmekte ve artık yapılması gerekenin Yunanistan'a sığınmış ve sığınmakta olan bir milyondan fazla insanın hayatının kurtarılması ve iskânı olduğunu vurgulamaktadır. Bu amaçla, Venizelos, para değil, bu devasa faaliyet için organizasyonel yardım da talep etmektedir. BMEVA ~ Φάκελος 268~19.

20 Daha önce Gibbons'ın Pontus Rumlarına ilişkin yazıları yayımlanırken bu metinlerin "*Boston Monitor*"den çevrildiği açıkça belirtilse de bunlar için aynısını söylemek mümkün değildir.

21 Kütahya'nın işgali, Yunanistan'da Anadolu'daki direnişin kesin olarak kırıldığı şeklinde yorumlanmıştır. Yunan Ordusu'nun zaferi haberinin Atina'ya ulaşmasının ardından Atina'da kutlamalar, şükran ayinleri yapılmış, Kütahya zaferi için hazırlanan şekerler meydanlarda dağıtılmıştır. Harp Şurası toplama kararı alan Yunan Kralı Konstantin, şurayı 28 Temmuz 1921'de Kütahya'da toplamış ve toplantıdan Ankara'ya ilerleme kararı çıkmıştır. *General Papulas'ın Hatıratı* (İstanbul: Yeni İstanbul, 1969), 10-12.

22 Bkz. Hakan Özoğlu, *From Caliphate to Secular State: Power Struggle in the Early Turkish Republic* (Santa Barbara: Praeger, 2011), 60.

23 Hristos V. Nikolopoulos, "1921'in Onbinleriyle Beraber (24.06 – 10.09.1921, Küçük Asya Seferi)" çev. Dimitri Bizanidi (Daktilo Eser, t.y.), ATASE Kütüphanesi, 50.

24 İsmi verilmeyen vali vekaleten bu mevkide bulunan Aziz Nuri Bey'dir. Aziz Nuri de 150'likler listesine alınmıştır. Bkz. Hakan Özoğlu, *From Caliphate to Secular State*, 58.

25 Metin içinde referans verilen Yunanca metinlere ek olarak yine büyük ölçüde bu metinleri temel alan şu çalışmalardan ve ΕΛΙΑ ve ΕΣΗΕΑ arşiv kataloglarından faydalanılmıştır: Engin Berber, "İşgal Yıllarında Anadolu'da Çıkarılan Yunan Ordu Gazeteleri Hakkında Notlar", içinde *21. Yüzyıl Eşiğinde İzmir* (İzmir: İzBB, 2001), 121-30; Esra Özsüer, "Milli Mücadele Döneminde Yunan Ordusu Tarafından Çıkarılan Cephe Gazeteleri ve Haber İçerikleri", içinde *4. Uluslararası Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Sempozyumu* (Ankara: AÜ TİTE, 2021), 123-47.

Francis Bacon: Lordlar Kamarası Başkanı Gibi Felsefe Yapmak

JOHN HENRY

BİZE BUGÜN NE KADAR TUHAF GELECEKSE DE BACON'DAN ÖNCE, AVRUPA ÇAPINDAKİ ÜNİVERSİTELERDE ÖĞRETİLEN DOĞAL DÜNYAYA DAİR BİLGİNİN İNSAN HAYATINI İYİLEŞTİRMEYE YÖNELİK OLARAK PRATİK KULLANIMA AÇILMASI GEREKTİĞİ DÜŞÜNCESİ YER ETMİŞ DEĞİLDİ.

ÇEVİRİ: DENİZ ESEN

Francis Bacon (1561-1626) 1618'de Kral I. James tarafından İngiltere'deki en yüksek politik makama atandı. 1621'de haksız yere yolsuzlukla suçlanmış ve Lordlar Kamarası Başkanlığını birkaç yıldan fazla sürdürememiş olsa da Bacon'ın bu makama atanması onun önde gelen bir devlet adamı olarak önemini ortaya koyar ve kamu hizmetine adanmış kariyerinin zirve noktasını imler. Öte yandan, Bacon'ın tarihsel ünü politik kariyerinden değil ama ona modern bilimler tarihinde tartışma götürmez bir konum kazandıran doğa felsefesini dönüştürmeye yönelik son derece etkili katkılarından kaynaklanır. Francis Bacon, bilim tarihçilerinin 17. yüzyıl Bilimsel Devrimi olarak adlandırdığı gelişmeye Galileo, Descartes ve diğer önde gelen düşünürlerle birlikte en önemli katkı sunan kişilerden biri olarak görülmelidir. Bacon herhangi bilimsel bir keşfe imza atmamış ve evrensel olarak tanınan bilimsel bir teori geliştirmemiş olsa da Bilimsel Devrim'in başını çeken başlıca figülerden biri olarak tanınır. Bacon'ın bilim tarihi içerisindeki üstün saygınlığı, o sıralar doğa filozofu olarak adlandırılan kişilerce ("bilim insanı" kelimesi 19. yüzyıla kadar ortaya çıkmamıştı) doğal dünyayı anlamaya yönelik olarak kullanılan çağdaş çabaların yetersizliğini ortaya koyması ve daha gelişkin sonuçlar edinmek için doğa hakkındaki çalışmaların nasıl reforme edilmesi gerektiğini göstermesi olgularına dayanır. Bacon'ın en önemli reformlarından ikisi artık modern bilimin karakterine işlemiştir: Doğal dünyanın bilgisinin pratik kullanıma sunulması gerektiğine yönelik inanç ve doğal dünyaya ve onun işleyişine dair doğruları keşfetmenin uygun yolunun deneysel yöntem olduğuna yönelik inanç.

Bize bugün ne kadar tuhaf gelecekse de Bacon'dan önce, Avrupa çapındaki üniversitelerde öğretilen doğal dünyaya dair bilginin insan hayatını iyileştirmeye yönelik olarak pratik kullanıma açılması gerektiği düşüncesi yer etmiş değildi. Doğa felsefesinin bir yararı olduğu düşünülüyorduysa da bu sadece doğayı inceleyerek Tanrı'nın Yaratısının görkemini onaylamakla dinin eşlikçisi olmak bakımındandı. Buna göre, doğa felsefesi tümüyle düşünsel bir teşebbüstü ve Bacon bunu kökten değiştirmek istiyordu.

Bacon'ın, doğal dünyanın incelenmesinde izlenen yolu dönüştürmeye yönelik arzusu politik hevesleriyle ve kamu hizmetkarlığı görüşüyle de sıkı sıkıya bağlıydı. I. James'in politik desteği altına girmeden çok öncesinde Bacon, James'in selefi olan Kraliçe I. Elizabet'in hizmetinde kendisi için özel bir devlet makamı oluşturmaya çalışmıştı. 1592'de Elizabet'in baş danışmanı William Cecil'e, devlet içinde (günümüzde "daire" ya da "birim" olarak adlandırdığımız) yeni bir "yetki sahasının" başına geçirilmek beklentisiyle şunları yazdı:

> Yetki saham bütün bilgiyi kapsar; bir de onu pisliğinden arındırabilsem... Onu en iyi duruma getirme uğraşında bu sahaya detaylı gözlemler, gerek-

Francis Bacon (1561-1626). Wikimedia Commons

çelendirilmiş bulgular ve kullanışlı icat ve keşifler kazandırabilmeyi amaçlıyorum.

Cecil de Elizabet de, Bacon'ın aklındaki bu fikrin önemini kavrayamadılar; oysa o doğal dünyaya dair bilgileri bir araya getirmekle ve bunları faydalı icatlara dönüştürmekle görevlendirilmiş yeni bir devlet dairesi oluşturmayı önermekteydi.

Dönemin toplumunda derin değişiklikler ortaya çıkarmakta olan üç icat Bacon'u da etkilemişti: matbaa, barut ve manyetik pusula. Başlıca eserlerinden olan 1620 tarihli *Novum Organum*'da yazdığı üzere, "bu üçü dünyanın herhangi yerinde şeylerin suretini ve durumunu bütünüyle değiştirmiştir". Cecil ve Elizabet'i etkilemeyi başaramamış olsa da Bacon, bu eşsiz ve orijinal hevesinden vazgeçmedi; James'in tahta çıktığı yıl yazmış olduğu *Of the Interpretation of Nature* (1603) [*Doğanın Yorumu*] çalışmasında yine bu gibi bir kamu hizmetine bağlılığından söz eder:

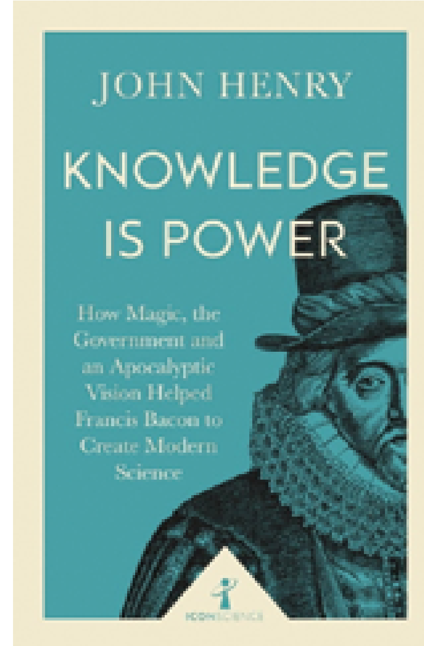
> İnsanlığın hizmetinde olmak için doğduğuma inanarak ve toplumsal servetin bakımını hava ve suyun herkese ait olması gibi ortak bir aidiyet olarak anlayarak insanlığa en iyi ne yollarla hizmet edilebileceğini ve doğam gereği sergilemem gereken en uygun hizmetin ne olduğunu düşünmeye koyuldum.

Bacon, Avrupa toplumlarını değiştirmekte olan matbaa ve diğer iki icada bir dördüncüsünü eklemeye yol açacak fikirlere sahip olmadığının pekâlâ farkındaydı ve bu nedenle başkalarının bu gibi etkili yenilikler ortaya koymasına yardımcı olmaya yönelik olarak kamu hizmetkarlığı kariyerine yoğunlaşmaya karar vermişti. Yazdıklarına şunu da ekledi:

> Eğer ki kişi, ne kadar kullanışlı olursa olsun belli bir icat ortaya koymak yerine, doğada –yükselişiyle, şimdiki bilgimizin sınırını oluşturan kenarbölgelerin tümüne dokunacak ve onları aydınlatacak ve böylece bu sınırı her seferinde daha da ileri taşıyarak dünyada en gizli saklı olanı açığa çıkaracak ve gözler önüne serecek– bir ışık alevlendirmeyi başaracak olursa bu kişi (bana göre) insan soyunun velinimetidir ve insanlık imparatorluğunun evren üzerindeki hükmünü sağlamlaştırmaktadır.

Burada yine, yeni bir bilimsel teori üretmek yerine yeni teori ve keşiflere olanak sağlamak adına Bacon'ın doğru prosedür ve yöntemleri tasarlamaya yönelik ilgisinin kökenlerini görebiliriz.

Bacon'ın yazılarında bahsi geçen yeni yöntemin belki de en öne çıkan özelliği çok sayıda çalışanın iş birliği üzerine yapılan vurgudur. Bu, Bacon'ın kamu hizmetkarlarından oluşan ekipleri barındıran bir yetki sahasının ya da devlet dairesinin başına geçmek hayaliyle de yakından ilgiliydi. Ve bu da, bir idarecinin ne çeşit bir görev yapması gerektiğine dair yansımaları içeriyordu. Bacon'ın reforme edilmiş bilimi açısından, edilgen bir şekilde oturan ve evrenin doğası hakkında derin düşüncelere dalmış münzevi düşünürlere neredeyse hiç ihtiyaç yoktu; çünkü Bacon'a göre, bu inziva yaklaşımı ancak, tekil durumlara bağlı ve güvenilmez şekilde öznel bir bilgi ortaya koyabilirdi. Buna karşın, Bacon'ın hayali çeşitli uzmanlar arasında bir iş bölümü yönündeydi. Bu uzmanlardan bazıları çeşitli fenomenleri inceleyecek ve bunları özenli bir şekilde kayıt altına alacaktı. Gözlemciler arasında da göksel cisimleri, bitkileri, hayvanları ve bunun benzeri başka alanları inceleyen çeşitli bölümler olacaktı. Başkaları sistematik bir şekilde kitaplardan bilgiler derleyecek, diğerleri de zanaatkarlar ve ustalarla konuşarak talimatlar toplayacaktı. Ek olarak bazıları da yapay düzenekler kullanarak yeni bir bilgi ortaya koyup koyamadıklarını test edecekti. Örneğin, Güneş'in ışığını odaklayan bir büyütecin çok yoğun bir sıcaklık üretebileceği biliniyordu. Bu, odaklayan bir lensten geçen herhangi ışığın ısı üretip üretemeyeceğine dair soruyu ortaya çıkardı. Her zaman Ay'ın ışığının soğuk olduğu düşünülmüştü; peki Ay'ın ışığı bir lens aracılığıyla odaklansa nasıl bir durum ortaya çıkacaktı? Bacon'ın hayalinin bu yönü, deneye dayalı yöntemin fiziksel dünya hakkında bilgiler edinmek için en güvenilir yol olduğu genel kabulüne yol açacaktı.

John Henry, *Knowledge is Power: How Magic, the Government and an Apocalyptic Vision Helped Francis Bacon to Create Modern Science*, Icon Science Books, 2017

Ayrıca şu da dikkat çekicidir ki, Bacon'ın bilim yapma yolu, son derece iş birliğine dayalı bir teşebbüs olmakla, Bacon'ın zamanındaki üniversite profesörlerinin üniversite odalarında şeylerin doğası hakkında derin düşüncelere dalmalarına kıyasla günümüz bilim yapma alışkanlıklarımıza çok daha yakındır. Kan dolaşımını keşfederek, Bacon'ın aksine, önemli bilimsel bir ilerlemeye imza atmış olan ve Bacon'a göre yaşça küçük çağdaşı William Harvey (1578-1657) iyi bilindiği üzere Bacon'ı Lordlar Kamarası Başkanı gibi felsefe yazmakla itham etmiştir. Harvey son derece haklıydı; fakat yine de, işin politik boyutunun Bacon'ın doğa felsefesine yönelik yeni yaklaşımında çok önemli bir güce sahip olduğunu görmediği açıktı.

Bacon hiçbir zaman soylu kesimden, kafasında tasarladığına benzer bir şekilde, uzmanlardan oluşan bir devlet dairesi kurmasına yetecek desteği görmedi. Öte yandan, yaşamının son yıllarında, *Yeni Atlantis* (1627) adını verdiği bir ütopya toplumunu

anlatan eserinde, bu gibi bir tasarının gerçekleşmesi durumunda neye benzeyeceğine dair bir açıklama da kaleme almıştı. Burada anlatılan ideal toplumun en öne çıkan özelliği Bacon'ın İngiltere Devleti içerisinde kurmayı amaçladığı türden, bürokrasiyle iç içe bir bilime adanmış bir kuruma sahip olmasıydı. Süleyman'ın Evi (Salomon's House) adı verilmiş olan bu bilimsel kurum, Kral I. James'in torunu II. Charles'ın hamiliğinde 1660'ta kurulan ve ilk bilimsel kurumlardan biri olan Londra'daki Kraliyet Akademisi'ne bir model teşkil etmiştir. Kraliyet Akademisi, her ne kadar üyeleri arasında Robert Boyle, Robert Hooke ve sonradan Isaac Newton gibi ünlü şahsiyetler barındırdıysa da, her üyenin katkıda bulunabileceği şekilde gözleme ve deneye dayalı Baconcı bir bilim anlayışı benimsemişti. Öyle ki, Akademi'nin üyeleri kendi alanlarına son derece uzak konular hakkında bile bilgiler toplamaya çalışmak için örneğin, gemi kaptanlarına, yelken açtıkları yerlere dair detaylı sorular yönelttikleri anketler hazırlamışlardı. Kraliyet Akademisi'nin ortaklaşa bilim yapma yöntemi son derece başarılı oldu ve Bacon'ın, doğa bilimlerinin nasıl olması gerektiğine yönelik hayalinin tümüyle yeni bilimin özünü oluşturmasına yardım etti. İngiltere'deki en saygın bilimsel kurum olan Kraliyet Akademisi bugün hala başarısını sürdürmektedir.

Her ne kadar Bacon'ın bilim yapma yolu, kendi politik geçmişinden ve isteklerinden etkilenmiş olsa da, doğal dünyayı anlamaya yönelik üniversitelerin müfredatlarının dışında bırakılmış alternatif yollardan da besleniyordu. Neredeyse istisnasız bir şekilde Kilise kuruluşu olan üniversiteler, öğretimlerini dini meselelere uyacak şekilde düzenlemişti. Dini otoritelerin doğa felsefesini salt düşünsel bir aktivite olmaya zorlaması anlaşılabilirdi; fakat Francis Bacon'ın dünyevi politik ilgisi onu doğal büyü geleneklerinin pragmatik amaçlarına yöneltti. Doğal büyü, şeylerin sahip olduğu doğal güçleri belli bir sonuç edinmek için kullanmaktaydı. Pek çok bitkinin ve hatta bazı böcek ve hayvanların iyileştirici güçleri olduğuna ve hastalıkların tedavisinde kullanılabileceğine inanılıyordu. Benzer şekilde, bu doğal güçlerin bazıları, aşk ve uyku iksirleri yoluyla insanları etkilemek için ve kişide daha açık bir anlayış ya da aksi gibi kafa karışıklığı oluşturmak için kullanılabilirdi. Nasıl ki, simya da kurşunu altına dönüştürmek ya da her derde deva olan bir karışım (*panacea*) hazırlamak gibi amaçlara yönelmişse doğal güçlerin kullanılmasının arkasında da her zaman fiili bir amacın edinilmesi fikri olacaktı.

Bacon sözümona doğa büyücüleri ya da simyacılar arasında sahtekarlığın ne denli yaygın olduğunun da tümüyle farkındaydı; ama yine de şeylerin kendi doğal güçleri olduğu inancında, okült sanatları incelemeye değer kılan yeterli potansiyel olduğunu düşünmüştü. Bacon bu fikri kısmen dini nedenlerden ötürü kabul ediyordu. Bu güçlerin şeylere Tanrı tarafından verildiğine inanıyordu ve buna göre elbette Tanrı cisimleri işe yaramaz güçlerle donatmayacaktı.

William Harvey (1578-1657). Wikimedia Commons

Her birinin insanlığın yararına pratik bir kullanımı olmalıydı. Kilise otoriteleri bu konuda Bacon'a katılırdı fakat Bacon'ın aksine doğal büyüye yönelik olumsuz bir tutuma sahiplerdi. Doğal büyü şeytani büyüye çok yakındı ve şeytanların duruma müdahale etmesi ve büyücüyü bir suç ortağına dönüştürmesi ihtimalini içeriyordu. Büyücü amaçlarına şeylerdeki doğal özellikleri kullanarak eriştiğini düşünürken gerçekte bilmeksizin bunları şeytani bir yardım sayesinde başarıyor olabilirdi ve bu da Tanrı'ya ihanet etmek demekti. Buna göre, Kiliseler doğal büyünün kullanılmasını hoş karşılamadılar; fakat Bacon, kendi yönteminin gerçek doğal güçlerin keşfi için kullanılabileceğine ve böylece herhangi şeytani müdahaleden kaçınabileceğine inanıyordu. Haliyle nasıl işledikleri ve ne yaptıkları yönünden doğal güçlerin araştırılması fikri Bacon'ın yeni bilimini şekillendirmişti. Eğer doğal dünya ve onun yaratıkları hakkında edinebileceğimiz kadar çok bilgi edinirsek tahmin bile edemeyeceğimiz işler başarmamızı sağlayacak bir birikim elde edebilirdik. Bacon'ın söylemiş olduğu gibi "Bilgi güçtür".

Bacon doğal dünyanın bilgisinin yararlı olması gerektiğine dair kanısını doğal büyü geleneğinden aldıysa deneysel yöntemini de bu geleneğe uygunlukla kurmuştur. Üniversitelerin derin düşünceye vurgu yapan doğa filozofları deney yapmayı düşünmezlerdi bile. Onlara göre, örneğin alternatif teoriler arasından seçim yapmak, tartışmanın bütün katılımcılarının varsaymakta zorluk yaşamayacağı standart başlangıç önermelerinden hareketle ortaya koyulan rasyonel savlara dayanmalıydı. Bacon'a göre bu, yıllardır süregelen varsayımların onaylanmasından öteye geçip dünyanın doğası hakkında daha önce bilinmeyen bir hakikatin keşfedilmesini sağlayamaz. Sadece dünyanın gerçek bileşenlerinin dikkatli bir

gözlemi daha öncesinde fark edilmeyeni gözler önüne serebilir. Fakat büyücülerin ve simyacıların da anladığı üzere gözlem tamamıyla edilgen bir süreç olmak zorunda değildir. Kurşunu altına dönüştürmeyi amaçlayan simyacılar çeşitli doğal maddeleri farklı koşullarda bir araya getirme biçimleri tasarlayarak herhangi bir sonuç alıp alamayacaklarını araştırdılar. Paralel olarak, doğa büyücüleri de, cevizin kafatası içindeki insan beynine benzemesini, cevizlerin akıl hastalıklarının tedavisinde kullanılabileceğine dair Tanrı'dan bir işaret olarak yorumladılar; ama sonrasında bunun deliliğin mi yoksa sadece baş ağrısının mı tedavisine yönelik olarak kullanılacağını belirlemek için deneme-yanılma deneyleri gerçekleştirdiler.

Buna göre deneysel yöntemi Bacon icat etmedi; ama onu reforme edilmiş doğa felsefesine katmakta ısrarcı olan ilk yazar oydu. Yazılarında bunu yapmak gerekliliğinin felsefi nedenlendirmesini de sundu ve bu öncesinde derin düşünceye vurgu yapan bir doğa felsefesinin takipçisi olan kişileri ikna etmekte önemliydi. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda, Bacon geleneksel doğa felsefesini, modern fiziksel bilimden anladığımıza çok daha yaklaştıracak şekilde dönüştürdü.

Doğa felsefesinin reformunu en önde gelen işlerden biri olarak görerek Bacon, bunun "büyük bir emek ve bedel olmaksızın uygulanamayacağının; pek çok insanın ortaklığını gerektireceğinin ve (daha önce de başka bir yerde belirtmiş olduğu gibi) soylu bir iş olduğunun" üzerinde sıkça durdu.

Lordlar Kamarası Başkanı olarak Bacon, belki de hayalini gerçekleştirmek fırsatını yakalayabilirdi ama yine de bu mümkün olmadı. Bununla birlikte, Bacon planları hayata geçirilse ne gibi fiili yararlar edinilebileceğine, yazılarında işaret etmeye çalışmak zorunda kaldı. Fakat bütün gerekli araştırmayı ve okumayı kendi başına yaparak aklındakinin en iyi ihtimalle bir gölgesine işaret edebilirdi. *Novum Organum*'da kendisinin de belirttiği üzere oluşturmak istediği şema "her seferinde tek kişinin yürüyebileceği bir yol değildir... aksine insanın (özellikle deneyim toplamaya yönelik) emeğinin ve gayretinin en iyi sonucu verecek şekilde önce dağıtıldığı sonra birleştirildiği bir yoldur."

Bu açıdan, kendi başına çalışarak bile Bacon'ın, doğal dünyanın incelenmesi ve anlamlandırılmasının, geniş çapta iş birliği üzerine kurulu bir teşebbüs haline getirilerek, deneysel testlerle doğrulanarak ve mümkün olan herhangi noktada insanlığın yararı için kullanıma sunularak tamamen dönüştürülebileceğini göstermesi kayda değer bir başarıdır. Bacon'ın hayali modern bir bilime dair bir hayaldir.

KIYAM VE KITÂL

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E DEVLETİN İNŞASI VE KOLEKTİF ŞİDDET

Kıyam ve Kıtâl, Osmanlı ve Türkiye tarihçiliğinin, isyan (kıyam) ile kitlesel katliamların (kıtâl) sarkaç gibi işlediği, mağduriyet ve maduniyet ilişkisinin iç içe girdiği tarihsel sekanslarına odaklanıyor. Osmanlı'nın son dönemini biçimlendiren milliyetçi ideolojiler ile politik şiddet pratikleri arasındaki ilişkiselliğin merkeze alındığı çalışma dört ana patikaya sahip. İlk patikada 19. ve 20. yüzyılın başında etnik mühendislik ve homojenleştirme projeleri çerçevesinde kitlesel şiddet repertuvarlarının İmparatorluktan çıkışı nasıl belirlediği dönemin iktidar mühendisliği ve pratikleri üzerinden ele alınıyor. Osmanlı Ermenilerinin imhası ve Kürt coğrafyasında şiddet rejiminin aşama aşama inşası, üçüncü patikanın konusu. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan sosyo-tarihsel güzergâhta Balkanlar'da şiddetin anatomisi, ulus-devletin tesisi sürecinde mezarlıkların yok edilişi, Osmanlı medreselerindeki muhtelif dönüşümler, Arap imgesinin Türk medeniyetçiliğinin tekelinde nasıl araçsallaştırıldığı gibi az ele alınmış pek çok mesele son dönemin "yeni" tarihçileri ve araştırmacılarının özgün katkıları ve müdahaleleriyle tartışılıyor.

Online Satış: https://tarihvakfi.org.tr/kitaplar/

Tarih Vakfı Yurt Yayınları
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10 34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

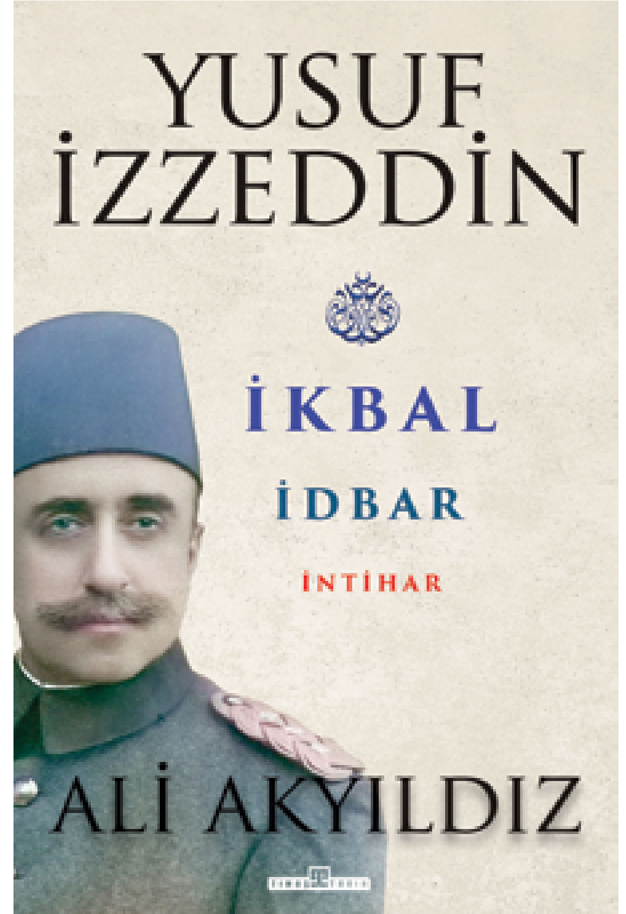
TARİH VAKFI

Yusuf'un Tahtına Oturamayan Veliaht: Bir Cinnetin Anatomisi

MUHARREM VAROL

ALİ AKYILDIZ, AKADEMİK VE İLMİ CİDDİYETLE HAZIRLANMIŞ AYRINTILI ÇALIŞMASINDA SULTAN ABDÜLAZİZ'İN OĞLU YUSUF İZZEDDİN'İN HAYATINI HERKESİN OKUYABİLECEĞİ BİR SADELİK VE YALINLIKLA ANLATIYOR.

Ali Akyıldız'ın beklenen kitabı *Yusuf İzzeddin İkbal-İdbar-İntihar* geçtiğimiz Ağustos ayında Timaş Tarih etiketiyle raflardaki yerini aldı. Bu sürükleyici kitabı büyük bir merak ve keyifle okuduğum sırada gayriihtiyari aklıma iki husus geldi. Bunlardan ilki, meşhur bir atasözü: Taç giyen baş akıllanır! Yusuf İzzeddin'in hayatı aslında bu sözün zıt anlamlarından birinin bir çeşit yansıması idi. Eğer o baş, tâcı giyemezse ne olur? Aklı yine başında durur mu, yoksa bütün bir ömrü boyunca nail olmak istediği ama bir türlü kavuşamadığı o taç için cinnet mi geçirir? Zihnimde beliren diğer bir düşünce de Şehzade Yusuf İzzeddin'in babası Sultan Abdülaziz'in bir fotoğrafına dairdi. İsminin tam tersine, tahttan indirildikten sonra, saray uşaklarının zillet ve hakaret içerisinde adeta omuzuna yaslanarak çektirdikleri meşhur fotoğrafın semboller dünyası! Ah, o fotoğraf, koca cihan padişahını haksız yere meşru tahtından indiren askeri ve sivil erkanın gaddarlığını, acımasızlığını ve merhametsizliğini bir buçuk asırdır zihinlerde donduran bir kare değil miydi? İşte Ali Akyıldız Hoca'nın muazzam bir tarihçilik performansı gösterdiği bu biyografik çalışma bahsi geçen fotoğrafın örttüğü, kapadığı ve hatta gizlediği bir başka bencillikler dünyasını gözler önüne seriyor. O "mazlum ve mağdur" Sultan Abdülaziz'in taht oyunlarında hiç de öyle bir şahsiyete sahip olmadığı anlaşılıyor satır aralarında. Henüz akıl baliğ bile olmamış Yusuf İzzeddin ismindeki büyük çocuğunu, önünde veliaht (Sultan V.) Murat, (Sultan II.) Abdülhamid ve hatta (Sultan V.) Mehmed Reşad Efendiler varken Osmanlı tahtının tek varisi ve veliahdı yapmak için sistematik ama bir o kadar da trajikomik bir propaganda faaliyetine girişir. Daha altı yaşında Mekteb-i Harbiyye'ye kaydı yapılan Yusuf İzzeddin Efendi, o küçük yaşına aldırmadan her sene terfi edilerek 11 yaşında albay, 13 yaşında mirliva (tuğgeneral), 14 yaşında ferik (tümgeneral) ve nihayetinde 15 yaşında da Hassa Müşirliği (mareşal) rütbesine nâil olur. Sultan Abdülaziz'in 1866 tarihinde Mısır'daki veraset sistemini Hidiv İsmail Paşa'nın lehine değiştirmesinden sonra aynı uygulamayı kendi evlatları üzerinden devam ettirmek istediği bilinen bir husustur. Yani; geleneksel anlamda bir teamül haline gelen "ekber ve erşet evlat" uygulamasından vazgeçilmesi. Sultan Abdülmecid oğullarının aksine kendi erkek evlâdını, özellikle de Yusuf İzzeddin'i öne çıkarma gayretiyle, hemen hemen her gün gazetelerde çıkan haberler ile Yusuf İzzeddin adeta "veliahd-ı saltanat" muamelesi görür. Yurt içi ve yurt dışı seyahatlerde, devlet ricalinin toplantılarında – hatta Bakanlar Kurulunda –, yabancı devlet adamları ve elçilik ziyaretlerinde, ordu teftişlerinde mütemadiyen boy gösteren Şehzade Yusuf İzzeddin, adına yaptırılan saltanat yatı, Seraskerlikteki hususi odası ve maiyet erkanıyla tam bir taht varisi olmuştur. Ama ne garip tecellidir ki Osmanlı tahtının kendi sulbünden gelen evlatlarına kalması

için mücadele eden Sultan Abdülaziz o çok sevdiği tahttan indirilince, imparatorluğun son anına değin o saltanat ve "taht-ı bîbaht" hiçbir Azizî'ye nasip olmayacak, aksine Sultan Abdülaziz'in engellemeye çalıştığı Mecidîlere kalacaktır.

Babasının intiharı ya da bazılarına göre sırlı ölümü sonrasında "ikbal" günleri geride kalan Yusuf İzzeddin için "idbar" günleri başlayacak; kamuoyunda her gün arz-ı endam eden şehzadenin artık esamesi bile okunmayacaktır. Bu zor ve dayanılmaz günlerde, öncelikle kuzeni V. Murad'ın cinnet geçirmesi ve sonra II. Abdülhamid'in baskıcı rejimiyle nefes almakta zorlanan Yusuf İzzeddin'in psikolojisi ciddi anlamda bozulur. Tahta çok yakınken bahtı ters dönen bu zavallı şehzadenin hayatının son yedi senesinde "veliahtlık" makamını elde etmesi de bozulan ruh haletini değiştiremeyecektir. Tahta asla erişemeyeceğini ve amansız düşmanı "hınzır" Vahiddeddin'in tahtı elinden alacağı vehmiyle, kabusuyla ve düşüncesiyle bunalımlara, hafakanlara düşer ve müteaddit defa intihara teşebbüs eder. Taht öyle bir karasevdadır ki Yusuf İzzeddin bunu şöyle tarif eder: "Meselâ bir kızı seversiniz, ona o derece âşıksınızdır ki, uğrunda paranızı, pulunuzu, evinizi, barkınızı, ailenizi, kardeşinizi, babanızı, çocuklarınızı, şerefinizi, hatta hayatınızı feda edersiniz. Hatta intihar edersiniz. İşte bizim de tahta karşı duyduğumuz his, böyle bir aşktır. Ona sahip olmak için hayatımız da dahil, her şeyimizi fedaya hazırız". Hakikatten burada anlatıldığı gibi Yusuf İzzeddin, tahtın sahibi olabilmek için servetini bu yolda harcayacak, kendi kardeşi (Halife) Abdülmecid Efendi'yi bile jurnalleyecek, şahsiyetini zedeleyecek davranışlar sergileyecek ve bu uğurda gerçekten canından bile vazgeçecektir.

II. Abdülhamid'in istibdat rejimine karşı özel doktoru Dr. Bahaeddin Şakir gibi aracılar sayesinde İttihatçılarla yakınlaşan Yusuf İzzeddin bu süreçte de saltanatı elde edebilmek için büyük gayretler gösterir. Ancak, Sultan V. Reşad'dan sonra padişah olmasına kesin gözle bakılan Yusuf İzzeddin çok istediği bu emeline kuruntuları, vehimleri ve buhranları yüzünden nail olamaz.

Çok kısa özetlemeye çalıştığımız bu hayat hikayesi usta bir biyografın kaleminde öyle güzel işlenmiş ki akademik ve ilmi ciddiyetle hazırlanmış bu ayrıntılı çalışma adeta herkesin okuyabileceği bir sadelik ve yalınlıkla yazılmıştır. Akyıldız Hoca, son yıllarda dinmek bilmeyen bir enerji ve çalışkanlıkla peşi sıra ürettiği hanedanlık tarihi çalışmalarına bu kıymetli biyografiyi dahil ederek bize tarihçiliğin nasıl icra edilmesi gerektiğini büyük bir maharetle göstermekte. Sadece Osmanlıca kaynaklar değil, Avrupa'nın önde gelen basını, süreli yayınları da dahil yüz elliden fazla gazete, mecmua taranmış; Fransız, İngiliz, Alman ve Rus kaynaklarından da istifade edilmiş bu detaylı çalışma bir tarihçinin kaynaklarını ne şekilde çeşitlendirmesi ve kullanması hususunda çok iyi bir örnek. Literatürde geçen her ifadeye şüpheyle yaklaşan yazar, çapraz okumalar yapmakta iddiaları, anlatıları, haberleri, yorumları, rivayetleri mukayeseler

Yusuf İzzeddin

ve eleştirel yaklaşımlar eşliğinde ele almaktadır. Bazen bir küçük bilgi notunun peşinde giden yazar adeta çağlayanlar gibi daha büyük kaynakların yakası açılmadık anlatılarını okurun huzuruna getirmekte.

Şehzade Yusuf İzzeddin'in Osmanlı arşivlerindeki hususi evrakının, soruşturma kayıtlarının temel alındığı, dönemin perde arkasını anlatan hatıraların didik didik tarandığı bu etüt, doğumu gizli gerçekleşen bir şehzadenin sırasıyla çocukluğunu, eğitimini, yetişme şartlarını, gençlik demlerini, II. Abdülhamid dönemindeki suskunluk, II. Meşrutiyet'te yeniden ortaya çıkış, intihara giden buhran ve hafakan dönemlerini olanca teferruatıyla aktarmakta. Hele Sultan Abdülaziz'in vesayetinde küçük yaşlarda "yetenekli bir komutan" olarak kendisine bakıldığı dönemlerde yerli ve yabancı basından gün gün aktarılan anekdotlar olayların kurgusunu adeta bir dantela gibi işlemekte. Yusuf İzzeddin'in öldürüldüğü iddiaları ve intihar ettiğini belirten kaynaklar öyle ince tahlil edilmektedir ki okurun bu kısımları merakla ve bir çırpıda okuyacağına kuşku yoktur. Aslında, bir hanedan mensubunun bireysel hayat hikayesinin detaylarının açığa çıktığı bu çalışma, diğer bir yönüyle de Osmanlı Devleti'nin son yetmiş yılına da çeşitli açılardan ışık tutmakta. Değişen siyasi rejimlerin, aktörlerin ve çevrenin tarihsel, sosyolojik ve ananevî dokusunu yansıtmakta, hatta bazı ezberleri de bozmakta.

Ali Akyıldız'ın neredeyse 10 yılını (tabi ki araya pek çok eserin de girdiği) alan göz nuru ve alın teri döktüğü bu emek mahsulü, ince işçiliklerle dolu eseri görünce insanın aklına ister istemez bu gayretin yüzde birini bile göstermeyen bazı araştırmacı-yazarların hamaset ve ideoloji kokan yetersiz eserlerindeki içi boş büyük iddiaları geliyor. Eminim ki halkımız Akyıldız gibi tarihçilerin ilmi, muteber ve ideolojik körlükten arınmış eserlerini okudukça aydınlanacak ve daha doğru, gerçeklikten kopmayan bir tarih telakkisine sahip olacaktır.